

This project is funded by
the European Union

Замонавий оммавий аҳборот воситаларида ҳамда мұлоқот майдонида **«АДОВАТ ТИЛИ»**

Олий үқув юртлари үқитувчилари
учун үқув-услубий құлланма

Бишкек
2021

Замонавий оммавий ахборот воситаларида ҳамда мулокот майдонида “Адоват тили”

Олий ўкув юртлари ўқитувчилари
учун ўкув-услубий қўлланма

Бишкек

2021

Воронина Е.А., Токтогулова Э., Эржан Кайыпов. Замонавий оммавий ахборот воситаларида ҳамда мулоқот майдонида “Адоват тили”. Олий ўқув юртлари ўқитувчилари учун ўкув-услубий қўлланма.— Бишкек: ОАВни қўллаш маркази ЖЖ, 2021. – 136 б.

Замонавий оммавий ахборот воситаларида ҳамда мулоқот майдонида “Адоват тили” ўкув-услубий қўлланмаси Қирғизистон Республикаси, Қозоғистон Республикаси, Тоҷикистон Республикаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртлари ўқитувчилари учун мўлжалланган.

Ушбу қўлланмана ОАВни қўллаш маркази (Қирғизистон Республикаси), “MediaNet ҳалқаро журналистлар маркази” жамоат фонди (Қозоғистон Республикаси), «Ўзбекистон Республикаси замонавий журналистикани ривожлантириш маркази» жамоат ташкилоти (Ўзбекистон Республикаси), «Гурдофарид» жамоат ташкилоти (Тоҷикистон Республикаси), ERIM (Equal Rights & Independent Media, Франция) иштирокида ишчи гурухлар томонидан минтақадаги 4 мамлакатнинг миллий қонунчилигига мувофиқ тайёрланган.

Ўқув қўлланманинг муаллифлик жамоаси оммавий ахборот воситалари, инсон ҳуқуqlари ва ўқитиш услубиёти соҳасидаги мутахассислардан иборат.

Замонавий оммавий ахборот воситаларида ҳамда мулоқот майдонида “Адоват тили” ўкув-услубий қўлланмаси олий таълим мусассасалари ўқитувчиларига, фуқаролик мътиғати, оммавий ахборий ва медиасаводхонлик тарғиботи билан шугулланувчи нодавлат нотижорат ташкилотларига, шунингдек, ушбу соҳанинг тараққиётига бел боғлаган барча шахслар учун мўлжалланган.

Мазкур нашр Европа Иттифоқининг молиявий кўмагида тайёрланган. Нашрнинг материаллари Европа Иттифоқининг расмий назарини акс эттирамайди.

Лойиҳа гурӯҳи

Елена Воронина — муаллифлик гуруҳининг услугий ва мавзувий раҳбари, лойиҳа координатори (Қирғизистон Республикаси)

Айчурек Усупбаева — «ОАВни қўллаш маркази» жамғармаси (Қирғизистон Республикаси)

Майра Зейнилова — ERIM (Equal Rights & Independent Media, Франция)

Алена Кошкина — MediaNet Ҳалқаро журналистика маркази (Қозоғистон Республикаси)

Саида Сулайманова — «Ўзбекистон Республикаси замонавий журналистикасини ривожлантириш маркази» жамоат ташкилоти

Раҳбар Маджидова — «Гурдофарид» жамоат ташкилоти (Тоҷикистон Республикаси)

Муқаддас Исраил — муҳаррир, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

МУНДАРИЖА

Мухаррирдан	4
1-машғұлот.	9
1-мавзу. «Адоват тили»: шакллари, хусусиятлари, таснифи, асосий түшунчалари	
2-машғұлот.	35
2-мавзу. «Адоват тили»даги сўз эркинлиги	
3-машғұлот.	53
3-мавзу. Миллий ва халқаро ҳуқуқ контекстида "Адоват тили"	
4-машғұлот.	65
4-мавзу. Марказий Осиё мамлакатларида замонавий, анъанавий ва янги оммавий ахборот воситаларида «Адоват тили»	
5-машғұлот.	89
5-мавзу. «Адоват тили»нинг объектлари. Ҳимоя хусусиятлари	
6-машғұлот.	99
6-мавзу. «Адоват тили»ни күллаш бўйича эслатмалар: усуллари ва воситалари	
Иловалар	
1-илова. Тестли топшириклар	115
2-илова. Қизиқарли далиллар	125
3-илова. Интерфаол таълим учун глоссарий	134

МУҲАРИРДАН

Замонавий оммавий ахборот воситаларида ҳамда мулокот майдонида "Адоват тили" ўқув-услубий кўлланмаси (бундан бўён матнда "адоват тили" деб юритилади) Қирғизистон Республикаси, Козогистон Республикаси, Тоҷикистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртлари ўқитувчилари учун мўлжалланган.

"Адоват тили" курсининг мақсади ахборий ва медиасаводхонлик (бундан бўён матнда АМС - ахборий ва медиасаводхонлик деб юритилади), танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш орқали талабаларнинг фуқаролик онгини кенгайтиришдан иборат. Ёшларда бу кўникмаларни ривожлантириш, ахборотни янада мазмунли идрок этишига, соxта ахборотни, ёлғонни ҳақиқатдан ажратишга, адоват тилидан фойдаланишни рад этишига ва масофавий ўқитиш (яъни онлайн) тизимида ҳам, кундалик ҳаётда ҳам турли хил ахборот манипуляцияларига берилмаслик кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради. Ҳозирги замонавий ҳаёт шарт-шароитлари ва талаблари олий таълим тизимидан оммавий ахборот воситалари ҳақида тушунчага ҳамда ахборий саводхонлик, хулқ-атвор ва мулокот маданиятига эга бўлган малакали мутахассисини тайёрлашни талаб этмоқда.

«Адоват тили» ўқув-услубий кўлланмаси олий ўқув юртлари педагогларига ўқитиладиган курсда "адоват тили"дан фойдаланиш муаммосига оид мавзулар-

ни ёритишга ва амалда қўллашга, умумий фанлар доирасида энг мос усул ва ёндашувларни танлашга ёрдам беришга мўлжалланган.

Ушбу кўлланма муаллифлари курснинг мақсад ва вазифалари талабларига жавоб берадиган интерфаол ўқитиш усулларидан ҳамда ёшларга таълим беришнинг ўзига хос хусусиятларидан фойдаланишни таклиф этадилар. Бундан ташқари, таклиф этилаётган усуллар масофавий таълимда онлайн машгулотлар ўtkазиш учун қулай ва осондир.

Интерфаол таълим ёки ўз-ўзини ўқитиш муайян саволларга жавобларни биргаликда излаш жараёнида талабалар ва ўқитувчиларни жалб қилишни, ўзаро фикр алмашишни тақозо этади. Ўқитувчига бу усуллардан маърузаларда ҳам, амалиёт машгулотларида ҳам ҳам мақсадли фойдаланиш таклиф этилади.

Кўлланмани яратишда муаллифлар назарий ёндашувга эмас, балки ушбу курснинг амалий кўлланилиши жиҳатларига эътибор берганлар. Амалий кўникма ва малакаларни ривожлантириш - кўлланманинг асосий вазифаси. "Адоват тили" курсида муваффакиятли ўқитишни ташкил этиш учун олий таълим муассасаларининг ўқитувчиларига ва бу материаллардан фойдаланаланмоқчи бўлган барча шахсларга қўйидаги тарғиб қилувчи ўқитиш усулларидан фойдаланиш тавсия этилади:

- ўзаро хурматга асосланган интерфаол мұхитни (курс мавзусини, унинг бүтунги кунда долзарбилигини ва ёшларнинг масофавий таълим (онлайн) тизимида фаол иштирок этишини ҳисобга олган қолда) яратиш;
- талабаларнинг Интернет орқали, шунингдек, оффлайн шароитида шахсий мулокот призмаси орқали курс масалаларини муаммолари саволларга айлантириш;
- Интернет орқали мулокот қилишда “адоват тили”, “адоват нутқи” билан юзма-юз келганд , талаба ўзи, этник келиб чиқиши, фикри билан боғлиқ бўлган ҳақиқий муаммоларни ҳал қилиш..

Юқорида айтилган фикрлардан шундай хуоса қилиш мумкин: машгулотлар таркибида диалогик, яъни мулокотни талаб этувчи ўқитиш усуллари мавжуд. Улар аудиторияга саволлар билан мурожжат қилиш, Марказий Осиё мамлакатлари тажрибалари акс эттирилган ишларни мұхокама қилиш, фильмлар, оммавий ахборот воситаларидан олинган матн намуналаридан фойдаланиш, "адоват тили"ни кўлловчи сиёsatчиларнинг баёнотлари ёзилган карточкалар устида ишлашдан иборат.

Талабаларга таълим беришда бу ёндашувларни олий таълим тизимидаги янгилик деб ҳисоблаш мумкинлигини ҳисобга олиб, ўкув кўлланма мул-

лифлари гlosсарийда дарс ўтиш учун таклиф этилган усулларни кўшимча маълумот сифатида аниқ ва батафсил баён этишни зарур деб ҳисоблаганлар. Лекин, биз бир дарсга ажратилган вақт давомида тез ва осон кўллаш мумкин бўлган содда ва кўллаш учун кулий бўлган интерфаол ўқитиш усуллари тўплами билан чекландик. Бу усулларни бошқа ўкув кўлланмаларида ҳам учратишиңгиз мумкин, лекин уларда аксарият умумий ёндашувлар таърифланади ва уларни фақат ўкув вазиятларидагина қўллаш кўриб чиқилади. Ўкув кўлланма муаллифлари курс мавзусини ҳам, ўкув-тренингларни ўtkазиш бўйича ўз тажрибаларин ҳам ҳисобга олдилар. Мавзунинг ўзига хослигига, курснинг мақсад ва вазифаларига мослаштирилган интерфаол услублар тавсия этилган услублар таркибиға кирган.

Курс материаллари махаллий ва халқаро амалиётлар асосида ишлаб чиқилган. 2020 йилнинг апрел-сентябр ойларида BRYCA лойихаси доирасида ўtkazилган Кирғизистон Республикаси, Қозогистон Республикаси, Ўзбекистон Республикаси ва Тожикистон Республикасидаги оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда нафрат нутқини намоён этиш бўйича мунтазам ОАВ мониторинги материалларига алоҳида ургу берилди.

Курс тузилмасининг ўзига хослиги:

"Адоват тили" курси 6 машғулотдан иборат. Барча машғулотлар ягона тузилишга эга бўлган куйидаги таркибий қисмлардан иборат:

- машғулотнинг мавзуси ва бўлимлари;
- фанларнинг интеграллашуви;
- машғулотларнинг мақсади (шакллантириладиган лаёқатлар рўйхати);
- вақт (қанча соат ажратилганилиги);
- машғулотларда қўлланилган усуллар;
- билим ва кўникмаларни баҳолаш усуллари;
- машғулотларнинг режаси (ўқитувчи ва тренерларга амалий машқлар ва тавсиялар билан)
- ахборот шарҳи (назарий минимум)
- асосий тушунчалар;
- керакли манбалар;
- қўшимча материаллар;
- асосий манбалар рўйхати.

Фанларнинг интеграллашуви

Муаллифлар "Адоват тили" курсининг мавзу ва бўлимларида ўқитувчи томонидан интеграллашуви мумкин бўлган илмий фанларни санаб ўтадилар.

Машғулотларнинг мақсади

Курснинг ҳар бир машғулоти ўқувчиларнинг когнитив, ижтимоий-эмоционал ва хулқ-атвортини шакллантиришга қаратилган. Шунга кўра, ҳар бир машғулот З мақсаддан иборат.

1. Когнитив мақсад – ҳодисалар, вазиятлар, жараёнлар, уларнинг ўзаро муносабати ва ўзаро боғлиқлигини англаб этиш, тушуниш ва танқидий идрок этиш илми ҳақидаги билим, ўқувчиларнинг оммавий ахборий ва медиасаводхонлиги (АМС)ни ошириш; бу ахборотни танқидий идрок этиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш қобилиятидир.
2. Ижтимоий-эмоционал мақсад – ҳис-туйғулар, кайфиятлар, ҳиссиётлар демакдир; яъни онлайн ва оффлайн мулокотда адолатсизликни ҳис қилиш, сезиш ва хабардор бўлиш қобилияти; умуминсоний қадриятларни тушуниш; мулокотда турли-туманликни ва ҳар бир иштирокчининг шахсини хурмат қилиш, камситмасликдир.
3. Хулқ-атворт мақсади – қарор қабул қилиш, хулқ-атворт, ҳатти-хараткат маданиятини ўзгартиришдир. Бу масъулияти фаолият бўлиб, шу жумладан, Интернетда масъулияти мулокот демакдир.

Машғулотларнинг ўтилиш вақти

Ўқув қўлланма олий таълим муассасалари ўқитувчилари учун маҳсус ишлаб чиқилганлигини инобатга олган холда, маъруза ва семинарлар учун бирдай академик вақт: 1 соат 20 дақиқа танлаб олинди.

Ўқитиши усуллари

Курснинг муайян машғулотлари давомида фойдаланиш мумкин бўлган ўқитиши усуллари муаллифлар томонидан санаб ўттилган.

Баҳолаш усуллари

Ушбу бўлимда талабаларнинг машғулот давомида (бошида, ўртасида ва ундан кейин) олган билим ва қўнималарини баҳолаш усуллари ўқитувчи учун берилган.

Машғулотларнинг режаси

Бугунги кунда кўпчилик олий ўқув юртларида интерфаол усуллардан фойдаланган ҳолда машғулотларнинг ҳар бир босқичида интерфаол усуллардан фойдаланишни ўз ичига олган тўрт босқичдан иборат режа асосида олиб борилмоқда. Дарснинг муайян босқичини тавсифлашда ўқитувчига мавзуни мулоқот қилишда нималарга эътибор бериш муҳимлиги, қандай муаммо ва ҳаракатларга ургу бериш кераклиги ҳақида тавсиялар берилади.

Асосий тушунчалар

Дарс мавзусига оид асосий тушунчалар келтирилган.

Керакли ресурслар

Машғулот давомида ўқитувчи ва ўқувчи учун зарур бўлган манбалар номланган.

Машғулот босқичлари

1. Чакирув. Машғулотнинг биринчи босқичининг мақсади ўқувчиларнинг тажрибасини фаоллаштириш, дарс мавзуси бўйича мавжуд билим ва ғояларини тўплашдан, аниқлаш-

дан иборат. Ўқитувчи бу босқичда кўлланиладиган муайян ўқув усуллари ёрдамида ўқувчиларнинг билим даражасини аниқлай олади ва ишни қандай давом эттириш, дарс тузилмасида нималарни ўзгартириш, нималарга кўпроқ эътибор бериш кабиларни тушуниши мумкин. Нафоқат маъruzalar ўқишида, балки амалий машғулотларда ҳам турли машқлардан фойдаланиш рафбатлантирилади.

2. Ахборот билан ишлари. Иккинчи босқичда ўқувчилар таклиф этилган материаллар билан интерфаол тарзда ишлайдилар: оммавий ахборот манбаларидаги матн парчаларидан фойдаланиб, машқларни баъжарадилар ва ҳоказо.

3. Ҳаракат. Учинчи босқичнинг муҳим мақсадларидан бири - хулқ-атвор маданияти, муомаласи, ҳатти-ҳаракати амалга оширилади. Машғулотнинг бу босқичида ўқувчилар шахсий тажрибасида учрайдиган "адоват тили"нинг муайян кўринишларини, ижтимоий тармокларда милллий, диний асосларда ахлоқий бўлмаган ҳатти-ҳаракатларни ва бошқаларни муҳокама қиласидилар.

4. Натижаларни жамлаш. Дарснинг тўртинчи босқичида олинган маълумотлар ҳақидаги таасуротлар ва амалга оширилган ишлар муҳокама қилинади, хulosалар шакллантирилади, натижалар жамланади, фикрлар алмашилади.

Ахборот шарҳи

Ахборот шарҳи деганда, курснинг уёки бу муайян мавзусининг назарий миқдорини тушуниш мумкин. У ўзида мавзунинг тавсифий матни, унинг қисқача мазмуни, машқлар, вазифалар, ҳолатлар ва унга киритилган саволларни мужассам этган. Маълумот тили оддийлиги, унда атамаларнинг кам миқдорда ишлатилиши билан фарқланади. Курс муаллифлари ўқитувчиларга дарс мавзусининг концептуал ўзагини ёки "оғирлик маркази"ни йўқотмасдан, ахборот шарҳини кенгайтириш ва тўлдиришга ёрдам берадиган машғулотлар учун маълумот тўплаш тамойилини эслашларини тавсия қиласидилар.

Қўшимча материаллар

Материаллар рўйхати ўқитувчи-га машғулот мавзусининг мазмунини очиб беришга, умумлаштиришга, "Адоват тили" курсининг мазмунини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Рўйхатдаги материалларни талабаларга мустақил ўрганиш, илмий-тадқиқот ва лойиҳа фаолиятини ташкиллаштириш учун тавсия этилади.

Манбалар рўйхати

Рўйхатга ушбу курс бўйича машғулотларни ўтказиш учун ўқитувчи билиши керак ва зарур бўлган асосий манбалар киради.

"Адоват тили" курси материалларидан нафақат журналистика соҳасидаги фан ўқитувчилари, балки педагогик, филологик, лингвистик ва юридик мутахассисликларда таълим олаётган талабаларга билим беришда фан ўқитувчилари ҳам фойдаланишлари мумкин. Бундан ташқари, курс материаллари ўз мамлакатларида фуқаролик таълимини, оммавий ахборот ва медиасаводхонлик (АМС)ни тарғиб қиласидилар нодавлат нотижорат ташкилотлари, шунингдек АМС ривожланишидан манбаатдор барча шахслар учун фойдали бўлиши мумкин.

"Адоват тили" ўкув қўлланмасида келтирилган интерфаол таълим бўйича гloscарий ва "қизиқарли далиллар" номли дастурдан фойдаланган ҳолда машғулотларни олиб бориш самара беради. Ушбу илованинг мақсади курс мавзуси билан боғлиқ муҳим воқеалар ҳақида ҳаққоний маълумот беришдан иборат. Иловада келтирилган қизиқарли далил ва ҳикоялар туфайли ўқитувчи ўрганилаётган мавзуни яққол кўрсатиб бериши мумкин, бу эса, ўкувчиларга ўз билимларини мустаҳкамлаш имконини беради.

Қирғизистон Республикаси, Қозоғистон Республикаси, Тожикистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасалари ўқитувчилари учун мўжалланган "Адоват тили" ўкув қўлланмаси BRYCA лойиҳаси ташаббуси билан яратилди. Мазкур қўлланма Европа Иттифоқи томонидан молиялаштирилган ҳамда ERIM (Equal Rights & Independent Media (Франция), ОАВни қўллаш маркази (Қирғизистон Республикаси), "MediaNet ҳалқаро журналистлар маркази" жамоат жамғармаси (Қозоғисон Республикаси), «Ўзбекистон Республикаси замонавий журналистикаси ривожлантириш маркази» жамоат ташкилоти (Ўзбекистон Республикаси), «Гурдофарид» жамоат ташкилоти (Тожикистон Республикаси) томонидан амалга тадбiq этилди.

1-машғулот

1-мавзуу

«Адоват тили»: шакллари, хусусиятлари,
таснифи, асосий түшүнчалари

Бўлимлари

- "Адоват тили" нима, унинг мақсади, амалдаги шакллари.
- Адоват тили"нинг белгилари. Нима учун "Адоват тили" ижтимоий тармоқлар учун "фойдали" ва у қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?
- "Адоват тили"нинг таснифи: "юмшоқ", "ўрта", "қаттиқ" ва бошқа эҳтимолий сабаблари.

Фанларнинг интеграллашуви

"Замонавий қирғиз тили", "Замонавий рус тили", "Замонавий қозоқ тили", "Замонавий тожик тили", "Замонавий ўзбек тили", "Она тили нутқ услубияти ва маданияти", "Журналистика асослари", "Журналист этикаси", "ОАВ этикаси", "Танқидий фикрлаш асослари", "Медиа ва ахборот саводхонлиги".

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "адоват тили" тушунчасига ойдинлик киритадилар;
- талабалар "адоват тили"нинг мақсади, унинг хусусиятлари, нима учун ижтимоий тармоқларда, онлайн мулоқотда фойдаланиш учун "фойдали" эканлигини аниқлай оладилар.

Ижтимоий-эмоционал:

- талабалар "адоват тили"нинг ўз ҳётларига таъсирини тушуниб етадилар;
- талабалар "юмшоқ", "ўрта" ва "қаттиқ" "адоват тили"га нималар тегишли эканлигини тушунтириши мумкин.

Хулқ-автор:

- талабалар "адоват тили"нинг сўз бойлигидан фойдаланмаслик учун ўз нуқтаи-назарини, позициясини ва сабабларини тушунтиришлари мумкин;
- талабалар мулоқотда "адоват тили"-дан қочиш ҳақида ўз қарорларини тақдим этишлари мумкин;
- талабалар "келишув тили", бағрикенглиқ, соғлом сўз бойлигини тарғиб қилишда ўз таклифларини берishi мумкин.

Машғұлоттарнинг ўтилиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Үқитиши үсуллари	Мунозара, кичик маңузда, очиқ ва ёпик саволлар, ахборот манбалари билан ишлаш, карточкалар билан ишлаш, слайдлар тақдимоти.
Баҳолаш үсуллари	Үз-үзини баҳолаш варақаси, ахборот излаш ишлари.
Асосий тушунчалар	«Адоват тили», холивар, троллинг, ботлар, флуд, тошқин, алангә, камситиш, тоқат құлмаслик, стереотип, иркчилик, ксенофобия, гомофобия, сексизм, алоқа, астротерфинг.
Кераклы ресурслар	Слайдга ёки флипчартта ёзилған машғұлоттарнинг мақсадлари, видеопроектор, компьютер, рангли қоғоз, қайчи, маркерлар, маркер доскасы.

Машғулотнинг режаси

1. ЧАҚИРУВ

«КАПАЛАК» МАШҚИ: МАШҒУЛОТДАН
КУТИЛАЁТГАН ТАХМИНЛАРНИ ТҮГЛАШ

Керакли материаллар: рангли қоғозлардан қирқилган турли хил ҳажмдаги капалаклар.

Ўтказиш усули.

Хар бир талабага (иштирокчилар)га бир донадан капалак тарқатишингиз ва "Капалак рамзи нимани англатишни биласизми?" деган савол билан мурожаат қилишингиз керак. Талабалар томонидан айтилган бир неча жавоблардан ёки, тўғри жавоб бўлмаган вазиятда, ўқитувчи ҳар йили 1 март - камситишга қарши халқаро кун эканлигини, ўша куни бутун дунёдаги инсонлар камситишни рад этиш учун "ёрдам қўлини очинг ва узатинг" шиори остида бирлашишлари керак эканлиги ҳақида маълумот бериши лозим.

Камситиш, хўрлашнинг энг кичик нуқтаси трансформация (ўзгариш) рамзи сифатида кенг эътироф этилган капалак образидир.

Ўқитувчи талабаларга бир донадан капалакни тарқатиб, унинг рамзи нимани англатишни қисқача тушунтиргач, уларни машғулотнинг мавзуси билан таништириши ва шу машғулот давомида жавоб олишни истаган инсонларга биттадан учтагача аниқ саволни капалакка ёзишни таклиф қилиш ке-

рак. Талабаларга ўйлашлари ва фикрини ёзма баён этишлари учун бир неча дақиқа вақт берилади. Сўнгра ҳар бир талабага флипчарт ёнига келиб, саволни овоз чиқариб ўқишлири ва капалакларни флипчартнинг хохлаган ерига елимлашни тавсия этилади.

«ШАХСИЙ ТАЖРИБА» МАШҚИ

Үтказиш усули.

Үқитувчи талабалардан троллинг, флуд, флейм, холивар ёки шунга ўшаш холатларга дуч келганды. Интернет орқали мулоқот қилғанда, адоват тили, камситиши, нафратланиш, зиддиятга мисол бўла оладиган ўз шахсий ҳаёти ёки яқинларининг ҳаётида рўй берган қандайдир бир вазиятни эслашларини ва ўша воқеани ёзма равишда баён этишларини таклиф килади. Агар талаба ўз тажрибасини гурӯх билан баҳам кўриш истагини билдириса, уни ўқиб чиқиши шарт эмас.

МУҲОКАМА УЧУН САВОЛЛАР:

- «Троллинг», «флуд», «флейм», «холивар» сўзларига ўз таърифингизни беринг.
- Сиз айтиб берган вазиятни "адоват тили", "нафрат тили", "камситиши тили"дан фойдаланишга мисол, деб айтса бўладими?
- "Адоват тили" ёки "нафрат тили" нима, бу атамаларни қандай изоҳлайсиз?
- "Адоват тили" ким учун "манфаатли" ва у нималарга олиб келиши мумкин?

- "Адоват тили"дан фойдаланиш қандай салбий оқибатларга олиб келади?
- Нима деб ўйлайсиз, бугунги кунда Интернетда "Адоват тили" тушунчалиси қандай изоҳланади?
- Сизнингча, "адоват тили" воситаларидан фойдаланиш қасдан ёки бехосдан бўлиши мумкинми? Нима учун? Мисоллар келтиринг.
- Орангизда бу борада хеч нарсани эслай олмаган ва ёзмаганлар борми? Нима учун деб ўйлайсиз?

Ўқитувчига тавсиялар.

Талабалар томонидан айтиб берилган хар бир вазиятни муҳокама қилгандан сўнг ўқитувчи маълум бир атама/тушунчанинг таърифи ёзилган слайдни кўрсатиши керак, яъни тўғри жавоб тилга олиниши керак. "Адоват тили" курсининг биринчи машғулотида назарий асосни яхши ўзлаштирган талабалар курснинг кейинги бешта мавзусининг маълумотларини осон идрок этадилар. Бундан ташқари, талабаларга ҳар қандай баёнотни, вазиятларни тўғри муҳокама қилишини ўрганишларига ёрдам беради.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Бугунги кунда "адоват тили"ни ёйишда ижтимоий тармоқлар мұхым рол үйнайды.

«МУМКИН, МУМКИН ЭМАС» МАШҚИ

Керакли материаллар: кейс 2018 йили «Фейсбук» ижтимоий тармоғи орқали Рохинж мусулмонларига қарши нафратни уйғотиши ва кейинчалик Рохинж мусулмонларини Мянмар (Бирма)дан ҳайдаб чиқариб юборишга олиб келган кейссульман-рохинджа из Мьянмы (Бирма).

Кейс ҳақидағи мәнбалар: БМТ расмий сайты, ББС сайты, блог habr.com:

- БМТ терговчилари Facebook-ни Рохинжга нисбатан нафрат уйғотища айблашган— URL: <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1326172> ;
- Ижтимоий тармоқ Бирма тилидаги нафратни, адоватни уйғотувчи постларни тезда олиб ташлашга, йўқ қилишга кучсизлик қилдилар -URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45499424> ;
- Бу биз истаган Интернет туридир: қандай қилиб ижтимоий Медиа ҳалокатли қуролга айланиб қолди - URL: <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/473806/>.

Үтказиш усули.

Үқитувчи талабаларга 2018 йилдаги кейс билан танишишни, «Фейсбук» ижтимоий тармоғи Рохинж мусулмонларига қарши нафрат уйғотиши учун қандай қилиб кўлланилганлигини ўйлаб кўришни таклиф қилади.

МУҲОКАМА УЧУН САВОЛЛАР:

- Нима учун таниқли ижтимоий тармоқлардан бири душманликни кўзғатиши учун ишлатилаётганини дарҳол англамади, деб ўйлайсиз?
- Вазиятни баҳолаш қандай қийинчиликлар яратди?
- Вазиятни аниқ-тиниқ тасвирлаш мумкинми?
- Қандай сўзларни "адоват тили"га мисол бўла олади, деб ўйлайсиз?
- "Адоват тили"дан фойдаланганда. қандай ҳис-туйғуларни ҳис қилдингиз?
- "Адоват тили"дан фойдаланганда. ким ғолиб, ким мағлуб бўлади, деб ўйлайсиз?
- Шахсий мулоқотда, онлайн мулоқотда, ўзаро маданий мулоқотда "адоват тилидан" фойдаланиш қандай хавф-хатар туғдиради?
- Интернетда, мулоқот майдонида "адоват тили" ни йўқ қилиш учун ҳар биримиз нималар қилишимиз мумкин?

- Интернетда, ижтимоий тармоқларда ахборот билан ишлашда ҳар бири миз нимани ёдда тутишимиз керак?

Үқитувчи учун тавсиялар.

“Адоват тили”ни енгиш учун ҳар бир мамлакатда дискриминацияга қарши қонунчиликка эга бўлиш муҳим аҳамиятга эга эканлигини алоҳида таъкидлаш зарур. Марказий Осиё мамлакатлари конституцияларида камситишини тақиқлаш тўғрисидаги қоидалар мавжуд, лекин улар бу концепцияни тўғри ошкор қила олмайдилар, чунки ҳар томонлама камситишига қарши қонуллар, камситишининг таърифлари ва унинг халқаро стандартларга жавоб берадиган турлари ва ҳимоя механизmlари мавжуд эмас. Ҳар бир мамлакатда камситишига қарши ўз қонуллари бўлиши муҳим, улар қатор қоидалардан иборат бўлиши мумкин, масалан:

- Конституциянинг алоҳида моддалари;
- имзоланган ва тасдиқланган халқаро ҳужжатлар;
- гамситишига қарши маҳсус тасдиқланган қонуллар;
- муҳофаза қилинадиган хусусиятлар рўйхатида кўрсатилган амалдаги қонуллар, ҳужжатлар ва кодексларга ўзгаришларни киритиш.

Европа тажрибасига назар ташласак, қизиқали мисолларга дуч келамиз. Бу соҳадаги мажбуриятларни талқин қилиш Европа Иттифоқига аъзо давлатлар ўртасида сезиларли даражада фарқ қилади: баъзи бир мамлакатларда жиноят содир этилган айрим турдаги баёнотлар бошқа бир малакатда сўз эркинлиги остида ҳимояланган ҳисобланади.

ЕХНТ (ОБСЕ)нинг “Адоват тили” мавзусидаги ўз ўрни иштирокчи давлатлар ўртасидаги турли хил қарашларни акс эттиради. ЕХНТ Вазирлар Кенгашининг 10/05-сонли қарорида “хатти-харакатлар ва нафрат ифодаларига, хусусан, сиёсий нутққа изчил ва шубҳасиз қарши туриш зарурлиги” таъкидланган, аммо шу билан бирга эркинлик худудида камситишига қарши курашиш вазифаси билан бир қаторда ҳурмат ўртасидаги мувозанатни сақлаш муҳимлиги тушунилади.

Нидерландия тажрибаси диққатга сазовордир. Ушбу мамлакатда камситишига қарши қатъий қонуллар қабул қилинган ва 95% ҳолларда муаллифлар ёки сайт эгаларига ахборотларнинг ноқонунийлигини кўрсатувчи кўрсатмалар ёки далиллар уларни ишдан четлатишга етарли асос бўла олади. «Маджента» фонди ўзининг онлайн камситишлар бўйича шикоятлар бўлими орқали мингдан ортиқ “адоват ти-

ли"ни олиб ташлашга мұваффақ бўлди. Бу унинг муаллифларига ёки сайт эгалирига "Адоват тили"нинг таркибини олиб ташлаш бўйича сўровларни юбориш орқали амалга оширилди.

Норвегия яхши амалиётнинг яна бир мисолидир. Норвегия ҳукумати учун "адоват тили" билан курашиш учун 2016–2020 йилларда амалга оширадиган ҳаракат режасини қабул қилди. Идораларо ёндашув доирасида, маҳаллий ҳукумат ва модернизация вазирлиги раҳнамолигида, таълим дастурлари камситиш турли шаклларига қарши курашиш учун ишлаб чиқилмоқда; толерантлик ва ўзаро келишув маданиятини ривожлантириш учун маблағлар ажратилмоқда, Интернет тармоқларида ва қундалик ҳаётда камситиш холатлари кузатилмоқда ва текширилмоқда. Ҳаракат режасида таъкидланишича, "мактаб ва университетлар талабаларининг хилма-хилликни ҳурмат қилиш ва тан олишни ўрганишларида ва "муҳолиф овозлар жамияти"да яшашларини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Бу Норвегияда таълим мақсадларидан бири бўлган ва таълимнинг асосий даражаси ўқув дастурининг бир қисми бўлган демократия ва инсон ҳуқуqlари таълимоти билан чамбарчас боғлиқ."

Минтақамиз мамлакатларида "адоват тили"га қарши курашиш учун аҳоли, айниқса, ўсмиirlар ва ёшлар ўртасида оммавий аҳборот воситалари ва аҳборий саводхонликни (OAC)ни кенг ёйиш муҳим. Оммавий аҳборот воситалари ва аҳборий саводхонликни ривожлантириш ёшларга танқидий фикрлашга ўргатишнинг асосий йўлларидан биридир. Бу эса, аҳборотни янада мазмунли идрок этишга, соҳ-

та, ёлғон далилларни ҳақиқатлардан ажратса билишга ва "адоват тили" таъсирига берилмасликка ёрдам беради. "Адоват тили" жуда кўп хавф-хатарларни келтириб чиқаради. Шу билан бир қаторда, улар ҳақида билиш ва уларга қарши тура олиш муҳимдир. Аввало шуни таъкидлаш керакки, "адоват тили"нинг жамоат соҳасига кириб боргандар ҳақиқий душманни қидирмайдилар, душманни осонлик билан ўzlари кашф этадилар, номни бевосита муҳитдан ўzlари яратадилар. "Адоват тили"нинг яна бир ўта хавфли жиҳати, замонавий жамият глобаллашув шароитида, унинг объектив баҳолаш мезонлари хидалашади: "экстремизм ёки камситиш ҳолатлари кўпинча оддий онг томонидан "мустақилликни ҳимоя қилиш", "миллий қадр-қимматни ҳимоя қилиш", "анъаналарни мустаҳкамлаш" ва хоказо уринишлар сифатида баҳоланади. "Адоват тили"нинг манипулятив ҳусусиятига ҳам эътибор бериш лозим. Унинг ёрдамида ҳақиқий ниятларни яшириш ва бошқаларга таъсир этиш жуда ҳам осон. Аммо бу жиҳатлар "Адоват тили"-нинг кейинги мавзуларида батафсил ёритиб берилади,

3. ҲАРАКАТ

Керакли буюмлар: рангли карточкалар, скотч, ҳар хил рангдаги маркерлар.

«СТРЕОТИПЛАРНИ ЙҮҚ ҚИЛИШ ҲАМДА «АДОВАТ ТИЛИ»ГА ҚАРШИ ТУРИШ» МАШҚИ

Үтказиш усуллари.

Үқитувчи талабаларни 3-4 кишидан иборат бўлган кичик гурухларга бўлнишларини таклиф этади. Сўнгра ўй-фикрлар ёзилган карточкаларни тарқатади. Талабаларнинг вазифаси карточкалардаги "адоват тили"га тегишли бўлган гапларни топиш ва, иложи бўлса, "розилик тили" ёрдамида ўша гапларни қайта тузиш, сўнгра умумий гурухга тақдим этиш, муҳокама қилиш ва хулоса чиқаришдан иборат.

Ўқитувчи учун тавсиялар. Биринчи вариант. Ўқитувчи қўйидаги манбалардан фойдаланиши мумкин:

- Би-Би-Си сайтидаги: <https://www.bbc.com/russian/features-45499424>;
- БМТнинг расмий сайтидаги: <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1326172>;
- блогдаги: <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/473806/>.

Ушбу сайтларда «Фейсбук» ижтимоий тармоғи орқали Рохинж мусулмонларига қарши нафрат ўйғотиш ва кейинчалик Рохинж мусулмонларини

Мянмардан (Бирма) ҳайдаб чиқариб юборишга сабаб бўлган материаллар жойлаштирилган.

Иккинчи вариант. Ўқитувчи талабаларни кичик гурухларга бўлнишларини, ҳамда "Адоват тили"нинг қандай белгилари мавжуд?" деган саволни таҳлил қилиб, пайдо бўлган ўй-фикрларни флипчартга ёзишдарини, сўнгра умумий гурухга тақдимот этишларини таклиф қилиши мумкин.

«АДОВАТ ТИЛИ»НИНГ БЕЛГИЛАРИ:

- "Биз" ва "улар", "бизники" ва "ўзгалирники" кабиларга бўлниши.
- Аҳоли ўртасида ишончсизлик ва душманлик даражасини қўллаб-қувватлаш, одамларни умуминсоний қадриятлар атрофида бирлаштиришга қарши оқимларнинг пайдо бўлиши.
- Этник ёки ижтимоий гурухнинг бутун мамлакатда тўсатдан "ёмон" деб эълон қилиниши.
- "Биз уларга қаршимиз" муҳолифат кучлари.
- Сохта, ёлғон ахборотнинг мавжудлиги.
- Камситиш, инсонпарварликка зид бўлган тамойилларнинг мавжудлиги.
- Муайян ижтимоий / миллый / диний / бошқа шахслар гуруҳига қарши ҳаракатлар учун (аниқ, ёки яширин) кўнгирокларнинг мавжудлиги.

- Манипуляция.
- Танқидий фикрлашнинг йўқлиги.
- Оммавий ахборий саводхонликнинг сустлиги.

ланма ота-оналарга, ўқитувчиларга, кутубхона ходимлари ва бошқа жамоат ташкилотларидағи ёшларга Интернетда адоват, нафратни таниб олиш ва ушбу зиддиятларни енгис учун воситалар билан таъминлайди.

Ўқитувчилар учун тавсиялар.

Талабаларга "адоват тили"дан фойдаланиш даражасини камайтиришга қаратилган ёшлар томонидан амалга оширилаётган ташаббусларни мисол қилиб келтириш мухим аҳамиятга эга. «Адоват тили мавжуд эмас» (No Hate Speech Movement) ҳаракат тажрибаси эътиборга лойик. Ушбу ҳаракат Европа Кенгашининг инсон ҳуқуқлари бўйича ёшлар онлайн компаниясини ифодалайди. Ҳаракат "адоват тили"ни тасдиқлаш даражасини камайтириш, жамоатчилик иштирокини кенгайтириш ва Интернетда, жумладан, Интернетдан фойдаланишни бошқариш жараёнларида ёшларнинг фуқаролик иштирокини оширишга қаратилган. Дастурда блогерлар ва ёшлар орасидан отилиб чиққан фаоллар учун машғулотлар олиб борилади, улар ўз тажрибаларини дўстона мұхитда Интернетдаги "адоват тили" билан боғлиқ бўлган вазиятларни муҳокама қилишлари ва бу ҳодисага қарши курашиш йўлларини излаб топишлари мумкин.

Интернетдаги "адоват тили"га қарши туриш учун ҳар биримиз нима қилишимиз керак, деган саволга ўзимиздан жавоб излаган пайтда, ўз-ўзидан кўшни мамлакатлар ўки қайсиdir бир ёшлар ташкилотининг тажрибасидан мисоллар келтирамиз. Гап АҚШ ва «Нафратга қарши ҳамкорлар» коалицияси ҳақида кетмоқда. Коалиция "Интернетда нафрат: ўқитувчилар ва ота-оналар учун ахборот қўлланмаси" номли рисолани чоп этди. Ушбу қўл-

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Мен нималарни билиб олдим? Нимани ўргандим?

Мавзуни мустақкамлаш мақсадида талабаларга қуидаги вазифани бериш тавсия этилади:

"юмшоқ", "ўрта" ва "қаттиқ" даражадаги "адоват тили"ни (А.М. Верховский таснифи) ўз ичига олган I фоиз Интернет файланувчилирига 15та рус тилида ва муайян ижтимоий гурӯҳ мавзусига таъсир қилган етакчи мамлакат оммавий ахборот воситалари ва веб-сайтларида 2019-2020 йилларда давлат тилида чоп этилган 15та мақолага изоҳ танлаш.

Ахборот шарҳи

Бугунги кунда ҳар қандай ёшдаги инсонлар, айниқса, ёшлар учун асосий мuloқот майдони Интернетдир. Виртуал мuloқот учун мавжуд электрон қурилмалар рўйхати сезиларли дараҷада кенгайди. Ҳозирги кунда аксарият ёшлар ҳар куни ўз вақтларининг катта қисмини Интернетда ўтказдилар ва уларнинг кўпчилиги учун бу ҳолат кун давомида дўстлар билан мuloқот қилишнинг деярли узлуксиз бўлган асосий усулидир. Кўпгина ёшлар учун Интернет асосий даромад манбай, касбий фаолият ва ўз-ўзини англаш соҳаси ҳиболанади. Ёшлар ахборотни қидириш, ўқув материаллари (тақдимотлар, лойиҳалар ва ҳ.к.)ни тайёрлаш учун ҳамда кўнгилочар мақсадлар учун электрон ресурслардан ҳам фойдаланадилар.

"Адоват тили" курси асосан университет талабалари учун мўлжалланган. Талаба аудиторияси бугунги кунда кўп ҳолларда кўп миллатли, шунинг учун, биринчи навбатда, талабаларнинг нутқида тажовуз ва "адоват тили"да акс этган атамаларни кўлламаслик, улар учун агнонимлар бўлган атамаларнинг маъноси билан танишириш лозим. Булар, аввало, дискриминация, экстремизм, ксенофобия, гомофобия, ирқчилик, сексизм, миллатчилик, антисемитизм, толерантлик ва сиёсий тўғрилик каби атамалардир. Тармоқдаги (виртуал) мuloқот ўзига хос хусусиятларга эга. Мuloқотнинг виртуаллиги ва унинг анонимлиги, бир нечта ва динамик ўз-ўзини тақдим этиш имконияти ху-

сусиятга эга, бу ўз номи билан тармоқ алоқасида ўзини намоён қилиш ва бир вақтнинг ўзида бир нечта "таксаллус"-дан фойдаланиш сифатида тушунилиши мумкин. Тармоқ ёки Интернет мuloқоти янада эркин табиатга ва муайян лингвистик хусусиятларига эга. Булар: юқори ҳиссий интенсивлик, оғзаки ва оғзаки бўлмаган маълумотларнинг комбинацияси, тил воситаларидан маҳсус фойдаланиш. Оғзаки ва ёзма нутқ орасидаги чегаралар ўчирилмоқда. Тармоқдаги (виртуал) мuloқотда агрессив мuloқот стратегиялари ва тактикаси, шунингдек, нутқий тажовуз воситаларидан ниҳоятда кенг фойдаланилади ва, натижада, "адоват тили" деб аталади. (ингл. hate speech).

"Адоват тили" тушунчаси ва унинг моҳиятини хисобга олган ҳолда, Интернетда тез-тез учрайдиган холивар, троллинг, флуд ва флейм каби 4 та тажовузкор мuloқот тактикасини эслатиб ўтиш лозим.

Холивар (инглизча Holy war – муқаддас уруш - ҳеч қандай ечимга эга бўлмаган муаммо бўйича бутунлай қарама-қарши фикрларга эга одамлар ўртасидаги низо. Мисол учун, қайси меванинг таъми мазали: шафтолиникими ёки нектарникими?

Троллинг – Интернетда мuloқотда ижтимоий провокация ёки безорилик шакли, бу кўпроқ тан олинишга, ошкораликка, ҳайратга солишга ва

номаълум фойдаланувчилар томонидан уларни таниб олиш имкониятидан манфаатдор бўлган шахслар томонидан қўлланилади.

Флуд (инглизча Flood - сел) – Интернетда сухбат ўтказиш усули бўлиб, унда фойдаланувчилар мунозара мавзусига алоқадор бўлмаган маъносиз хабарлар билан алмашадилар. Одатда, флуд форумларда ва чатларда чалғитиш мақсадида ёки троллинг учун ишлатилади. Бундай хабарларни тарқатувчилар флудерлар деб аталади.

Флейм (инглизча flame - олов) - "низо учун баҳслашиш", кўп фойдаланувчиларнинг тармоқ алоқалари (масалан, Интернет форумларида, чатларда, ижтимоий тармоқларда ва бошқалар)да хабарлар алмашинуви, сўз уруши бўлиб, кўпинча йўқ низонинг асл сабаби билан боғлиқ.

"АДОВАТ ТИЛИ" НИМА, УНИНГ МАҚСАДИ ВА МАВЖУД ШАКЛЛАРИ

"Адоват тили" атамаси (нафрат тили, нафрат нутқи, нафрат ташвиқоти, нафрата мойиллик қилиш, нафрат билан фикр юритиш) турли хил расмий халқаро хужжатлар ва кўплаб тадқиқотчилар томонидан белгиланади.

Хозирги вақтда унинг салбий таърифларига мурожаат қилиш учун ишлатиладиган бир қатор таърифлари мавжуд: "оғзаки экстремизм", "нутқий (лингвистик) тажовуз", "нутқ демагогияси", "нутқий (лингвистик) зиддият", "нутқ зўравонлиги", "нутқий (лингвистик) манипуляция"). "Адоват тили" - "келишув тили"нинг тескариси. Хулқ-атвор ва алоқа қиймати сифатида розилик, биринчи навбатда, қарашлар, позициялар, турмуш тарзи бирлиги тушунчаси билан боғлиқ. "Адоват тили" инсонни ёки одамлар гурухини камситадиган ва этник, тарихий ва маданий келиб чиқиши, миллати, дини, жинси, ногиронлик каби хусусиятларга асосланган оғзаки баёнотлар сифатида белгиланиши мумкин. Бундан ташқари, "адоват тили" тасвирлар, видеолар ёки Интернетдаги ёки кундалик ҳаётдаги бошқа мулоқот шаклида мавжуд бўлган новербал ифодаларни ўз ичига олади.

"Адоват тили"нинг мақсади алоқа воситалари орқали муросасизликка асосланган нафрatinинг барча турларини қўзгатиш, рағбатлантириш ёки оқлашdir. "Адоват тили"нинг мулоқоти ҳар қандай одамлар ёки алоҳида шахсларга нисбатан стереотиплар,

салбий муносабат ва қарама-қаршиликларга асосланади. "Адоват тили" ёрдамида ҳаммани камситиш мумкин.

Нутқ агрессиясининг таникли тадқиқотчиси Ю.В. Шчербининанинг фикрича, "умумий маънода "адоват тили" бу одамларни онгизз равища ёки аниқ равища тажовузкорлик учун дастурлаштирадиган сўзлар ва иборалар, унинг тетик механизмидир". Муаллиф "адоват тили" кишиларнинг муайян ижтимоий ёки маданий жамоасининг ташкил этилган стереотипларидан фарқли "турли", ғайриоддий, ҳар бир нарсага "нафрат" билдиришга хизмат қилишига алоҳида эътибор беради. Шуни таъкидлаш керакки, "адоват тили"нинг доираси ниҳоятда кенг: у турли хил амалиётларда қўлланилади - расмий, профессионал, кундалик ҳаётда; буни сиёsatчиларнинг нутқида, нафақадаги инсонларнинг сухбатида ва талабалар, мактаб ўкувчиларининг нутқида ва турмуш ўртоқларнинг сухбатида топиш мумкин.

Эътиборимизга лойик яна бир таъриф: "адоват тили"- муайян гурухга нисбатан нафрatin ифодалашдан бошқа маънога эга бўлмаган, айниқса, алоқа зўравонликийни келтириб чиқариши мумкин бўлган шароитда қонуний таъқиб қилинган мулоқотdir. Бу, аввало, ирқий, этник, миллий келиб чиқиши, жинси, дини ва бошқалар асосида белгиланган бир гурух шахсларга нисбатан нафрат уйғотишdir».

Европа Иттифоқи "нафрат нутқи"ни "ирқий нафрат, ксенофобия, антисемитизм ёки муросасизликка асосланган нафратнинг ҳар қандай шакли, жумладан, тажовузкор миллатчилик, етносентризм ва муҳожирлар ва муҳожирларга қарши душманлик" деб белгилайди. Нафратнинг бошқа шакллари орасида ислом ва христианофобия, лўйларга қарши, яхудийларга қарши қайфиятлар мавжуд.

Энг машҳур YouTube канали "адоват тили"ни "ирқий ёки миллий каби ўзига хос хусусиятларига асосланниб, шахсларга ёки одамларга диний мансублик; ногиронлик, жинси, ёши, фахрий мақоми; жинсига қарши зўравонлик ёки нафратни чақириувчи нутқ" деб таърифлайди. БМТнинг ирқий камситишни бартараф этиш бўйича қўмитаси "адоват тили"ни "инсон қадр-қўммати ва тенглигининг асосий тамойилларини инкор этувчи ва жамият назарида шахслар ёки гурухларнинг мавқенини камситишга қаратилган жамиятга йўналтирилган нутқ шакли" деб тушунади."

2016 йилда Европа комиссияси ва 4та йирик ижтимоий медиа платформалари Интернетда "адоват тили"га қарши курашиш учун ахлоқ кодексини қабул қилди. Ушбу хужжат Facebook, Twitter, YouTube ва Microsoft томонидан Европада бундай контентнинг тарқалишига қарши курашиш учун қатор мажбуриятларни ўз ичига олади.

"Адоват тили" тўғрисида аҳоли хабардорлигини ошириш ва нафратга қарши курашнинг барча шакларида, шу жумладан унинг кибер ўлчовида, Европа Кенгаши Бош котиби 2013 йилнинг 22 марта "Адоват йўл қўймаслик ҳаракати" умумевропа ҳаракатини бошлиди. Акция ҳозирда 42 мамлакатда миллий қўмиталар томонидан амалга оширилмоқда. Бу Европа Кенгашининг Терроризмга олиб келадиган зўравонлик, экстремизм ва радикализацияга қарши кураш бўйича Ҳаракат дастурининг режаси ва Инклузив жамоаларни барпо этиш бўйича Ҳаракатлар режасининг бир қисмидир. Инсон хукуқларини ҳимоя қилиш бўйича таълим «Bookmarks»лари (рус тилига таржима қилинган - "Хатчўплар") орқали Интернетдаги нафрат сўзларига қарши кураш воситаси бўлган дарсликларнинг ишлаб чиқилиши "Нафратга қарши ҳаракат" акциясининг таълим таркибий қисмини кучайтирди.

"Нафратли нутқ"нинг икки шакли мавжуд. Агар "нафрат сўзлари" аниқ, равшан ифодаланган бўлса, стереотиплар, ёрлиқлар ва клишелер билан тўлдирилган бўлса, унда бу очик шакл. Ушбу шаклда нафрат сўзлари дунёнинг аксарият мамлакатларида қонун билан жазоланади. Тўғридан-тўғри ҳақорат қилинмайдиган яширин, ёпиқ "нафрат нутқи" шакли билан ишлаш анча қийин. Ушбу шаклнинг мақсади озчилик ваколатини беришdir. Истроил психологи Д. Бар-Талнинг сўзларига кўра,

"делегациянинг тоифасига киритилган гурухни инсонлар деб ҳисоблаш хуқуқини инкор этиш сифатида кўриш мумкин".

**"НАФРАТ НҮТҚИ" БЕЛГИЛАРИ. НИМА
УЧУН "АДОВАТ ТИЛИ" ИЖТИМОЙ
ТАРМОҚЛАР УЧУН "ФОЙДАЛИ" ВА У ҚАНДАЙ
ОҚИБАТЛАРГА ОЛИБ КЕЛИШИ МУМКИН?**

Бугунги кунда "адоват тили"га нима таъсир қилиши мумкин? "Адоват тили"га дуч келаётганимизни қандай белгилар билан аниқлашимиз мүмкін?

ОАВ амалиётчилари ва назариётчиларининг фикрича, "адоват тили"нинг пайдо бўлиши ва тарқалишига жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги инқироз таъсир кўрсатиши мумкин. Бу эса, жамиятда нафрат даражасининг ошишига, тажовузнинг ўсишига ёрдам беради. Бу дарҳол виртуал маконда, ижтимоий тармоқларда, Интернет саҳифаларида намоён бўлади. "Адоват тили" оффлайн шароритидан онлайн шароитига жуда тез фурсатда тарқалмоқда. Кузатишлар ва тадқиқотлар натижалари онлайн майдонда кўпроқ "нафрат сўзлари" мавжудигини тасдиқлайди. Масалан, Медианет Халқаро журналистика маркази томонидан ўтказилган "Қозогистондаги ижтимоий тармоқларда нафратли нутқни мониторинг қилиш" тадқиқотига кўра, Фейсбукнинг қозоқ тилида сўзлашадиган қисми "қаттиқ" адоват сўзларининг нисбатан юқори тарқалиши билан ажralиб туради, бу аниқ этник ёки диний камситиш демакдир.

Интернет фойдаланувчилари орасида "адоват тили"нинг намоён бўлиши қашшоқлик, тенгсизлик, камситиш, шахсий ҳаётидаги тартибсизлик, ои-

лада муаммолар, болалар ва ота-оналар билан психологик муаммолар, ва стрессга мойиллик ва ўз-ўзини мукаммал инсон сифатида намоён бўлишга ишончсизлик туйғуларини шакллантириши мумкин. Ижтимоий тармоқлар учун нафрат сўзлари янада қулайроқ бўлди. Ёпик тахаллуслар остида Сиз хақорат қилишингиз, хужум қилишингиз мумкин. Хужум обьекти аёллар, эркаклар, гейлар, бошқа этник гурӯхлар бўлиши мумкин. Бундай ҳолда, фойдаланувчи салбий энергияни ташлаш учун ҳар қандай баҳонани ишлатади.

"Адоват тили" фанини тарғиб қилишдан мақсад мулоқот майдонини кенгайтириш, маълум бир гурӯхга нисбатан нафрат уйғотиш, жамиятда тажовузкор кайфият уйғотишdir. Провокацион, камситиш, экстремистик табиатдаги шахсий хабарлар муйян табиатдаги оммавий коммуникатив ҳаракатларга қандай айланганини кузатиш мумкин. Оммавий ахборот воситалари тадқиқотчиларининг фикрига кўра, "тролл" сўзи аллақачон виртуаллик чегарасини кесиб ўтди, у оғзаки нутқда ва ҳатто анъанавий босма оммавий ахборот воситаларида ҳам ўз ўрнини эгаллади, бу ҳозирги замоннинг энг яхши хусусиятларига зид бўлган қўзғатиш ва нутқ ҳаракатларига жавобгар бўлмаслик қобилиятларини акс эттиради. Яна "адоват тили" муайян бир гурӯҳ кишиларнинг бирор нарсани қабул қилишни истамаслигига намо-

ён бўлиши мумкин. Бу феминитивлар билан содир бўлган. Феминитивлар, бизнинг фикримизча, яққол мисол бўла олади. Муаллиф ойим (авторка), муҳаррир ойим (редакторка), психолог ойим, блоггер ойим. Нима учундир "хайп" ва "флекс"га мойил бўлган юқоридаги каби янги сўзлар бутун омма томонидан бу қадар танқид ва норозиликка сабаб бўлмайди. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, бу андроентризм, яъни эркаклар жинсида дунё гояси бугунги кунда жамиятларимизда кенг тарқалганлиги билан боғлиқ.

Шундай қилиб, "адоват тили" муҳолифатга қаратилган бўлиб, унинг фарқи, маъноси маълум бир гурӯхга нисбатан нафрат ифодасидир. Бу ирқ, миллат, дин, жинс ва бошқалар томонидан белгиланган бир гурӯх шахсларга нисбатан нафратга сабаб бўлади. "Адоват тили" ирқий, этник, диний гурӯҳлар, аёллар ва бошқа тайинланган озчилик гурӯҳларга тажовузкорона ҳисобланган ҳар қандай ифода шаклида намоён бўлиши мумкин. "Душманлик тили" белгилари нафақат "биз" ва "улар", "уларнинг" ва "бегоналарнинг", балки муҳолифатнинг "биз уларга қарши", балки бутун мамлакат, этник ёки ижтимоий гурӯх, индивиднинг "душман", "ёмон" деб эълон қилиниши мумкин. "Дўст-душман" антитетаси замонавий мuloқotda қундаклик даражада ҳам, сўзлашув нутқида ҳам, сиёсатчилар нутқида ҳам, журналистлар, блоггерлар материалларида ҳам анча кенг тарқалган.

Онлайн ва оффлайн мuloқotlarда ги "адоват тили" белгиларига манипуляция ва унинг намоён бўлишининг турли шакллари, нутқда камситувчи

сўз бирикмаларининг мавжудлиги кирди. Оммавий ахборий саводхонлик (OAC) соҳасида танқидий фикрлаш, билим ва кўнкималарнинг етишмаслиги ҳам "адоват тили"нинг замонавий белгиларидир. "Адоват тили" белгилари соҳта, ёлғон маълумотлардир. Улар туфайли хабарлар юборувчilar ўз ғоялари, қарашлари, гояларини тарқатадилар ёки жамиятни муайян салбий ҳаракатлар қилишга даъват этадилар.

"Сова" ахборот-таҳлил маркази (Россия Федерацияси) эксперtlари "адоват тилини "муроса тили"дан фарқлаш мумкин бўлган белгилар кўламини ишлаб чиқдилар. Уларнинг фикрича, хоҳ онлайн, хоҳ оффлайн бўлсин, агар мuloқotda куйидаги жиҳатлар акс этса, бизда "адоват тили" мавжуд. Улар:

- 1) мақолаларда, ҳужжатларда ва хоқазоларда зўравонликнинг мақбул восита деб эълон қилиниши;
- 2) умумий шиорлар шаклида камситишга чақириш;
- 3) зўравонлик ва камситишга қаратилган чақириклар ("ижобий", зўравонлик ёки камситишнинг тарихий ёки замонавий мисоллари; "фалончи билан у ёки бу нарсани қилиш яхши бўлар эди", "бу вақт ҳақида...", ва ҳоказо.);
- 4) этник ёки диний гурӯхнинг матн ёки унинг бир қисмини тегишли оҳанг билан етказилган салбий тасвири;
- 5) зўравонлик ва камситишнинг тарихий ҳолатларини асослаш;
- 6) зўравонлик ва камситишнинг умумий қабул қилинган тарихий ҳақиқатларини ёдга олиш (масалан, Ленинград блокадасининг кўламини);
- 7) маълум бир этник ёки диний гурӯх савиясининг пастлиги (мадани-

- ятсизлиги, интеллектуал қобилицелари юқори эмаслиги, ижодий ишларга қодир эмаслиги) ҳақидаги баёнотлар (масалан, "кавказликлар фақат бозорда ишлайди", "руслар мастлар");
- 8) этник ёки диний гурӯҳ томонидан содир этилган тарихий жиноятлар ҳақидаги айбловлар;
- 9) у ёки бу этник ёки диний гурӯхнинг тарихий жиноятлари ҳақида таъкидлар;
- 10) муайян этник ёки диний гурӯхнинг жинойлиги ҳақидаги баёнотлар (масалан, "лўлилар ўғридир");
- 11) этник ёки диний гурӯхни ёки унинг вакилларини шармандали ёки ҳақоратли контекстда зикр этиш.

Маълумки, журналистлар жамоатчилик фикрига таъсир кўрсатади. Материалнинг тақдим этилиши эса, кўп жиҳатдан умумий аудиториянинг муайян мавзуга, муайян масалага муносабатига боғлиқ. Агар журналист хурофотларга, стереотипларга берилдиб, "адоват тили" дан фойдаланса, у жамиятда зўравонлик ва тажовузга олиб келадиган нафрат ва адovat кўзгалишига бевосита ҳисса қўшади. Афсуски, бугунти кунда мамлакатларимизда алоҳида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар нафақат ҳукумат ва аҳоли, балки фуқаролар ўртасида ҳам гибрид урушларнинг платформаларига айланниб бормоқда.

Тил тажовузининг икки тури мавжуд - онгли ва онгсиз. Бу тажовузкор тилда троллинг номли янги алоқа воситаси фаол кўлланилишига олиб келади. Троллинг (англизча-қошиқ билан балиқ овлаш) бугунги кунда

Интернет алоқасининг ажралмас ва фаол ривожланаётган сегментидир. "Адоват тили"нинг бу воситасининг усувлари тажовуз ва зиддиятдир. Кўлланиладиган воситалар эса: провокацион ахборотлар, сўкиш, ёлғон гапириш, бижғитиш, кўзгатиш, провокация. Бу "адоват тили" воситасининг мақсади сухбат иштирокчиларини обрўсизлантириш, мунозарани салбий тарафга йўналтириш ва мунозарани низога айлантирадиган учун флейд ва флум аргументини қуриш орқали муҳқкама қилинаётган муваммодан эътиборни чалғитишдир. Масалан, "Қирғизистондаги сайлов олда мунозараларида адоват тили"-нинг 2020 йил 15 июлдан 15 августга ча бўлган вақтни ўз ичига олган ҳисоботининг биринчи нашрида Тинчлик ўрнатиш ва медиа-технологиялар мактаби мутахассислари журналистлар троллингни ўз ичига олган маълумотларни шахсларга нисбатан тўлиқ текширмасдан ижтимоий тармоқлардан манба сифатида фойдаланишларини таъкидладилар. "Тинчликпарвар ва медиа технологиялар мактаби" таҳлили шуни кўрсатдики, оммавий ахборот воситаларида сиёсий партиялар рўйхатларини шакллантириш, уларнинг қурултойларини ўtkазиш ёки номзодларнинг нутқлари ҳақида хабарлар пайдо бўлиши биланоқ турли гурӯхларга нисбатан нафратли ва камситувчи баёнотлар сони кўпайди. Бундан ташқари, турли шахсларга нисбатан камситувчи изоҳлар ва троллинг қайд этилди. Бу далиллар мавжуд муҳқкама маданияти ва жамиятдаги зиддият даражасига ишора қиласди.

ОАВ тадқиқотчиларининг фикрича, троллинг янги коммуникация маконларини (иктисодиёт, сиёsat, фан)

ишлаб чиқади, ривожлантиради ва рақобатчиларга қарши кураш усулларини такомиллаштиради.

Сүнгти йилларда Интернет-алоқада "адоват тили"нинг яна бир воситаси, яъни "астротерфинг" фаоллашмоқда. Бу троллингнинг пулли шакли бўлиб, унинг мақсади сохта фойдаланувчилик орқали сунъий жамоатчилик фикрини шакллантириш. Одатда, бу "адоват тили" тажовуз ва зиддият орқали намоён бўлади. Ишлатиладиган воситалар: провокацион хабарлар, ҳар бир нарсага даъво қилиш, баҳслашиш, сўкиш, айтилганларни рад этиш. Мақсад - муҳокама қилинаётган мавзуни" йўқ қилиш", жамиятда ўрнатилган қоидаларга эътиборсизлик билан қараш, низо чиқариш; камситиш, талон-тарож қилиш, сохта маълумотларни ташлаш, обрўсизлантириш.

"НАФРАТ НҮТҚИ" ТАСНИФИ: "ЮМШОҚ", "ҮРТА", "ҚАТТИҚ"

"Адоват тили" шартли равищда" юмшоқ", "үрта" "ва" "қаттиқ" га бўлинади. "Адоват тили"нинг бир неча таснифлари мавжуд бўлиб, улар "адоват тили" стратегияси ва воситаларини ўз ичига олади. Энг машхур таснифлар А. М. Верховский, М. В. Кроз ва Н. А. Ратинованинг таснифлари, шунингдек, Санкт-Петербургдаги Европа университетининг таснифи.

А. М. Верховский томонидан қайд этилган "адоват тили" таснифи

- "Қаттиқ адоват тили" зўравонлик ёки камситиш учун бевосита ва тўғридан-тўғри кўнгироқларни ўз ичига олади. Улар: умумий шиорлар ёрдамида зўравонлик ёки камситиш учун кўнгироқлар ҳамда зўравонлик ва камситиш учун чақириклар.
- "Үрта адоват тили" - камситиш ва зўравонликнинг тарихий ҳодисалари учун баҳона; маълум бир этник гуруҳнинг жинояти тўғрисидаги даъволар; ҳар қандай ижтимоий гуруҳни обрўсизлантириш мақсадида Россия ва ёки хорижий сиёсий ва давлат тузилмалари билан алоқаси тўғрисида; моддий бойликларда ҳар қандай этник гуруҳнинг номутаносиб устунлиги, ҳокимият тузилмаларида вакили ва бошқалар ҳақида мулоҳаза юритиш; ҳар қандай ижтимоий гуруҳнинг жамият, давлатга салбий таъсирини айблаш ва бошқалар.

— "Юмишоқ адоват тили" этник гуруҳнинг салбий қиёфасини яратиши назарда туттади; ҳақоратли контекстда этник гуруҳ номларини зикр этиш; этник гуруҳ савиясининг пастлиги ёки унинг ахлоқий камчиликлари тўғрисида баёнот; ижтимоий гуруҳ ёки унинг вакилларини камситувчи ёки ҳақоратли контекстда эслатиб ўтиш; ксенофобик баёнотларга мурожаат қилиш ёки сұхбатдошнинг фикри ва матн муаллифи (журналист) позицияси ўртасидаги чегарани белгилаб, тегишли изоҳсиз матнларни нашр этиш; очик-ойдин миллатчилик ташвиқоти учун газета майдонини мухаррир шарҳисиз ёки бошқа тортишувларсиз таъминлаш.

М. В. Кроз ва Н. А. Ратинованинг адоват тилига берган таснифи

- "Соҳта идентификация". Салбий этник стереотипни, миллат, ирқ, дин ва бошқаларнинг салбий қиёфасини шакллантириш ва мустаҳкамлаш.
- "Соҳта атрибут". Ҳар қандай миллат, ирқ, дин ва ҳоказоларнинг вакилларига душманлик харакатларини ва хавфли ниятларни киритиши.
- "Хаёлий ҳимоя". Муайян миллат, ирқ, дин ва бошқаларга қарши ҳар қандай чораларни кўришга ундаш.

Европа университетети таснifi барча матнларни 2 тоифага ажратади:

- "Биз-гурұх" ва "улар-гурұх"га бўлиниш белгиларини ўз ичига олган нисбатан юмшок "адоват тили"га мойил бўлган матнлар;
- "Улар-гурұх"га қарши салбий ҳарекатларни чакирувчи руҳлантирувчи тузилмаларни ўз ичига олган нисбатан қаттиқ "адоват тили"та мойил бўлган матнлар.

"Адоват тили" юқорида айтиб ўтганимиздек, нафақат оддий Интернет фойдаланувчилари томонидан кўлланилади. "Зўравонлик лугати" кўпинча давлат арбоблари, жамоат арбоблари, сиёсатчиларнинг нутқида ва уларнинг баёнотларида учратиш мумкин. Бу жамиятдаги ижтимоий, сиёсий жараёнлар, таълим даражаси, маданий меъёрлар ва қадриятларнинг акси. Ва бу бир кишининг ҳәти учун ҳам, бир гурӯх одамлар учун, умуман мамлакат учун ҳам хавфли бўлиши мумкин. «(Мъянма кейсини эслаймиз).

Бундай сўз бойликларидан фойдаланган ҳолда, унинг муаллифи жамоатчилик орасида зўравонлик ва адovat тилини тўғридан-тўғри ёки яширин равища жойлаштиради. Энг катта хавф-баъзан жамията қилган мурожаатларида сўзларнинг оҳангини ва танловини унутиб қўядиган сиёсатчиларнинг баёнотларидир. Мисол тариқасида биз АҚШнинг собиқ президенти Дональд Трампнинг твиттердаги риторикаси ва "адоват тили" лугатига бой баёнотларини келтиришимиз мумкин. Кўриниб турибдики, оддий кўз билан ҳам, унинг

баъзи мамлакатларга қарши "адоват тили" ёрдамида юзага келган зиддиятли риторикаси деструктив медиа таъсирининг асосига айланган. 2021 бошида Twitter Трампнинг аккаунтини доимиy равища таъқиқлаб қўиди, чунки компания зўравонликка қарши қўзгалиш хавфи юқори эканлигини таърифлаб ўтди. Жаҳон оммавий ахборот воситалари хабарларига кўра, бу тақиқ ижтимоий тармок, ходимлари томонидан талаб қилинган.

"Трамп модели" кўп ҳолларда ҳозирги давлат ҳокимияти вакилларига мурожаат қилишда кўплаб сиёсатчилар, жумладан мухолифат томонидан қўлланилади. Толерантлик тоқат қилмасликка айланади; ҳурматли оҳангি ўзини камситишга йўл қўяди; шахслараро муносабатларни тавсифловчи хушмуомалалик ўзини нафақат қўполлик, зўравонлик билан алмаштиради, балки тўғридан-тўғри ҳақоратларга йўл беради; муносабатларга бўлган ишонч шубҳа билан алмаштирилади; собиқ иттифоқдош энди душман сифатида кўрилмоқда; собиқ дўст ашаддий душманга айланади. Ҳақиқатларга риоя қилмаслик, балки обрўсизлантириш, манипуляция, сохта нарсалар "адоват тили"нинг "далиллари"га айланди.

Қўшимча материаллар

1. European Commission and IT Companies announce Code of Conduct on illegal online hate speech (Сарлавҳа таржимаси: Европа комиссияси ва рақамли компаниялар Интернетда ноқонуний ксенофобик нутқига қарши курашиш учун ахлоқ кодексининг жорий этилишини эълон қиласи [Европа комиссияси пресс-релизи, 31 май 2016] инглиз тилида ва ҳоказо тилларда). // URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1937_en.htm /
2. Европа Кенгашининг Интернетдаги инсон хукуклари бўйича уюшмаси, нафрат сўзларини қабул қилишни камайтиришга ҳамда ёшлар ва фуқароликни, шу жумладан Интернетни бошқариш жараёнларида онлайн иштирокни тарғиб қилишга қаратилган. (Инглиз ва француз тилларида) // URL:<http://www.nothespeechmovement.org/>
3. Hate on the Internet: A Response Guide for Educators and Families. December 2003 (Сарлавҳа таржимаси: Интернетдан нафрат: ўқитувчилар ва ота-оналар учун жавоб кўлланмаси. 2003й декабрь). // URL: <http://www.partnersagainsthate.org/publications/index.html> /
4. "Адоват тили"ни тушунириш: амалий кўлланма. 2015 йил нашри / Article 19, 2019. // URL: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19_Hate-Speech-Report-2018_Russian.pdf
5. Зўравон экстремизмнинг олдини олиш бўйича услугубий кўлланма,—ЮНЕСКО, 2016. // URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676r.pdf>
6. В. Лихачев. Адоват тили: Қандай қилиб жамоат муҳокамасида унинг олдини олиш мумкин? Журналистлар учун техникалар. [Электрон манба: Тинчлик ўрнатиш ва медиа-технологиялар мактаби лойиҳаси тренери маҳорат дарсининг видеоеёзуви (School of Peacemaking and Media Technology)]. // URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/vebinary/42-yazyk-vrazhdy-kak-izbehatetogo-v-publichnoy-diskussii-tehniki-dlya-zhurnalistov.html>
7. Council of Europe. Bookmarks — A Manual for Combating Hate Speech Online Through Human Rights Education, 2016. (Сарлавҳа таржимаси: Хатчўплар: Инсон хукуклари бўйича таълим орқали Интернетдаги нафрат сўзларига қарши кураш олиб бориш бўйича кўлланма). // URL: <https://rm.coe.int/168065dac7>
8. Уиллаби [Willoughby] Б. Талабалар муҳитида нафратга қарши курашишнинг 10 усули: талабалар фаоллари учун кўлланма [10 Ways to Fight Hate on Campus: A Response Guide for College Activists]. — Southern Poverty Law Center, 2004.
9. Тенгдош етакчилар: Қандай қилиб ёшларга ўз мактабларида ва жамо-

аларида ўзгаришлар манбаи бўлишига ёрдам бериш [Peer Leadership: Helping Youth Become Change Agents in their Schools and Communities] / Партнери против ненависти, июль 2002 г.

10. Трамп Твиттерда ижтимоий тармоқ ходимлари буни талаб қилгандан кейин абадий тақиқланди [Электрон манба: meduza, «Тарих» бўлими] // URL: <https://meduza.io/feature/2021/01/09/trampa-navsegda-zabanili-v-tvittere-posle-togo-kak-etogo-potrebovali-dazhe-sotrudniki-sotsseti>

Асосий манбалар рўйхати

1. Верховский А.М. Менинг тилим. Россия оммавий ахборот воситаларида этник ва диний муросасизлик муаммоси. // А.М. Верховский. – М.: РОО «Панорама» маркази, 2002.
2. Евстафьев А. В. Оммавий ахборот воситаларида "адоват тили": фоалият юритишнинг лингвистик ва экстравангвистик омиллари. // А. В. Евстафьев: филол. фанлари номз. дис. авторефер.- Тамбов, 2009. - 26 б.
3. Кожевникова Г.В. Адоват тили: журналист хатолари типологияси [электрон ресурс] / / Сова [сайт].// URL: <https://www.sova-center.ru/hatespeech/publications/2006/12/d9803>.
4. Кроз М.В., Ратинова Н.А. Душманлик ва нафратни кўзгатишга қаратилган материалларнинг эксперт баҳоси. // М.В. Кроз, Н.А. Ратинова // Адоват баҳоси. Россиядаги миллатчилик: мақ, тўпл.; туз. А. Верховский. – М.: «Сова» маркази, 2005. – С. 75–92.
5. Медиа ва ахборий саводхонлик. // Муаллифлар гуруҳи: Лайла Ахметова, Дмитрий Шорохов, Айгуль Ниязгулова. ЮНЕСКОнинг Олма-отадаги биороси , 2015. - 36 б.
6. "Адоват тили"ни тушунтириш: амалий қўлланма. 2015 нашри // Article19. [Электрон манба: PDF шаклидаги мақола]. // URL: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19_Hate-Speech-Report-2018_Russian.pdf
7. Чепкина Э. В. Ҳаммаси бирдек: корпоратив матбуотда келишув тили. // Э. В. Чепкина // Урал Давлат университетининг маълумотномаси. – 2006. – № 40. – С. 136 – 146.
8. Щербинина Ю.В. Нутқ агрессияси. Адоват ҳудуди. // Ю.В. Щербинина. – М.: Форум, 2012.- 400 б.
9. "Адоват тили" Қирғизистон Республикаси сайлов олди участкасида". [Электрон манба: тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби. Bishkek: янгиликларга маълумот, 9-09-20].// URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/5379-yazyk-vrazhdy-v-perdvyybornom-diskurse-monitoring-i-analiz.html>
10. БМТ терговчилари Фейсбукни Рохинжга нисбатан нафрат уйготишида айблашган. [Электрон манба: Россия БМТ ахборот хизмати, 2018].// URL: <https://news.un.org/ru/story/2018/03/1326172>
11. Фейсбук ёрдам берган мамлакат мусулмонларнинг нафратини қўзгатади. [Электрон манба: BBC. NEWS рус хизмати, 2018] // URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45499424>

12. Бу биз истаган Интернет тури-дир: қандай қилиб ижтимоий медиа ҳалокатли куролга айланди. [Электрон манба: Хабр: Н. Цаплин. Мақола, 30.10.19]. // URL: <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/473806/>
13. "Сова" ахборот-таxлил маркази материалы.// URL: <https://www.sova-center.ru>

2-машғулот

2-мавзу

«Адоват тили»да сўз эркинлиги

Бўлимлари

- "Адоват тили" ва сўз эркинлиги ўртасидаги чегарани аниқлашдаги халқаро амалиёт
- Марказий Осиё мамлакатларида цензуранинг намоён бўлиши, "нафрат сўзлари", сўз эркинлигини бузилишига доир далиллар.

Фанларнинг интеграллашуви

"Конституциявий ҳуқуқ", "Сиёсатшунослик", "Конфликтология", "Журналистика асослари", "Журналист этикаси", "ОАВ этикаси", "Танқидий фикрлаш асослари", "Медиа ва ахборий саводхонлик".

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "сўз эркинлиги" ва "нафрат билан сўзлашиш", "цензура", "норозилик", "дезинформация", "экстремизм", "миллатларо низо" тушунчаларига таъриф беришлари мумкин;
- талабалар контентни баҳолашнинг халқаро амалиёти билан танишадилар;
- талабалар "сўз эркинлиги" ва тақиқланган таркиб ўртасидаги чегарани белгилаш бўйича маҳаллий амалиётни ўрганадилар.

Ижтимоий-эмоционал:

- талабалар ўз ҳаётларида сўз ва сўз эркинликлари ва "нафрат нутқи" ўртасида чегара қаерда чизилганлигини тушунтиришлари мумкин;
- ўқувчилар "адоват тили"нинг шахс руҳий-ҳиссий ҳолатига таъсиридан хабардор бўладилар.

Хулқ-автор:

- талабалар ўзларининг ифода эркинлиги ва "нафрат сўзларини" ишлатмаслик мотивацияси ҳақидаги позициясини тушунтиришлари мумкин;
- талабалар сўз эркинлигини қандай сақлаб қолиши тўгрисида ўз қарорларини тақдим этишлари ва шу билан бирга мулоқотда "адоват тили"-дан фойдаланмасликлари мумкин.

Ўтказиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Ўқитиш үсуллари	Мунозара, мини-маъруза, слайд-тақдимот, очиқ ва ёпик саволлар, ахборот манбалари билан ишлаш.
Баҳолаш үсуллари	Саволлар, ўз-ўзини баҳолаш варақчаси
Асосий тушунчалар	Сўз эркинлиги, фикрини эркин баён этиш, инсон ҳуқуклари (фуқаролик, сиёсий, умуминсоний), конституция, цензура, миллатлараро низо, минтақалараро низолар, экстремизм, дезинформация, соxта маълумотлар, фейклар.
Керакли ресурслар	Слайдга ёки флипчартга ёзилган дарс мақсадлари, видеопроектор, компьютер, флашкарталар, маркерлар.

Машғулот режаси

1. ЧАҚИРУВ

Керакли материаллар: сўзлар ёзилган карточкалар.

Ўтказиш усуллари.

Ўқитувчи талабалардан "сўз эркинлиги" ва "адоват тили" ибораларини қандай тушунганикларини сўрайди, кейин шахсий ҳаётларидан мисоллар келтиришларини сўрайди. Бундан ташқари, "сўз ва сўз эркинлиги", "нафрат билан сўзлашиш", "цензура", "норозилик", "маълумот олиш", "дезинформация", "экстремизм", "миллатларо ва минтақалараро низолар" таърифлари муҳокама қилинади.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Керакли материаллар: маҳаллий ва халқаро тажрибалардан олинган кейслар.

МУҲОКАМА УЧУН САВОЛЛАР:

- Кўшма Штатларда сўз эркинлиги ва меъёр ўртасидаги чегарани қандай аниқладингиз? (кейс мисолида).
- Нима учун дунёдаги ходимларининг ўлимига ва жуда катта салбий муносабатларга қарамай, Франциянинг "Charlie Hebdo" журнали провокацион мақолаларни нашр этиши давом эттироқда ва расмий вакилларнинг кўллаб-куватлашларига сазовор бўлмоқда?
- Цензурани жорий этиш ва сўз эркинлигини чеклаш хавфи қандай? (Курс тингловчиларининг мамлакат шароитлари мисоллари асосида).
- Чекланмаган сўз эркинлиги хавфи борми? Нима учун? (Курс талабаларининг мамлакат контексти мисоллари бўйича).
- Қандай қилиб сўз эркинлиги ва нафрат сўзларини мувозанатлаш мумкин? (Курс тингловчиларининг мамлакат шароитлари мисоллари асосида).

3. ҲАРАКАТ

Керакли материаллар: кейс/гаплар ёзилган карточкалар

Үқитиш усуллари.

Ўқитувчи талабалардан 3-4 иштирокчилардан ташкил топган кичик гурӯҳларни ҳосил қилишни таклиф этади. Сўнгра, уларга ўй-фикрлар ёзилган карточкаларни тарқатиб беради. Талабаларнинг мақсади: ушбу карточкаларга ёзилган кейс намуналаридан "адоват тили"га оид фикрларни топиш ва уларни иложи бўлса "келишув тилига"-га айлантириш, сўнгра, натижаларни умумий гурухга тақдимот қилиш, фикр-мулоҳазаларни муҳокама қилиш ва хулоса чиқаришдан иборат.

Карточкалар учун амалий тадқиқотлар намуналари (хабарларнинг грамматикаси ва муаллифларнинг услуби сақланган):

- Икки халқнинг қардошлиқ рамзини ифода этган Қирғизистонга Хитой элчиси томонидан гуманитар ёрдам берилиши ҳақидаги хабар остида изоҳ берилган: "Қачондан бери биз қардош халқларга айландик? Хатто буюқ Қалигул ҳам хитойликлар қирғизларнинг биринчи душмани эканлигини таъкидлаган"
- Тожикистанда бир аскарнинг сигир ўғирлагаб, жиноят содир этганлиги ҳақидаги хабар остида изоҳлар берилган: бечора аскарлар, улар оч-ялонгоч, бунга командирларнинг ўзлари айбордor. Ярамаслар, қачон тўхтайсизлар, бундан кўра ўлганингиз яхшироқ, эди"
- Фойдаланувчиларнинг рус тилида сўзлашувчи қисмининг ўзбек тилининг мавқеини мустаҳкамлаш ҳақидаги салбий муносабати билан боғлиқ постдан цитата: "Улар ханузгача бизнинг мамлакатимизга ўзларининг мустамлакаси, бизга эса, қул сифатида қарашади".
- Ижтимоий тармоқдаги Қозоғистон университети профессорининг изоҳи: "... аёлларни уриш мумкин, баъзида эса, уриш керак", - деган фикрни билдириб, "кўп хотинликнинг таърафдори" эканлигини таъкидлади.

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Талабалар ушбу дарс мавзусини қандай түшүнгәнلىктарини, уни қандай қабул қылғанلىктарини билиш учун қайта тескари алоқа сифатида "Чакнаш" номли усулдан фойдаланиш таклиф этилади (3-иловага қаранг "Интерфаол таълим луғати").

Керакли материаллар: талаб қилинмайди.

Үқитиш усуллари.

Үқитувчи машғулот якунида ҳар бир талабадан берилген саволлардан бирига ўз фикрини (бир гап орқали) қисқача баён этишини сўрайди:

- Бугунги машғулотда Сиз учун энг муҳим нарса нимадан иборат?
- Бугунги машғулотда энг муҳим қандай кўникмани орттиридингиз?
- Ҳаётингизда сўз эркинлиги ва ўз-ўзини ифодалаш билан "адоват тили" ўртасидаги чегарани қандай белгилай оласиз?

Ўқитувчилар учун тавсиялар.

Талабаларнинг билдирган фикр-мулоҳазалари бошқа талабалар томонидан муҳокама қилинмайди ёки шарҳланмайди. Ўқитувчи ўқувчиларнинг фикрини баҳоламайди. Албатта, ўқитувчи талабаларга билдирган фикрлари ва мулоҳазалари учун миннатдорчилик билдириши мумкин.

Ахборот шарҳи

"НАФРАТ НҮТҚИ" ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ
ҮРТАСИДАГИ ЧЕГАРАНИ АНИҚЛАШ: ХАЛҚАРО
АМАЛИЁТ

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 19-моддаси (УДХР) фикр ва сўз эркинлигини кафолатлади, уни инсоннинг асосий ҳуқуқи сифатида белгилайди: "ҳар бир инсон фикр ва сўз эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ аралашувсиз ва фикр юритиш эркинлигини ўз ичига олади." Бу ҳуқуқ демократик тараққиётга эга давлатлар конституцияларида мустаҳкамланган. "Адоват тилини тушунтириш" кўлланмаси муаллифлари (ARTICLE 19) шуни таъкидлайдилар: "шахс даражасида сўз эркинлиги инсон тараққиёти, қадр-қиммати ва ўз-ўзини англашнинг калитидир. Давлат миқиёсида сўз эркинлиги муваффақиятли бошқарув мезони ва шунинг учун иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт учун муҳимдир. Сўз эркинлиги ҳуқуқи кенг кўламга эга, масалан, бошқа одамлар кенг маънода тажовузкор бўлишлари мумкин бўлган фикр ва ғояларни ифодалаш учун камситувчи табиатдаги ифодаларни ўз ичига олиши мумкин".

Шуни таъкидлаш керакки, сўз эркинлиги ҳуқуқи мутлақ эмас ва ҳар қандай давлат муайян шароитда бу ҳуқуқни халқаро инсон ҳуқуқлари қонунчилигига мувофиқ равишда ўзгартириши ёки чеклаши мумкин. Камси-

тишсиз барча учун қадр-қимматини ҳимоя қилиш "адоват тили"ига энг кўп жавоб беришга, шу жумладан, сўз эркинлигига бўлган чеклашларга ундаиди. "Адоат тили"ига жавоблар, жумладан, уни тақиқлаш кўпинча миллий хавфсизлик, жамоат тартиби ва жамоат ахлоқини ҳимоя қилиш билан ҳам оқланади. Бироқ, бу мақсадлар шахсни камситишдан ҳимоя қилиш мақсади билан бирлашганда, ифодани чекловчи чоралар осонгина ҳаддан ташқари кенг ва сунистемол қилиниши мумкин.

"Адоват тили" ягона таърифининг йўқлиги, сўз ва фикр билдириш эркинлигининг чегараларини аниқлаш мунтазам қизғин мунозараларга, ушбу тушунчаларни талқин қилиш бўйича позициялар тўқнашганда ёки уларнинг ҳомийлигига зиддиятли вазиятларга, сўз эркинлигини ҳимоя қилиш ва "адоват тили"ига қарши курашга таъсир қиласди.

Халқаро ташкилотлар адоват тилининг олдини олиш бўйича воситаларни ишлаб чиқмоқдалар, бу фуқароларнинг сўз эркинлиги ҳуқуқига таъсир қиласдан адovat ва нафрат сўзларини камайтириш бўйича самарали чораларни кўришга ёрдам беради.

ARTICLE 19 (Артикли 19) ташкилоти "Сўз эркинлиги ва тенглик бўйича Кемден тамойилларини" ишлаб чиқди. Ушбу хужжат сўз эркинлигини хурмат қилиш ва тенгликни таъминлаш ўр-

тасидаги мувозанат бўйича кенгроқ консенсусни таъминлашга қаратилган 12 тамойил (принцип) ва тавсиялар тўпламидир. Ушбу тамойиллар сўз эркинлиги ва тенглик асосий ҳуқуқлар эканлигини ва уларни амалга ошириш инсоннинг барча ҳуқуқларидан фойдаланиш ва химоя қилиш учун зарурлигини тушунишга асосланган. Шунга асосан бу тамойиллари ирқий нафратни қасддан қўзғатиш каби баъзи бир нутқ шакллари шу қадар хавфли эканлигини билдириб, уни тақиқлаш муҳим эканлигини таъкидлайдилар. Ушбу чекловларни систеъмол қиласмаслик учун бундай томошаларни тақиқловчи қоидалар аниқ белгиланган бўлиши керак.

Бирлашган миллатлар ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича ташкилоти ҳомийлигига 2012 йилгача Рабат ҳаракат режаси ишлаб чиқилган бўлиб, унда жиноят қонуни билан тақиқланган нутқ шаклларини текшириш тести мавжуд. Бу сўз эркинлиги тугайдиган ва тақиқланган адоват сўзлари бошлигадиган чегарани белгилашга ёрдам беради.

Рабат ҳаракат адovат тилини аниқлашда сўз эркинлигига чекловлар қўйиш учун юқори чегарани белгилашни таклиф қилади. Зарур бўлган зўравонлик мезонлари шуни англатадики, факат энг жиддий ва ҳиссий жиҳатдан ҳақоратланиш адovатни қўзғатиш деб таснифланади. Нафрат даражасини баҳолаш учун мумкин бўлган параметрларга асосланган айтилганларнинг адovат сўзларининг оғирлиги, мазрузачи томонидан етказилган зарар даражаси, баёнотларнинг салмоғи ва сони ва ошкоралик даражаси кириши мумкин. Шу муносабат билан, жино-

ий жавобгарликка тортилиши керак бўлган баёнотларни аниқлаш учун буқисмли тест ишлаб чиқилди.

1. Контекст. Контекст, аниқ баёнетлар ҳақиқатан ҳам камситиш, душманлик ёки зўравонликни рагбатлантирадими ёки ният ва / ёки сабабга бевосита боғлиқ бўлиши мумкинлигини баҳолашда жуда муҳимдир. Контекстли таҳлил баёнет берилган ёки тарқатилган пайтда ҳукмрон бўлган ижтимоий ва сиёсий контекстда баёнетни жойлаштириши керак.
2. Номиқ. Матбузачининг жамиядаги мавқеи ёки ўрни, хусусан, айтилган нутқнинг керакли аудиториясига нисбатан шахс ёки ташкилотнинг позициясини ҳисобга олиш керак.
3. Ният. ФСХТХ 20 модда ниятни тахмин қиласди. Эътиборсизлик ва эҳтиётсизлик 20 моддани кўллаш учун етарли асос эмас. Бу факат тарқатишини эмас, балки "ташвиқот" ва "нафратни қўзғашни" талаб қиласди. Шу муносабат билан, мақолада гап объекти, гап мавзуси ва аудитория ўртасидаги муносабатларнинг учбурчаги мавжудлиги назарда тутилган.
4. Мазмун ёки шакл. Баённоманинг мазмуни суд муҳокамасининг асосий объектларидан бири ва нафрат уйғотишнинг асосий таркибий қисмидир. Мазмунни таҳлил қилиш баённоманинг қанчалик бевосита ва провокацион эканлигини аниқлашни, шунингдек, шакл ва услубни, сўзловчи томонидан илгари сурилган далилларнинг хусусия-

тини, аргументнинг мувозанатини ва бошқаларни ҳисобга олишни ўз ичига олади.

5. Ошкоралик даражаси. Ушбу макола айтилган сўзнинг қулайлиги, адресат характеристи, тингловчиларнинг аҳамияти ва ҳажми каби элементларни ўз ичига олади. Кейинги фикрлар: баёнот оммавийми, уни тарқатиш воситалари нимада. Шунингдек, қуидаги: баёнот битта варақа орқали тарқатилганлиги, оммавий ахборот воситаларида ёки интернет орқали тарқатилганлиги, нашрнинг меъёри, микдори ва кенглиги қандай, аудиторияда ҳаракат қилиш имконияти борми, ташвиқот чакириқларга мувофиқ баёнот (ёки бадиий асар) тор доирада тарқатилганми ёки жамоатчиликка маълум бўлганми деган саволларга жавоб беради.
6. Мурожсаатни амалга ошириш эҳтимоли, шу жумладан муқаррарлиги. Нафратни қўзғатиш, таърифга кўра, туб томиригача жиноят. Айтилган сўзнинг жиноят деб тан олиниши учун айтишга ундовчи ҳаракатни бажариш шарт эмас. Бироқ, маълум даражада, потенциал заарланиш ҳавфини аниқлаш керак. Бу шуни англатадики, судлар ушбу вазиятда мақсадли гурӯхга қарши ҳақиқий ҳаракатни қўзғатиши мумкинлиги эҳтимоли борлигини аниқлаб олишлари керак, чунки бу ҳолда тўғридан-тўғри сабабий боғлиқлик кўрсатилиши керак.

РАБАТ ҲАРАКАТ РЕЖАСИ МЕЗОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ЎРГАНИШ УЧУН МАШҚ

Ўтказиш усуллари.

Талабаларни икки гуруҳга ажратиб, орасидан модераторни аниқлаш лозим. Иккала гуруҳ ҳам ишни ўрганиб, Рабат ҳаракат режасининг 6 та мезони бўйича таҳлил қиласидилар:

1. Контекст.
2. Номиқ.
3. Ният.
4. Мазмун ва шакл.
5. Ошкоралик даражаси.
6. Мурожаатни амалга ошириши эҳтимоли, шу жумладан муқаррарлиги.

Бир гуруҳ иштирокчилари ҳар бир қисмга далиллар келтириб. ўз натижаларини тақдим қиласидилар. Иккинчи гуруҳ биринчи гурухга қарши чиқади. Агар биринчи гурухнинг далиллари етарли бўлмаса ёки келишмовчиликлар юзага келганда, иккинчи гурух ўз далилларини тақдим этади.

Кейс намуналари:

Россиялик TikTok-блогери Владимир Горяинов, ҳамда Володя XXL номи билан машҳур бўлган шахс, ўзининг YouTube каналида, обуначиларнинг гейларга муносабати ҳақидаги саволларига жавоб берар экан, у шундай деди: "агар менда имконият бўлганда (...), мен барча бадбўй хид тарқатувчи одамларни отиб ташлар эдим. Нима учун улар яшашлари кераклигини ҳеч ҳам тушунмайман." Блогер постни чоп этган вақт-

да ижтимоий тармоқларда турли платформаларда 300 дан 700 минг абонентга эга бўлди.

Франция Президенти Макрон "Ислом инқирозга учраган дин" деб таърифлайди ва "Франциядаги исломий сепаратизм"га қарши курашишга қаратилган қонунларни кескин кучайтириш режаларини эълон қилди. Унинг фикрича, Францияда яшовчи мусулмонларнинг 6 миллионга яқини ўзларининг "қарши жамиятини" тузишни хоҳлашади. У бошқа чоралар қатори мактаблардаги ўқув дастурларини янада қаттироқ назорат қилишни ва Франция масжидларини чет элдан молиялаштиришни тақиқлашни тақлиф қилади.

Ўқитувчига тавсиялар.

Талабаларга маълум бир мамлакатда сўз эркинлиги ва адоварат тили ўртасидаги чегаралар қандай белгиланганини аниқлаш учун, халқаро тажрибага мисоллар келтириш мухим. АҚШ ва Франция тажрибасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Лекин Марказий Осиё давлатлари тажрибасига кўпроқ эътибор қаратишимииз лозим.

АҚШ тажрибаси

1977 йили Холокостдан омон қолган Сол Голдстайн, Американинг Миллий Социалистик (фашистлар) партияси Иллинойс штатининг Чикаго шаҳри атрофидаги Скокида юриш ўтказишни режалаштираётганини билиб, қаттиқ ғазабланди. Скокида жуда кўп сонли яхудийлар яшаган, улардан олти минг киши, Голдстайн сингари, улар ҳам Холокостдан омон қолган. Фашистлар свастика билан ўз шаҳарлари бўйлаб юришади, деган фикр улар учун чидаб бўлмас эди. Скоки яхудийлар жамияти аъзолари суд жараёнида гувоҳлик билдириб, Миллий-Социалистик партияга қарши судга мурожаат қилишди. Голдстайн концлагердаги маҳбусларнинг ҳаётини батафсил баён қилганига ва ўз шаҳридаги парадда фашистлар Германиясининг рамзларини кўриш қанчалик азоб бўлишини тушунтириб берганига қарамай, Скоки яхудийлар жамияти шаҳар ҳокимиятидан юришни тақиқлаш тўғрисидаги қарорга эриша олмадилар. Ушбу ҳукмга бошқалар, шу жумладан АҚШ Олий суди ҳам эргашди. Улар ҳукмни Миллий социалистлар фойдасига қабул қилдилар. Судьялар конституциявий равишда марш ўтказиш ва ҳатто свастика ва бошқа атрибуларни намойиш қилиш ҳукуқи билан ҳимояланган деб ҳисоблашди.

АҚШ Конституциясига киритилган биринчи ўзгартириш федерал ҳукуматга биронинг ўз фикрини билдири-

шига тўсқинлик қилишини ёки бирони: "Конгресс ўз ва матбуот эркинлиги ёки халқнинг тинчлик намойишларини уюштириш ҳукуқини тақиқлайдиган ҳеч қандай қонун қабул қиласлиги керак" деган сўзларини тақиқлайди. Дастрслаб у сиёсий ифода эркинлиги ва муҳолифат газеталарининг ҳукумат томонидан ёпилишини олдини олиш учун қабул қилинган, аммо вақт ўтиши билан Олий суд унинг фаолиятига норозилик намойишлари ва бошқа ифода шаклларини ҳам назорат қилиш ҳукуқини берди.

Кўшма Штатларнинг асосчилари, сўз эркинлигини ҳимоя қилишнинг ягона йўли ҳар бир инсонни, ҳатто фикрлари кўпчиликни қониктирмаганларни ҳам ҳимоя қилиш эди. Судлар Мартин Лютер Кинг ва унинг тарафдорларининг АҚШдаги адолатсизлик ва ирқий сегрегацияга қарши юриш ҳукуқини ҳимоя қилганида буни тасдиқлади. Маҳаллий ҳокимиятнинг қаршиликларига қарамай, Кингнинг нутқларига, уюштирган норозилик намойишларига зўравонликка даъват бўлмаганлиги сабабли руҳсат берилди. Биринчи тузашиб Кинг тарафдорларининг ҳаракатларини ҳимоя қилди. Кўп холларда фойдаланиш холатлари ўрнатилди: шаҳарларда фуқаролар ҳуқуқлари тарафдорларини юришлардан маҳрум қилиш учун қонуний асос йўқ эди, чунки улар фаолларнинг айтмоқчи бўлган гапларини ёқтирамадилар. Кү-

Клукс Клан оқ танли ирқчи ташкилоттинг етакчиси Огаё штатида қора танлилар, яхудийлар ва АҚШ ҳукуматидан қасос олишга чақириқ билан чиқиш қилганида, Олий суд уни зўравонлик қўзғатгани учун хибсга олмайди, чунки у ҳеч кимга таҳдид қилмаган. Аммо Кү-Клукс-Клан аъзолари Виржиниядаги маълум бир афроамериқалик оиласа таҳдид қилганда, Олий суд уларнинг мудофааси Биринчи тузатишни қўллай олмайди ва айбдорлар жавобгарликка тортилиши керак, деган қарор чиқарди.

Юқоридаги фикрлардан шундай хулоса қилиш мумкин: биринчи ўзгартириш барча сўзларга тааллуқли эмас. Мезон шундан иборатки, нафрат ва адоват сўзлари зўравонлик ёки бошқа ноконуний хатти-ҳаракатларга олиб келади деган тахминлар мавжуд. Дарҳақиқат, агар судлар маълум бир шахсга яқинда таҳдид қилиш ёки бошқаларни зўравонликка ундаш борлигини аниқлаган бўлса, бундай нутқ жиноий жавобгарликка тортилади ва ҳукумат қонуний равишда чора кўришга ҳақли.

Франция тажрибаси

Charlie Hebdo (Шарли Эбдо, ўзб. «Чарли ҳафтаномаси») – Франциянинг сиёсий сатира журнали. Карактуралар, маърузалар, мунозаралар ва конформистик бўлмаган латифаларни нашр этади. У салбий дунёвий позицияларни эгаллаб, француз ва чет эл сиёсатчиларини, ислом ва насронийларни масхара қиласи, мунтазам равишда ўта қизгин ва халқаро мажароларни келтириб чиқаради. Charlie Hebdo 2015 йилда ҳужумга учраган: журнал экстремистик ислом ташкилоти раҳбарларидан бирининг каракатурасини нашр этгандан кейин Париждаги офисда 12 нафар ходим отиб ташланган. Бу журнал ходимларини тўхтата олмади, улар ўткір ва провокацион мултфильмларни нашр этишда давом этмоқда. 2020 йил октябр ойида 18 ёшли диний ақида-параст сўз эркинлиги дарсида Charlie Hebdo журналинг каракатураларини муҳокама қилган мактаб тарихи ўқитувчиси Самуэл Патининг бошини кесиб ташлади. Франсия Президенти Эмануэль Макрон Францияда экстремизм, исломчиларни қоралаб, сўз эркинлигини ҳимоя қилиб, Франция халқи сўз эркинлигини ҳимоя қилишда давом этишини ва мусулмонларнинг ҳақоратомуз каракатураларидан воз кечмаслигини ваъда қилди. Бу позицияни йирик француз сиёсатчилари қўллаб-куватлаган, улар Макронни шахсан қўллаб-куватламаслигини балки, Франция президентини қўллаб-куватлашларини таъкидладилар, чунки мамлакат ва унинг қадриятларига ҳужум қилинмоқда эди.

Бунга жавобан мамлакат бўйлаб яна бир қатор ҳужумлар уюштирилди: Ницада ҳужумчи пичоқ билан ибодатхо-

нага кирди, Лионда черковнинг аббати отиб ташланди. Ислом дунёсининг бир қисми расмий Париж позициясига қарши оммавий норозилик намойишлари билан муносабат билдириди, ижтимоий тармоқларда глобал оммавий уюшган иш чоралар бошланди: # Франция маҳсулотларидан воз кечамиш (бойкот) ёки Францияга йўл ийқ (бойкот) ("boycott French products" ва "boycott France").

Миср Президенти Абдель-Фаттах ас-Сиси 1,5 миллиарддан ортиқ одамни хафа қилганлиги учун, Францияда сўз эркинлигини чеклаш кераклигини айтиб, шундай фикр билдириди: "Бизнинг ҳам ўз ҳуқуқларимиз бор. Шунингдек, биз диний ҳис-туйғу ва қадриятларимизни ҳимоя қилиши ҳуқуқига эгамиз."

Charlie Hebdo ходимлари ўзининг тамойилларидан воз кечмасдан, 2020 йил ноябрь ойида журналнинг янги муқовасини намойиш этди: унда ярим-яланғоч кабаре раққослари тасвиранланган. Каракатура остида "Франция ҳар доим Франция бўлиб қолади" деган ёзув бор. Франция ҳукумати вакили Габриэль Атталь айтишича, "бекарорлаштириш ва қўрқитиш уринишилари"га қарамай, Франция "хеч қачон ўз тамойиллари ва қадриятларидан воз кечмайди". "Мен пайғамбар Муҳаммаднинг каракатураларини нашр этиши билан боғлиқ мусулмонларнинг ҳис-туйғуларини тушунаман, аммо ҳукумат уларнинг нашр этилишига хеч қандай алоқаси йўқлигини, бу ҳукумат билан боғлиқ бўлмаган эркин ва мустақил оммавий аҳборот восита-ларининг фикри", деб таъкидлайди Макрон Ал-Жазира телеканалига берган интервьюсида.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИДА ЦЕНЗУРА, СҮЗ ЭРКИНЛИГИНИНГ БУЗИЛИШИ ВА "АДОВАТ ТИЛИ"НИНГ КҮРИНИШЛАРИ

2020 йилнинг бошида тинчликпарвар ва Медиа-технологиялар мактаби мутахассислари Марказий Осиё давлатларида сўз эркинлигига босим ўтказётган фактларни қайд этган эди. Уларнинг сони 2019 йил билан солишибиргандаги, икки баробар кўпроқ, 2020 йилнинг атиги 4 ойида Интернетда журналистлар, блогерлар ва фикр етакчилари ҳамда оддий фойдаланувчиларнинг сўз эркинлигига нисбатан турли хил чекловларнинг 38 ҳолати хужжатлаштирилди. Қозоғистон Республикаси, Қирғизистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикасидаги таҳлил қилинаётган ҳолатлар динамикаси шуни кўрсатадики, чекловлар ва цензуранинг чўққиси фавқулодда чораларни жорий этиш чогида юз берган.

Вазиятни таҳлил қилишда, Медиа-технологиялар мактаби эксперtlари пандемиянинг тарқалишига қарши экстремал чора-тадбирларнинг аниқ оқланишига ва долзарблигига қарамасдан, қатор тенденциялар карантин кўтарилигандан кейин узок давом этиши мумкин бўлган сўз эркинлигига жиддий таҳдидларни кўрсатмоқда.

Белгиланган фавқулодда чоралар сўз эркинлигини чеклаш ва режимни танқид қилишни тўхтатиш учун асос сифатида ишлатилган. Хукумат тактикаси "фавқулодда ҳолат пайтида қасддан ёлғон маълумот тарқатгани" учун санкциялардан тортиб, "халқнинг миллий менталитетига зид" деб кон-

тентни цензура қилишгача ва журналистларнинг пандемияни ёритиш учун аккредитациясидан воз кечиш учун сўз эркинлигига босим ўтказишнинг турли усулларини ўз ичига олган.

Журналистлар расмий маълумотларга фақат давлат идораларининг онлайн брифинглари орқали кириш имконига эга эдилар. Шунинг учун улар тўлақонли материал тайёрлашга ва пандемия хақида жамоатчиликни хабардор қилишга имконсиз эдилар, бу эса, вазиятни қийинлашишини ва қандай қилиб тарқалишининг олдини олишни қийинлаштириди. "Асосий зарба фуқаролик жамияти фаоллари ва фойдаланувчилирга таъсир этди", дейди вазият таҳлилчиси.

Қозғистон Республикаси

Қозғистон Республикасининг жанубий пойтахти Олмаотадан фуқаролик фаоли ва блогер Алнур Иляшев апрель ойида "фавқулодда вазият ҳолатида ёлғон маълумот тарқатгани" учун жиноят кодексига биноан икки ойга ҳисбса олинган. Чимкентлик журналист Затуре Мирзаходжаева уй қамоғига олиниши тұғрисида қарор қабул қилинди. Үнға нисбатан "қасддан ёлғон маълумот тарқатгани учун" хизмат текшируви ўтказилди. Фуқаролик фаоли Арман Хасенов видеоөзүви учун КНБ қамоқхонасига жойлаштирилған ва бириңчи президенттің шағыни ва қадр-қимматыга тажовуз қылғанлықда айланған.

2020 йил март ойида қозғистонлық Диаз Молдалимов ўзининг You Tube каналида видеолавҳа жойлаштириб, расмийларни ажратылған маблағта умид боғлай олмайдын инсонлар, ишсиз қолғанлар ёки карантин туфайли мажбурий таътилга чиққан одамлар тақдиди ҳақида ўйлашга чақырды. У ушбу "атайлаб ёлғон маълумот тарқатганилиги" учун моддасига биноан айланған.

Шунингдек, фуқаролик фаоли ва блогер Геннадий Крестянский ижтимоий тармоқларда жонли эфирда шаҳар ичкарисида ҳаракатланиш тақиқланмаган пайтда Олмаота шахри атрофидаги назорат-ўтказиш пунктлари даги вазиятни ёритди. Бирок, үнға фавқулодда вазият ҳолатини бузғанлик учун маъмурый қонун бўйича айблов эълон қилинди.

Қирғизистон Республикаси

Қирғизистон Республикасидаги фавқулодда чоралар пайтида сүз эркинлигини бузишининг энг ашаддий мисоллари орасида мутахассислар маҳсус хизматлар томонидан ҳисбса олинган фойдаланувчилар аввалги постлари ва видео лавҳалари даги баённотларини инкор этганидан сүнг Интернетда пайдо бўлган виждан азобининг онлайн актларини келтирмоқда. Баззи ҳолларда улар сохта хабарлар тарқатишда, бошқа ҳолларда эса, провокацион хабарлар ёзишда айланған. Профилактик интервьюлардан сүнг, ҳисбса олинганларнинг ҳар бири, ГКНБ маълумотларига кўра, "ёлғон маълумот тарқатишдан тавба қилган."

Бутун давр мобайнида 28 нафар Қирғизистон фойдаланувчиси, жумладан, Твиттерда микроблогни бошқараётган шифокор Бектур Апишев кўлга олинди. У ижтимоий тармоқда шифохонадаги шифокорларга сифатсиз ҳимоя воситалари тарқатилғанлиги ҳақида хабар берди. Январ ойида Kloop.kg даги Элдиёр Бакиров ва Ҳамидулла Узоқов Қирғизистон Республикаси давлат божхона қўмитасининг собиқ раиси Р. Матраимов уласининг илтимосига кўра Қирғизистон Республикасининг Жанубий пойтахти Ўш шаҳар ички ишлар бошқармасига тақлиф этилган. Аризачи уйини дрон билан тасвирга олинганлиги ва шу билан "шахсий ҳаёт"ни бузган одамларга нисбатан чора кўришларини талаб

қилган. "Чиндик" газетаси мұхаррири Турсунбек Бейшенбеков "2016 йилдан бери танқид қилинаёттан мансабдор шахс учун" ҳарбий прокуратурага сүроқ қилиш учун чакирилған.

Март ойида блогер Элмира Сидиманова ижтимоий тармоқлардаги "минтақалараро адоватни құзғашда гумон қилиніб (Қирғизистон Республикасы Жиноят кодексининг 313-моддасы)" пости учун ҳібсга олинған. Унинг жинойи иши ҳали ҳам судда күрілмоқда.

Тожикистон Республикаси

2020 йилнинг июлида чоп этилган қўшма ҳисоботда инсон ҳукуқлари бўйича ҳалқаро ҳамкорлик (ИПХР) ва 19-моддасида мустақил журналистлар ва Тожикистон Республикасида оммавий ахборот воситалари олдида турган чеклашлар ва тўсиқларга мисоллар келтирилди.

Ҳисоботда таъкидланишича, 2020 йилнинг март ва апрель ойлари давомида Тожикистон ҳукумати пандемиянинг мамлакат бўйлаб тез тарқалиб бораётганини кўрсатувчи оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардаги хабарларга қарамай, Тожикистон Республикасида корона-вирус тарқалишини инкор этишда давом этган. Расмийлар ўз ҳаракатлари ошқоралигини таъминлашдан бош тортган, шунингдек, журналистларнинг саволларига жавоб бермаган. Гумон қилинган COVID-19 касаллиги тўғрисидаги оммавий ахборот воситаларининг хабарларига ўз вақтида муносабат билдириш ва оммавий ахборот воситаларидан огоҳликни ошириш ва вирус тарқалишини секинлаштирувчи

восита сифатида фойдаланиш ўрнига, ҳокимият салбий хабар тарқатганлар "жавобгарликка тортилиши" ҳақида огоҳлантириди. "2020 йил 30-апрелда коронавирус инфекцияси ҳолатлари расмий тасдиқланғандан кейин ҳам расмийлар мамлакатда COVID-19 билан боғлиқ вазият ҳақида материаллар нашр этилган оммавий ахборот воситаларини аҳоли ўртасида "ваҳима тарқатишда" айблашда давом этишиди.

Fergana.news Интернет сайтининг хабар беришича, 2018 йил декабрь ойида YouTибеда хижобга қўйилган тақиқни танқид қилган видеони жойлаштирган Германияда яшовчи тожикистонлик талаба ўз ватанида экстремизм бўйича судга тортилган. Худди шу мақола бўйича Москвада яшовчи таникли ҳукуқ ҳимоячиси Иззат Амонга қарши иш очилди. У "Нега ҳукумат ҳижобни тақиқлайди?" номли видеолавҳа тайёрлаб, YouTubега жойлаштирган.

Ўзбекистон Республикаси

Уч нафар ўзбекистонлик блогер "карантин қоидаларини бузганлиқда ва майда безорилик" учун 15 суткага ҳібсга олинған ва жаримага тортилган. Улар Амир Темур (тарихий шахс, ҳарбий саркарда, XIV аср) ҳайкали олдида видеофильмни суратга олишиди ва ушбу видеони Интернетга жойлаштирилар. Ирина Матвиенко, ўзбекистонлик блогер ва "Жим турма" онлайн-лойиҳаси муаллифи, ҳужжатларни расмийлаштирган ва жинсий зўравонликни фош қилган, уч ёшида жинсий зўравонликка учраган аёлнинг ҳикоясини эълон қилди. Расмийлар ушбу воқеани "миллий ахлоқий меъёрларга" зид деб олиб ташлашни буордилар.

Құшимча материаллар

1. Кожевникова Г.В. Адоват тили: журналистнинг типологик хатолари. // Г.В. Кожевникова // Журналистларнинг мажаролари; М. Григорян муаллифлиги остида — М.: Инсок ҳуқуқлари, 2006. -95-105 б.б.
2. Верховский А.М. Менинг тилим. Россия оммавий ахборот воситаларида этник ва диний муросасизлик муаммоси. // А.М. Верховский. — М.: РОО «Панорама» маркази, 2002.
3. Дубровский Д.В., Карпенко О.В. Рус тилидаги Интернетда адоват тили: адоват тилини тан олиш бүйича тадқиқот материаллари. // Д.В. Дубровский, О.В. Карпенко. — СПб: Санкт- Петербурдаги Европа университетининг нашриёти , 2003. — 72 б.
4. Евстафьева А.В. Оммавий ахборот воситаларида манипулятив усулларда "адоват тили"нинг айрим лингвистик маркерлари ҳақида. // А.В.Евстафьева // Башкир университетининг хабарномаси. — Том 13. — № 4. — 2008. — 994-996 б.б.

Асосий мәнбалар рўйхати

1. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
2. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тұғрисидаги халқаро пакт. // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
3. Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence. [Таржима: Рабат ҳарарат режаси адоват тилига қарши курашишнинг амалий воситасидир. 2012 йил октябр ойида Марокашнинг Рабат шаҳрида бўлиб ўтган БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича ташкилотининг йигилишида қабул қилинган]. // URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf
4. "Адоват тили"ни тушунтириш: амалий кўлланма. 2015. — ARTICLE 19, 2019 й. // URL: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19_Hate-Speech-Report-2018_Russian.pdf
5. Бирлашган миллатлар ташкилотининг адоват тилига қарши курашиш стратегияси ва ҳаракатлар режаси. // URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/advising-and-mobilizing/Action_plan_on_hate_speech_RU.pdf

6. Сўз эркинлиги ва тенглик тўғрисидаги Кемден тамойиллари, – ARTICLE 19, 2009. // URL: <https://clck.ru/Tpegd>
7. Адоват тилига қарши сўз эркинлиги. [Электрон манба: ShareAmerica] // URL: <https://share.america.gov/ru/свобода-слова-против-языка-вражды>
8. Вазият таҳлили: пандемия даврида Марказий Осиё органлари томонидан сўз эркинлигига чекловлар узоқ муддатли оқибатларга олиб келади. [Электрон манба: Марказий Осиёда тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби]// URL: http://www.ca-mediators.net/ru/ru_news/5370-ogranichenies_vobody-vyrazheniya-v-period-pandemii-budet-imet-dolgosrochnye-posledstviya.html
9. Марказий Осиёда сўз эркинлиги: минтақавий тенденциялар ва хусусиятлар: йиллик ҳисобот. [Электрон манба: Марказий Осиёда тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби, 2019] // URL: www.ca-mediators.net
- 10.Қозоғистон ижтимоий тармоқларида адоват тилининг мониторинги - МЦЖ Medianet, 2017. // URL: https://www.academia.edu/35894758/_Козоғистон_ижтимоий_тармоқларида_адоват_тилининг_мониторинги_2017_Мониторинг_языка_вражды_в_социальных_сетях_в_Казахстане_2017.
11. Сукутнинг ўз фикрини билдириш нархига нисбатан баҳоси. Тожикистонда оммавий воситаларининг ахборот эркинлиги. -IPHR, Article 19, Июль 2020. // URL: <https://www.iphronline.org/wp-content/uploads/2020/07/RU-Media-Report-TJ.pdf>
- 12."Улар кўринмас, лекин улар доимо шу ерда". Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларининг цензураси ва эркинлиги, -Human Rights Watch, 2018, // URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/5ae3310c4.pdf>
- 13.Тожикистон: оммавий ахборот воситалари эркинлигига чекловлар COVID-19 пандемияси пайтида кескин сезилмокда. // URL: <https://www.iphronline.org/tadzhikistan-ogranicheniya-svobody-sredstv-massovoj-informatsii-naboleee-ostro-oshhushhayutsya-vremya-pandemii-covid-19.html>
- 14.Кирғизистон Республикасининг сайловолди ва сайловдан кейинги ҳаракатларида адоват тили. Яқуний ҳисобот, 4.12.20 [Электрон манба: Марказий Осиёда тинчликпарвар ва Медиа технологиялар мактаби]// URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/issledovaniya/media-monitoring/>

3-машғулот

3-мавзуу

Миллий үүдүн
ва халқаро ҳуқуқ
контекстида "Адоват тили"

Бўлимлари

- Марказий Осиё мамлакатларида жамоат нутқида камситилиш ва эркин фикр билдириш ва сўз эркинлиги хуқуқининг намоён бўлиши
- Халқаро ва миллий қонунчиликдаги "адоват тили"нинг чекловлари

Фанларнинг интеграллашуви

"Инсон хуқуқлари", "Халқаро хуқуқ", "Конституциявий қонун", "Жиноят қонуни", "Оммавий ахборот воситалари нинг хукуқлари", "Журналистика асослари", "Журналист ахлоқи", "Медиа ахлоқи", "Танқидий фикрлаш асослари", "Замонавий қозоқ / қирғиз / тоҷик / ўзбек / рус тили" (мамлакатга қараб), "Низоли журналистика", "Лингвистик экспертиза", "Сиёсий лингвистика", "Журналист фаолиятидаги ижтимоий тармоқлар", "Маданиятларо мулоқотнинг назарияси ва амалиёти"

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "камситиш"ни тушунтириб бера оладилар;
- талабалар "фикрни ифода этиш ва сўз эркинлиги" тушунчасини билиб оладилар;
- талабалар фикрни ифода этиш ва сўз эркинлигининг халқаро стандартларини аниклайдилар;
- талабалар халқаро хуқуқ ва миллий қонунчиликда "адоват тили"нинг чекловларини билиб оладилар;
- талабалар миллий қонунчилик қодалари ва инсон хукуқлари тўғрисидаги халқаро қонунларнинг фикр эркинлиги ва эркин фикр билдириш билан боғлиқлигини аниклай олишади;
- талабалар миллий хуқуқ бўйича" хуқуқбузарлик " нинг хуқуқий оқибатларини билишади.

Ижтимоий-хиссий:

- талабалар тенглик ва камситмаслик тамойилларига риоя қилишнинг муҳимлигини билишади;
- талабалар барча инсон ҳуқук ва эркинликларини ҳурмат қилишнинг муҳимлигини тушундилар;
- талабалар фикр ва сўз эркинлиги ҳуқуқини ҳурмат килишнинг муҳимлигидан ҳабардор бўладилар;
- талабалар инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларга мос миллий қонунчиликни олиб киришнинг муҳимлигини билиб оладилар.

Хулқ-автор мақсади:

- ўқувчилар ўз нутқида "адоват тили"-нинг намоён бўлишини чеклай оладилар.

Машғулотнинг ўтказилиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Баҳолаш усуллари	Очиқ саволлар, дискуссия, ўқитувчнинг маъруза тақдимоти, гурӯҳларда ишлаш.
Методы оценивания	Назорат саволлари.
Асосий тушунчалар	«Адоват тили», «нафрат тили», «камситиш», «тенглик», «ҳақорат», «адоватни қўзғатиш».
Керакли ресурслар	Гурӯҳ ишлари учун босмадан чиқарилган материаллар, флипчарт, проектор, экран, ноутбук, маркер, доска, қоғозли скотч.

Машғулот режаси

1. ЧАҚИРУВ

Үтказиш усули.

Үқитувчи талабалардан ижтимоий гуррухлар, халқаро-хуқуқий хужжатлар, миллий хавфсизлик, жамоат тартиби ва жамоат ахлоқи ўртасида камситиш, ҳақорат қилиш, адноват кўзгатиш/ёки даъват қилиш деган тушунчалар нимани англатишини сўрайди. Қизгин мунозара үтказилади.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Үтказиш усуллари.

Үқитувчи миллий қонунчилик (конституция, жиноят кодекси) ва халқаро-хуқуқий хужжатлар нормалари бўйича тақдимот қиласи ва қуйидаги масалалар бўйича мунозара олиб боради:

1. Нима учун сўз эркинлиги демократияда асосий қадрият деб ҳисобланади?
2. Мамлакатимизда сўз эркинлиги чекланганми?
3. Сўз эркинлигига оид миллий қонунчилик меъёрлари (конституция, жиноят қонуни) инсон хуқуqlари ва эркинликлари соҳасидаги халқаро хуқуқ меъёрларига мос келадими?
4. Сўз эркинлигини чеклашнинг салбий оқибатлари нималардан иборат?
5. Сўз эркинлигини чеклашда нима ижобий бўлиши мумкин?

3. ҲАРАКАТ

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи талабаларни 2 ёки ундан ортиқ гурӯҳларга бирлаштиради, улардан бири жамиятдаги 100 фоиз сўз эркинлигининг ижобий томонларини ва сўз эркинлигини чеклашга қарши баҳсларни топишга ҳаракат қиласди. Бошқа гурӯҳ жамиятдаги 100 фоиз сўз эркинлигининг салбий томонларини ва сўз эркинлигини чеклаш тарафидаги баҳсларни топишга ҳаракат қилмоқдалар. Кичик гурӯҳлар ўз ишларини катта гурӯхга тақдим этадилар.

Ўқитувчилар учун тавсиялар.

Шуни эсда тутиш керакки, ўқитувчинг ушбу босқичда ўқувчиларнинг жавобларига изоҳ беришининг ҳожати йўқ. Гурӯҳлар бир-бирларини тинглашлари керак. Сўнгра, натижаларни жамлашда, хуносалар чиқаришда ўқитувчи гурӯҳ томонидан келтирилган фикр ва ҳукмларга боғланиб қолмасликлари учун ўқувчиларни муайян гурӯхга мансубликдан "озод қиласди".

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи ўқувчиларни дарс натижаларини умумлаштиришга таклиф қиласди ва 3 та саволга қисқача жавоб беришларини сўрайди:

1. Бугунги дарсда нималарни билиб олдим?
2. Бугунги дарсда нимани ўргангандим?
3. Бу машғулотда мен учун нима муҳим бўлди?

Ахборот шарҳи

МИЛЛИЙ ВА ХАЛҚАРО ҚОНУНЧИЛИКДА "АДОВАТ ТИЛИ" ВА ҲУҚУҚ

Қирғизистон Республикаси, Қо-
зогистон Республикаси, Тоҷикистон
Республикаси ва Ўзбекистон Респуб-
бликасининг миллий қонунчилигида
тенглик түгрисидаги меъёрлар мав-
жуд, аммо улар камситиш тушунчаси-
ни тўғри очиб бермаган, камситишга
қарши кенг қамровли қонун ҳуж-
жатлари мавжуд эмас ва камситиш
ва унинг турларини аниқлаш бўйича
халқаро стандартларга мос келадиган
самарали ҳимоя механизмлари таъ-
минланмаган.

Марказий Осиё давлатлари иштирок
этган халқаро шартномалар, шунинг-
дек, халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф
этилган тамойиллари ва меъёрлари
миллий ҳуқуқий тизимларнинг ажрал-
мас қисмидир.

Халқаро инсон ҳуқуқлари қонуни
ҳаммага тенглик ва камситилмаслик
кафолатини беради. Давлатлар инсон
ҳуқуқларидан фойдаланишда тен-
гликтни ва қонуларни бир хил ҳимоя
қилишни кафолатлаши шарт. Камсит-
маслик принципи ўзаро боғлиқ учта
таркибий қисмга эга. Камситиш қуий-
дагича тушунилади:

- 1) шахсга ёки шахслар гуруҳига нисба-
тан ҳар қандай фарқланиш, истис-
но, чеклаш ёки афзаллик;

- 2) инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро
қонунлар томонидан тан олинган
химояланган хусусиятга асослан-
маслик;
- 3) мақсади ёки натижаси сифати-
да сиёсий, иқтисодий, ижтимоий,
маданий ва жамоат ҳаётининг ҳар
қандай бошқа соҳаларида инсон
ҳуқуқлари ва асосий эркинликлар-
ини тент равиша тан олиш, фой-
даланиш ёки амалга оширишни йўқ
қилиш ёки камайтириш.

Айнан қадр-қимматни ҳеч ким-
ни камситмасдан ҳимоя қилиш, бу
"адоват тили" ("нафрат сўзлари")га,
шу жумладан, сўз эркинлиги ҳуқуқи-
нинг чекланишига нисбатан кўп жа-
вобларни келтириб чиқариши керак.
"Нафратли сўзлар"га жавоб чоралари,
шу жумладан унинг тақиқлари, амал-
да кўпинча миллий хавфсизлик, жа-
моат тартиби, аҳолининг соғлиги ва
ахлоқ қоидаларини ҳимоя қилиш билан
оқланади. Бирок, ушбу мақсадлар
одамларни камситилишдан ҳимоя қи-
лиш мақсади билан аРАЛАШТИРИЛГАН-
да, ифода чекловчи чоралар осонгина
ҳаддан ташқари кенг ва сустеъмол-
ликка мойил бўлиши мумкин.

Фикр билдириш ва сўз эркинлиги
ҳуқуқи Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон
декларациясининг 19-моддаси билан
кафолатланган ва Фуқаролик ва Си-

ёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт (ФСХТХП) томонидан қонуний мажбурий бўлган инсон ҳуқуқлари нинг асосий ҳуқуқларидан биридир.

ФСХТХПнинг 19-моддаси давлатлардан ҳар бир фуқаронинг сўз эркинлиги ҳуқуқини кафолатлашни талаб қилади; ушбу ҳуқуқ давлат чегараларидан қатъий назар, оғзаки ёки ёзма равишда, матбуот ёки бадиий ифода шакллари орқали ёки ўзлари танланган бошқа усуулар билан ҳар қандай маълумот ва ғояларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади.

Бирок, сўз эркинлиги ҳуқуқи мутлақ ҳуқуқ эмас ва давлат муайян шароитда бу ҳуқуқни халқаро инсон ҳуқуқлари ҳуқуқи талабларига мувофиқ чеклаши мумкин. "Адоват тили" чеклашга қаратилган давлат чора-тадбирлари (ФСХТХПнинг 19-моддаси):

- 1) қонун билан белгиланган;
- 2) қонуний қуйидаги мақсадларни кўзлаши:
 - а) бошқаларнинг ҳуқуқлари ва обрўсини хурмат қилиш;
 - б) давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини, соғлигини ёки ахлоқини муҳофаза қилиш;
- 3) демократик жамиятда зарур (мутаносиб ва мутаносиб) бўлиши лозим.

ФСХТХП 20-моддаси, 2-банди, шунингдек, шартнома иштирокчиларидан "нафрат сўзлари" нинг енг жиддий шаклларини тақиқлашни талаб қиласди: "Миллий, иркӣ ёки диний нафратни камситишга, душманликка ёки зўравонликка ундиҳидиган ҳар қандай тарғибот қонун билан тақиқланиши керак."

Ушбу мақоланинг амалда татбиқ этилиши кўплаб тортишувлар ва ноаниқлик мавзусига айланди. Кўплаб давлатлар ФСХТХП нинг 20-моддаси, 2-бандида сўз эркинлиги ҳуқуқига оид хавотир билдирган. Чунки ФСХТХП нинг 20-моддаси, 2-банди миллий қонунлар ва амалиётлар қоидаларни талқин қилиш ва амалга оширишда фарқ қиласди, ҳамда суднинг миллий дараҷадаги номувофиқ амалиёти ва БМТнинг Инсон ҳуқуқлари кўмитаси томонидан кўлланиладиган кўрсатмаларнинг деярли йўқлиги туфайли яна-да кучаймоқда.

Амалга ошириш муаммолари спектринг 2 томони мавжуд: бир томондан жиддий қўзғатувчи ҳодисалар учун жазосиз қолиш ва бошқа томондан қонуний фикрни жазолашга ундаш тўғрисидаги ноаниқ қонунчилик қоидаларининг ҳаддан ташқари қатъий бажарилиши (шу жумладан озчиликларни таъқиб қилиш).

ФСХТХП нинг 20-моддаси бўйича тақиқлаш қуйидаги унсурларни талаб қиласди:

1. Сўзловчининг хатти-ҳаракати. Маърузачи жамоат аудиторияси олдида гапириши керак ва унинг баёноти ўз ичига олиши керак:

- фойдасига гапириш / нафратни тарғиб қилиш,
- ҳимояланган хусусиятлар асосида одамни ёки одамлар гурухини нишонга олиш,
- камситишга, адоватга ёки зўравонликка ундаш.

2. Маърузачининг нияти. Маърузачи:

- нафрат фойдасига гапириш учун маҳсус ният борлигини билиш;
- тингловчиларни камситишга, душманлик ёки зўравонликка ундаш ниятида бўлиши ёки тингловчиларга шундай чоралар кўриш эҳтимоли борлигини билиш.

3. Аудиториянинг адоват тилида сўзлашишнинг оқибати баъзи ҳолларда тақиқланган ҳаракатларни содир этишга даъват этиши мумкин.

Аслида тақиқланган натижага эҳтиёж бўлмаса-да, "кўзгалиш" атамаси адоват тилининг гурухларига тегишли шахсларга нисбатан камситиш, душманлик ёки зўравонлик таҳдидини туғдириши кераклигини англатади. 20-модданинг мавзуси бўлган муҳофаза қилинган хусусият асосида аудиторияни мақсадли шахсга ёки шахслар гурухига қарши чоралар кўриши таҳдиддир, бу мақсадли гурухга нисбатан ҳақорат ёки ғазабланишдан ажralиб туради.

Агар муаллиф ҳимояланган табиатга эга ҳатти-ҳаракатлар асосида бошқаларни бирорвга қарши ҳаракат қилишга ундашга интилмаса, "адоват тили"нинг

бу белгилари юқоридаги мезонларга жавоб бермайди.

Бирок, айрим вазиятларда, давлат томонидан бундай нутқни чеклаш учун аниқ чораларни талаб қиласидан етарлича жиддий муаммо туғдириши учун, нутқ 20-моддага биноан "кўзгатиш" дарражасига етмаслиги керак.

Баъзи ҳолларда, "адоват тили" аниқ шахсларга қаратилган бўлиши мумкин. Бундай баёнотлар кўпинча аёлларга, ЛГБТИҚ жамоасига ва бошқа маргиналлашган гурухларга қарши қаратилган. Улар кўпинча қаттиқ камситувчи ва мақсадли кишилар учун чуқур тажовузкор маънога эга ҳамда зарарли бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда улар оғзаки хужумлар, таъқиб қилиш таҳдиши шаклида бўлиши мумкин ва оқибатда ўша шахсга жисмоний ёки руҳий зарар етказиши мумкин.

Бундай хулқ-автор жисмоний ва/ёки муҳим психологияк зарар хавфини туғдирса, агар улар ҳаёт ҳукуқини, ғайриинсоний ва камситувчи даволанишдан озод бўлиш, маҳфийлик ҳукуқи ва тенг даволаниш ҳукуқини ҳимоя қилиши учун зарур бўлса, чекловлар оқланиши мумкин.

Қозоғистон, Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон (2010 йил 27 июнданги) Конституциялари ҳар бир фуқарога сўз, сўз ва матбуот эркинлиги ҳукуқини беради. Мамлакат жиноят кодексларида эса (Қирғизистон Республикаси Жиноят кодекси, Татаристон Республикаси Жиноят кодекси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси), (Қозоғистон Республикаси Жиноят кодекси), (Қозоғистон Республикаси Жиноят кодекси), адоватни кўзгатиш (Қирғизистон Республикаси Жиноят кодекси, Тожи-

кистон Республикаси Жиноят кодекси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси) ёки нифоқ (Қозогистон Республикаси Жиноят кодекси) ман этилади.

Қирғизистон Республикаси Жиноят кодексидан. 313-модда "ирқий, этник, миллий, диний ёки минтақалараро адоват (нифоқни қўзғатиш»:

«Оммавий равшида ёки оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда, шунингдек, Интернет орқали содир этилган ирқий, этник, миллий, диний ёки минтақалараро адоватни (нафратни) қўзғатишга, миллий қадр-қимматини камситишга қаратилган ҳаракатлар, шунингдек, фуқароларнинг динга бўлган муносабати, миллий ёки ирқий мансублиги асосида эксклюзивлиги, устунлиги ёки пастлигини тарғиб қилиши».

Тожикистон Жиноят кодексидан. 189-модда "Миллий ирқий, минтақавий ёки диний адоватни қўзғатиш":

«Оммавий равшида ёки оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда содир этилган миллий, ирқий, парохиал ёки диний адоват ёки адоватни қўзғатишга, миллий қадр-қимматни камситишга қаратилган ҳаракатлар, шунингдек, фуқароларнинг дин, миллат, ирқий ёки парохиал мансублиги муносабати асосида эксклюзивлигини тарғиб қилиши».

Қозогистон Республикаси Жиноят кодексидан. 174-модда "ижтимоий, миллий, қабилавий, ирқий, синфий ёки диний нифоқни қўзғатиш":

«Ижтимоий, миллий, қабилавий, ирқий, синфий ёки диний адоватни

қўзғатишга, фуқароларнинг миллий шавни ва қадр-қимматини ёки диний ҳис-туйғуларини таҳқирлашга, шунингдек, уларнинг динга бўлган муносабатига кўра фуқароларнинг эксклюзивлиги, устунлиги ёки пастлигини тарғиб қилишига қаратилган қасдан қилинган ҳаракатлар. , синфий, миллий, қабилавий ёки ирқий мансублик, агар ушибу ҳаракатлар олмавий равшида ёки оммавий ахборот воситалари ёки телекоммуникация тармоқларидан фойдаланган ҳолда, шунингдек адабиётларни ёки ижтимоий, миллий, қабилавий, ирқий, синфий ёки диний келишимовчилик».

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидан. 156-модда "Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни қўзғатиш":

«Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш ёки тарқатиш мақсадида ишлаб чиқариш, саклаш ...

Миллий шавни ва қадр-қимматини камситувчи, фуқароларнинг ўзларининг диний ёки атеистик эзтиқодлари билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақорат қиласидиган, миллий, ирқий, этник ёки диний асосларда ахоли гурӯзларига нисбатан душманлик, мурросасизлик ёки нафратни қўзғатиш мақсадида қилинган қасдан қилинган ҳаракатлар».

Меъёрлар жиноят ҳуқуқининг қўйидаги бўлим ва бобларида ўз аксини топган:

Қирғизистон Республикаси

- IX бўлим. Давлат ҳокимиятига қарши жиноялар;

- 43-боб. Конституциявий (2010 йил 27 июндаги) тузум асослари ва давлат хавфсизлигига қарши жиноятлар.

Тожикистон Республикаси

- VIII-бўлим. Жамоат ҳавфсизлиги ва аҳоли саломатлигига қарши жиноятлар.
- 21-боб. Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар.

Қозогистон Республикаси

- 4-боб. Инсоният тинчлиги ва ҳавфсизлигига қарши жиноятлар.

Ўзбекистон Республикаси

- Иккинчи бўлим. Тинчлик ва ҳавфсизликка қарши жиноятлар.
- VIII -боб. Инсоният тинчлиги ва ҳавфсизлигига қарши жиноятлар.

Шундай қилиб, жиноий жавобгарликка тортилган хатти-ҳаракатлар шахсни, конституциявий ҳуқуқларни ва инсон эркинларини ҳимоя қилишдан кўра, давлат ва унинг ҳавфсизлигини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан кўпроқ ҳисобланади. Ҳимояланган хусусиятлар ирқий, этник, миллӣ, диний, мintaқалараро, парохиал, ижтимоий, қабилавий ва синфий келиб чиқиши билан чекланади.

Юқоридаги меъёрлар кенг талқинга эга, уларда "адоват тили" ("адоват нутқи") ёки "камситувчи нутқ" тушунчаси мавжуд эмас. Бундан ташқари, қонунчиликда адovat жиноятига олиб келиши мумкин бўлган нашрларда салбий баҳоловчи (мақбул) ва ноқонуний (жиноий жавобгарликка тортилган) таркибдаги тушунчалар мавжуд

эмас. Ушбу омиллар тоқат қилмаслик тарғиботига қаршилик кўрсатмаслик ҳамда озчиликларнинг Конституция томонидан уларга берилган сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳукуқларини амалга оширишга таъсир қиласди.

Халқаро ҳуқуқ давлатлардан муаллифга етказиш нияти ва қобилиятига эга бўлган маҳсус ва тузатиб бўлмайдиган заарни олдини олиш учун "адоват тили" ("адоват сўзи")нинг энг жиддий шаклларини тақиқлашни талаб қилишига қарамай, жиноят қонунлари Ўзбекистон Республикаси, Тожикистон Республикаси ва Қозогистон Республикаси "ҳақорат" учун жиноий жавобгарликка тортилади. Ҳақорат қўйидаги нарсани англатади:

- "Ҳақорат қилиш, яъни одоб-ахлоқсиз шаклда шахснинг шаъни ва қадр-қимматини қасддан камситиш". (Ўзбекистон Республикаси нинг Жиноят кодекси: 140-модда. Ҳақорат. VI боб. Эркинлик, шаъни ва қадр-қимматга қарши жиноятлар);
- "Ҳақоратлаш, яъни номақбул шаклда ифода этилган бошқа шахснинг шаъни ва қадр-қимматини камситиш". (Қозогистон Республикаси нинг Жиноят кодекси: 131-модда. Ҳақорат. 1-боб. Шахсга қарши жиноятлар).

Тожикистон Республикаси Жиноят кодекси эса, "Тожикистон Республикаси Президентини ҳақорат қилиш ёки унга нисбатан тұхмат қилиш" жиноят ҳисобланади (17-боб. Шахсий эркинлик, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноят) ва "тинчлик ва миллӣ бирлик асосчиси-миллат раҳбарига жамоатчилик томонидан ҳақорат қилиш ёки унга қарши тұхмат қилиш" (137-мод-

да[1]). Шунингдек, Тожикистон Республикасининг жиноят қонунчилигига "ҳокимият вакилини ҳақорат қилганлик" (330-модда) ва "ҳарбий хизматчи ни ҳақорат қилганлик" (372-модда) учун жиной жазолар назарда тутилган.

Бу ерда шуни таъкидлаш керакки, нутқ провокацион ва ҳақоратли бўлиши ва муросасизлик масаласини кўтариши мумкин, аммо ифода чекловлари оқланадиган жиддийлик даражасига етмайди.

Жиной жазо факат сўнгги чора сифатида қўлланилиши керак ва факат энг оғир ҳолатларда "адоват тили" ("нафрат сўзи") учун санкциялар асосан фуқаролик ва маъмурий қонунлар доирасида ва моддий ва нодавлат учун компенсацияни, моддий зарар, шунингдек ҳукуқни бузиш фактлари ва агар ҳукуқбузарлик оммавий ахборот воситаларида содир бўлган бўлса, жавоб беришни ўз ичига олиши керак.

Минтақадаги озчиликлар ва ижтимоий гурухларни муросасизлик, зўравонлик, тамғалаш ва инсон ҳуқуqlари билан боғлиқ вазиятни яхшилашдан самарали ҳимоя қилиш учун инсон ҳукуқларини ҳимоя қилиш ва тарғиб қилишнинг халқаро механизмлари давлатларга камситишга қарши кенг қамровли қонунларни қабул қилишни бир неча бор тавсия қилган.

Асосий манбалар рўйхати

1. Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон декларацияси. // БМТ Бош ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрдаги 217 А (ИИИ) қарори билан қабул қилинган.
2. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. // Бош ассамблеяниң 1966 йил 16 декабрдаги 2200 А (XXI) қарори билан қабул қилинган.
3. Қирғизистон Республикасининг 2017 йил 2 февралдаги 19-сонли Жиноят кодекси
4. (Қирғизистон Республикасининг 2017 йил 24 январдаги 10-сонли Қонуни билан 2019 йил 1 январдан кучга кирди)
5. Қозоғистон Республикасининг Жиноят кодекси (Қозоғистон Республикасининг 24.11.15 йилдаги 422-В-сонли Қонуни, 06.10.2020 йилдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан 2020 йил 16 декабрдан кучга кирди).
6. Тожикистон Республикасининг жиноят кодекси 1998 йил 21 май, 574-сонли (07.08.2020 йилдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
7. Ўзбекистон Республикасининг жиноят кодекси (Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрдаги 2012-XII-сонли Қонуни билан 05.11.2020 йилдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан тасдиқланган).
8. "Адоват тили"ни тушунтириш: амалий қўлланма, 2015, ARTICLE 19 – Free Word Centre 60 Farringdon Road London, EC1R 3GA United Kingdom.

4-машғулот

4-мавзу

Марказий Осиё мамлакатларида
замонавий анъанавий ва янги
оммавий ахборот воситаларида
"нафрат нутқи"

Бўлимлари

- Оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда "адоват тили"нинг намоён бўлиши ва ўзига хос сабаблари
- Замонавий ахборот низолари: соҳта, бот ва троллер "адоват тили" манбалари сифатида»
- Марказий Осиё мамлакатларида маҳаллий оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда "адоват тили" намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари

Фанларнинг интеграллашуви

"Замонавий қозок / қирғиз / тоҷик / ўзбек тили" (мамлакатга қараб), "Она тилининг услубияти ва нутқ маданияти", "Этнолингвистикага кириш", "Замонавий рус тили", "Журналистика асослари", "Журналист" этикаси", "Медиа этикаси", "Низоларга асос бўлган журналистика ", "Низо асослари", "Медиа ҳуқуқи", "Матн назарияси", "Лингвистик тадқиқотларнинг замонавий усуллари", "Лингвистик экспертиза", "Сиёсий тилшунослик", "Замонавий хорижий оммавий ахборот воситалари", "Интернет журналистикаси", "Услубият", "Журналист ишидаги ижтимоий тармоқлар", "Ижтимоий журналистика типологияси", "Журналистика социологияси", "Журналистика психологияси", "Маданиятлароро мулоқот назарияси ва амалиёти".

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "адоват тили"нинг намоён бўлиш сабабларини тушунадилар ва унинг Марказий Осиё мамлакатларида ўрни ва ўзига хос хусусиятларини биладилар;
- талабалар соҳта янгиликлар технологиясини, муаллифларининг мақсадларини, уларнинг тарқалиш сабабларини аниқлай олишади;
- талабалар манипуляция, тарғибот ва ташвиқот, психологик тажовузкорлик ва "адоват тили" дан фойдаланиш мақсадларини тушунадилар;
- талабалар медиа соҳасидаги замонавий жараёнларни тавсифлаш учун ишлатиладиган атамаларнинг маъносини тушунадилар.

Ижтимоий-ҳиссий:

- талабалар инсоннинг ҳар қандай гуруҳга мансублигидан қатъий назар, фикрларнинг хилма-хиллигидан, этник ва ирқий фарқлардан, жисмоний ва руҳий хусусиятларидан қарамай, ҳар бир инсоннинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш зарурлигини тушунадилар;
- талабалар жамоатчилик фикрининг асосий мақсадига айланган бировга зарар етказишнинг барча хавф-хатарларини сўз билан ифодалай оладилар;
- талабалар шахслараро мулоқотда, профессионал муҳитда, медиа-маконда сўзларни танлашга онгли равишда ёндашадилар.

Хулқ-автор:

- талабалар жамоат нутқида, муноза-раларда "адоват тили" намоён бўлишини қандай чеклашни билиб оладилар;
- талабалар атамалар ва сўзлардан нозик тарзда фойдаланишни, уларни замонавий стандартларга муво-фиқлигини текширишни ва мута-хассисларнинг тавсияларига амал қилишни билиб оладилар;
- талабалар норасмий муроҷот, касбий муҳитда тил тажовузкорлигини ка-
- майтириш йўлларини топиш ва қўллаш усусларини билиб оладилар;
- талабалар "адоват тили"нинг на-моён бўлиш сабабларини, унинг муаллифларининг мотивациясини таҳдил қила оладилар, уларнинг асл мақсадлари ҳақида сўзлай оладилар;
- талабалар мунозара ёки низо ишти-рокчиларининг шахсий фазилатла-рига ўтмасдан, маданиятли тарзда баҳслаша олишади.

Ўтказиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Ўқитиши усуслари	Мустақил иш (машғулотлар олдидан): мавзу бўйича манбалар билан ишлаш (мавзу бўйича нашрлар, телевизион ва радиодастурлар, тадқиқотлар, мониторинг хисоботлари ва бошқалар), мунозара, очик ва назорат саволлари, ўқитувчи-нинг тақдимоти, мунозара, онлайн тест. Ўқитувчига тавсиялар. Ўқитувчи ўқувчиларга олдиндан ўрганиш учун манбалар рўйхатини беради.
Баҳолаш усуслари	Машқларни бажариш, назорат саволла-ри, онлайн-тест ўтказиш, масалан Kahoot (Qlever) платформасида.
Асосий тушунчалар	"Камситиш", "экстремизм", "ксенофобия", "гомофобия", "ирқчилик", "сексизм", "миллатчилик", "антисемитизм", "этно-центризм", "бағрикенглик", "инклузивлик", "сиёсий тўғрилик", "тролллар", "безорилик", "хейт", "сохта", "ёлғон ахборот.
Керакли ресурслар	Слайд намойишида ёки флипчартга ёзилган машғулотнинг мақсади, видеопроектор, компьютер, рангли қоғоз, қайчи, маркер, доска, скотч.

Машғулот режаси

1. ЧАҚИРУВ

Керакли материаллар: фильмлардан, нашрлардан ва оммавий ахборот воситаларидағи дастурлардан, сиёсатчиларнинг чиқишиларидан, замонавий ижрочиларнинг ишларидан, "нафрат сўзларини" ишлатадиган кўнгилочар шоулардан ва Марказий Осиё мамлакатлари амалиётига мисоллардан олдиндан намуналар.

Ўтказиш методикаси.

Ўқитувчи "адоват тили" ишлатилган фильмлар, нашрлар ва медиадастурлардан, сиёсатчиларнинг нутқларидан, замонавий ижрочиларнинг ишларидан танлаш учун мисоллар келтиради.

МУҲОКАМА УЧУН САВОЛЛАР

1. Нима учун одамлар ушбу маңбаларда "адоват сўзлари"дан фойдаланган?
2. Ижтимоий тармоқларда ёки ҳаётда безорилик, адovat, нафрат намоён бўлиши билан боғлиқ бўлган холатларни биласизми? Сизнингча, оммавий таъқиблар, тажовузкорлик асослари нимада?
3. Қандай сўзларни контекстнинг мазмунига қараб турлича идрок этиш мумкин? Мисоллар келтиринг.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи Марказий Осиё мамлакатлари амалиётидан олинган мисоллар билан ишлаш жараёнида талабаларни қуидаги саволларга жавоб беришга таклиф қиласди:

1. Можароларсиз жамият бўлиши мумкини?
2. Ижтимоий тармоқларда адovat тилининг қандай типик намоёнларини кўрасиз? Манбаси кимлар ва унинг мақсади нима?
3. "Трол фабрикалари" нинг фаол ҳаракатлари жамиятдаги ҳар қандай воқеалар билан боғлиқми? Мисоллар келтиринг.
4. Адоват тилидан фойдаланиш ва ўзингизга таниш бўлган соxта маълумотларни тарқатиш қандай оқибатларга олиб келади?

3. ҲАРАКАТ

НАШР НОМИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ УЧУН МАШҚ

Ўтказиш усуллари.

Ўқитувчи ўқувчиларни нашр сарлавҳасини ўқиб, таҳлил қилишга таклиф етади: "Шу даражага этиб келдик! Россияда мигрантларнинг оёқларини ўтишини бошлиши" (Россия Федерациясида Марказий Осиёдан келган migrant олдида бир тиззасига тушиб, оёқ кийими ни тозалаб олган фаол ҳақида мақола).

МУНОЗАРА УЧУН САВОЛЛАР

1. Ушбу сарлавҳанинг мақсади нимадеб ўйлайсиз?
2. Сарлавҳанинг аталиши муаллифларнинг (ёки таҳририятнинг) нашр қаҳрамонларига қандай муносабатни билдиради?
3. Сизнингча, сарлавҳа ўқиган инсонларга қандай таъсир қилиши мумкин: нейтрал, салбий, ижобийми? Жавобларингизни мисоллар билан асослаб беринг.
4. Оммавий ахборот воситаларини бундай сарлавҳадан фойдаланишига унданган сабаблар нимада?
5. Адоватга сабаб бўлмаган ўз сарлавҳангизни таклиф қилинг.

Ўқитувчи учун тавсиялар.

Талабаларда "адоват тили" камситувчи ва ҳақоратли сўзларни ишлатмасдан нимадир ёқмаётганини ва эътирозини ифодалаш имконини бериши ҳақида тасаввурни шакллантириш муҳим аҳамиятга ега. Сарлавҳадаги сўзларнинг ҳеч бири салбий маънога эга эмас, лекин биргаликда қўлланганда мигрант-ищиларга нисбатан салбий муносабатни ифодалайди. Шунинг учун нашр муаллифларининг сабаблари ва мақсадларини англай олиш, нашрлар ва постларнинг контекстини ўрганиш, бундай матнларнинг аудиторияга таъсирини: жамиятда бу бағрикенгликка, тажовузкорлик, нафратни камайтиришга ёрдам берадими, йўқми, баҳолай олиш муҳим.

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Үтказиш усуллари.

Үқитувчи ўқувчиларни дарс натижаларини жамлашга тақлиф қиласы да 2 та саволга қисқача жавоб берішларини сұрайди:

1. Мен бугун нимани билиб олдым?
2. Машғулотда нималарни ўргандым?

Ахборот шарҳи

"АДОВАТ ТИЛИ" НИНГ ЗАМОНАВИЙ ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА МУЛОҚОТ МАҚОНИДА ПАЙДО БўЛИШИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ САБАБЛАРИ

Адоват тили - зиддиятнинг оғзаки шаклидир. Зиддиятлар, ўз навбатида, қарама-қарши позициялар, қарашлар, дунёқарашлар, раҳбарлар, жамоалар, этник гурухлар, давлатлар, яъни ҳар хил нарсаларни ташувчилар ўртасидаги келишмовчиликнинг натижасидир. Ва агар низолар ҳар доим инсониятга, жамиятда ҳам, шахслар ўртасида ҳам, инсоннинг ўзида ҳам ҳамроҳ бўлса, унда нутқ тажовузи инсон ҳаётидаги мулокотнинг узок давом этадиган ва муқаррар қисми, инсоннинг ўзини на-моён қилиш шакли.

Хаттоки, қадимги Римда ҳам "шахсга ўтиш" (лотинча: ad personam) атамаси риторикада – рақибни тўғридан-тўғри танқид қилиш ёки ҳақорат қилишда жорий этилган. Ушбу оммавий баҳсларда тингловчиларнинг ҳиссиётлари, ҳаёти ҳақидаги қарашлари ва ху-су-сиятларига мурожаат қилганидек, тингловчиларни ишонтиришнинг са-марали усули сифатида қўлланилган. Қабул қилиш риторикада одатий меъёр деб ҳисобланган, у ҳали ҳам жамоат нутқида фаол фойдаланилмоқда. Шу билан бирга, адоват тили жамият тараққиётида у ёки бу даврда ижтимоий меъёр томонидан ўзига хос хусусият эканлигини англаш керак. Бу бирон

бир жойдан пайдо бўлмайди, бир мунча вақт меъёрлар ўзгаради ва тилнинг бир қисми тақиқланади ва аксинча. Бу ижтимоий ўзгаришларни акс эттирадиган, ҳар бир мамлакатнинг мазмуни, унинг жамоалари, маданий меъёлари, қадриялари ва айваналарини ривожланишининг маълум бир дақиқасида ҳисобга оладиган ҳаётий жараён.

Масалан, Қирғизистон Республикасида тана қисмларининг махфийлиги талабларига риоя қиладиган ва соқол киядиган мусулмонлар сони ортиши билан ноанъанавий арабча кийим, илгари "нафрат нутқи" туркумига мансуб бўлмаган оддий сўзлар бошқача ҳиссий ранг-баранглик билан ишлатила бошланди. Масалан: сакалчан (қирғ. соқолли одам), дамбалчан (қирғ. ички кийим - шалвар), матрёшка (рус. рўмолли қизни тасвирлайдиган ёғоч ўйинчок) ҳар доим оғзаки нутқда нейт-рал, ҳеч қандай салбий маънога эга бўлмаган холда ишлатилади. Ҳозирги вақтда улар 2 маънода ишлатилади:

- 1) нейтрал сифатида: "Она дўкондан қизига ёғоч қўғирчоқ (матрешка) сотиб олди", Азыр сакалчан жаш эркектер модага айланды, хипстер деп аталып» ("йигитлар соқол қўйишдек янги услугга эга бўлдилар, уларни хипстерлар дейишади");
- 2) янги салбий маънода: дунёвий мактабларда ўранган қизларни ўйинчоққа ўҳшатиб қўғирчоқлар

(матрёшкалар) деб масхара қила бошладилар; маҳаллий мусулмонларни, бошқаларга кўринадиган андишли кийимларда - дамбалчан, сакалчан сўзлари "соқолли мусулмон" ёки "диний ақидапараст" мъносида кўллана бошлаган.

Бу ҳолда "адоват тили"нинг манбалири "араблаштириш", "диний ақидапарастлик"нинг мухолифлари, дунёвий меъёрлар ёки маҳаллий миллый урф-одатлар тарафдорлари бўлиб, уларга кўра қизлар турмушга чиқишдан олдин бошларига рўмол ўрамайдилар, эркаклар (оқсоқоллардан ташқари) узун соқол кўймайдилар, бегоналарга уларнинг ички кийимларини кўрсатиш уятли ҳисобланади.

Негр, инвалиад сўзлари рус тилида ва адабиётда ва оғзаки нутқда нейтрал сифатида ишлатилган, аммо ҳозирги пайтда бағрикенглик ва сиёсий тўғрилик сиёсати таъсири остида айрим гурухларни камситадиган ва уларни бошқаларга алмаштирадиган сўзларни чиқариб ташлаш бўйича тавсиялар берилмоқда: инвалидлар ўрнига - ногиронлар, негрлар ўрнига қора танли афроамерикаликлар ёки қора танли ёки конголиклар (бу келиб чиқиш белгисидир). Ирқий камситишлар масаласи Кўшма Штатлардагидек долзарб бўлмаган ва ногиронларнинг ҳукуқлари хали жамиятда муҳим кун тартибига айланмаган Марказий Осиё мамлакатларида ҳам барча журналистлар ва Интернет фойдаланувчилари ушбу тавсияларга амал қилмайдилар ва масалан, халқаро амалиётда нотўғри бўлган сўзлар оммавий ахборот воситаларида учрайди. Шу билан бирга, баъзи оммавий ахборот воситалари Tengrinews.kz манбаси каби шахсни

аниқлаш учун нейтрал сўзлардан фойдаланмоқдалар, бу нашрнинг қаҳрамони қайси мамлакатдан келганини - нигерияликни кўрсатмоқда.

Мутахассислар ташвиши омилларни қайд этишмоқда: адабий тил меъёrlари оммавий ахборот воситаларида йўқолиб бормоқда, уларнинг ўрнини кўча ёки қамоқхона жаргонлари эгалламоқда. Шафқатсизлик, жиноий жаргонлар ранг-баранглиги ва ҳиссий тезкорлиги туфайли талабга айланди. Овозни сиёсатчилар ўрнатдилар: "Хожатхонада хўл бўлайлик!" (В.В.Путин, ўша пайтда Россия Федерацияси Бош вазири, 1999 йил 24 сентябрда Остона шаҳрида бўлиб ўтган матбуот анжумани пайтида оммавий равища ишлатилган) ва оммавий ахборот воситалари, бошқа сиёсатчилар, ток-шоу ва киноиндустрия ишлаб чиқарувчилари томонидан танланган, шоу-бизнес, ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари томонидан такрорланган.

Шундай қилиб, ижтимоий-маданий меъёrlар, қадрият йўналишларининг ўзгариши лингвистик меъёrlарга таъсир қиласи. Бу бир томондан "адоват тили"нинг намоён бўлиши учун чекловлар кўяди, бошқа томондан унинг сўз бойлигини ва уни қўллаш соҳасини кенгайтиради.

ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ НИЗОЛАРИ: СОХТА, БОТ ВА ТРОЛЛЕР "АДОВАТ ТИЛИ" МАНБАЛАРИ СИФАТИДА

Оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда замонавий сиёсий технологиялар "адоват тили" ёрдамида жамоатчилик фикрини манипуляция қилиш стратегиясини ишлаб чиқмоқда. Анъанавий оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар мамлакатлар хукуматлари ўртасидаги гибрид урушлар майдонига, сиёсий муҳолифлар ҳақида, хусусан, сайлов компаниялари, сиёсий инқизорлар, чегара можаролари ва савдо урушлари даврида компроматлар тарқатадиган жойга айланмоқда. Биз лингвистик тажовузнинг онгли ва онглиз икки турини таъкидлашимиз мумкин.

"Трол фабрикалари", ботлар - виртуал урушлар ва сиёсатдаги ёки бизнесдаги "кора" пиарларнинг ажралмас қисмига айланган янги медиа воситалари. Бундай "фабрикалар" ихтиёрида ўнлаб минглаб сохта ҳисоб рақамлари бўлган ҳақиқий одамлар гурухлари мавжуд бўлиб, улардан буюртма пул эвазига амалга оширилмоқда. Бундай маҳаллий "фабрикалар"нинг иши тўғрисида Марказий Осиёнинг ҳар бир мамлакати оммавий ахборот воситалари хабар беришади. "Трол" ва бот усуллари - характерининг ижобий обрўсими кескин равишда тарғиб қилиш, унинг рақибларини обрўсизлантириш, ҳар қандай қадрияларни, ечимларни тарғибот ёки ташфиқот қилиш, нафратни қўзгатиш, жамиятда нафрат ўчоқларини шакллантириш. Бундай "фабрикалар" кўпинча анъанавий оммавий ахборот воситаларини турли форматларда, янги медиа (youtube канали, ижтимоий тармоқлар-

даги саҳифалар) ва уларнинг тахаллуслари остида буюртма бериш учун ишлайдиган ҳақиқий фойдаланувчиларни ўз ичига олади.

Одатда, мунозара давомида зиддиятли бўлиши мумкин бўлган мавзулардан фойдаланилади: миллатлар ва этник гурӯҳлар, дин, сиёсий қарашлар, жинс ва ориентация, геосиёсат, ватанпарварлик, улар тўғрисида тортишувлар ғолибсиз абадий бўлиши мумкин. Бунинг учун энг мақбул лингвистик восита нафрат риторикаси, сохта маълумотлар (матнлар, фотосуратлар, видеотасвирлар), мемлардир. Сохта тахаллуслар остида оммавий изоҳлар кимдир ёки бирор нарса ҳақида жамоатчилик фикрининг ижобий ёки салбий вектори муносабатларни шакллантиришга қаратилган. Шу билан бирга, оммавий характер бу жамиятнинг аксарият қисми фикри деган хаёл учун ва баъзи бир ҳаракатларга ундаш учун талаб қилинади. Якуний мақсад фойдаланувчиларнинг онгига, фикрига таъсир ўтказиш, шунда улар маълум бир қарорга келишлари учун, масалан, бирон бир номзод ёки партияга овоз бериш ёки овоз бермаслик, муҳолифат лидерлари ни кўллаб-қувватлаш ёки кўллаб-қувватламаслик, ҳар қандай маҳсулотни сотиб олиш ёки сотиб олишдан бош тортиш ёки хизмат кўрсатиш, хокимият қарорини кўллаб-қувватлаш ёки қарши чиқиш ва бошқалар.

Бундай мақсадга мувофиқ йиғилиш жамиятдаги бўлинешларга олиб келади, реал фойдаланувчилар, провокацион таркибга хиссий муносабат билдиради-

лар, шунингдек, рақиблар билан фақат "адоват тили"да, ҳақорат ва зўравонликка радикал даъватлар билан алоқа қиладилар. Бу, масалан, Марказий Осиё мамлакатлари фуқаролари ўртасидаги чегара зиддиятлари авж олган даврда кузатилмокда. Можаро содир бўлган жойда суратга олинган видеолар "қарши курашинг, жойига кўйинг, уйларни ёқинг, вайрон қилинг" ва ҳоказо чақириклиари остида What'sAppда тарқатилади, YouTube, Instagram, Одноклассники-да жойлаштирилади. Жамиятда, айниқса, можаролар иқтисодиётдаги, ижтимоий соҳадаги мавжуд муаммолар, можароларнинг олдини олиш ва уларни тинч йўл билан ҳал қилишда ҳокимиятнинг сустлиги ёки профессионаллиги фонида юзага келадиган чегара ҳудудларида. Бу можаролар шубҳасиз, иқтисодиётдаги, ижтимоий соҳадаги мавжуд муаммоларни, келишмовчиликларнинг олдини олиш ва уларни тинч йўл билан ҳал қилишда ҳокимиятнинг сустлиги ёки касбий маҳорати соясида юзага келадиган чегараолди минтақаларидағи нафрат, адovat, келишмовчиликлар даражасини оширади.

Интернетдаги эркин фикрлаш ва сўз эркинлиги тамойиллари, форум иштироқчилари ва ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари ўртасидаги номаълумлик ва жисмоний масофа, интернетнинг жазосиз қолиши, бир зумда оммавий виртуал сафарбарлик имкониятининг баъзи белгиларга кўра кийиниш услуби, йўналиши, қарашлари ва бошқалар бўйича оммавий безорилик (безорилик, моббинг) учун "адоват тили" орқали ўзаро тажовузни қўзғатишни осонлаштиради. Интернетда безорилик (киберхужум) натижасида вояга етган болалар орасида ўз жонига қасд қилиш ҳоллари кўпаймоқда. Бундай ҳолатлар кибербуллисидлар деб аталади. Ёши улуғлар,

шунингдек, рассомлар, фооллар ва бошқа жамоат арбоблари киберхужумларга дучор бўлишади. Ўта жиддий салбий баҳо ва фикрларни билдирадиган одамлар ўзларига хейтерлар - нафратланувчилар (ингл. hate - нафрат) деган номни олдилар. Ижтимоий тармоқларда одамларнинг турли қатламлари, сўз бойлиги, маданият даражаси, тарбия ва таълим даражаси, дунёқарashi турлича бўлган. Ушбу фарқлар ҳам зиддиятларни, ҳам ўзаро таъсирни келтириб чиқаради. Адоват тилининг фаол намоён бўлиши, шунингдек, маълум бир шахс ёки мунозара мавзуси тўғрисида тўлиқ маълумот бўлмаган тақдирда жамиятда стереотиплар ва хурофотларнинг мавжудлиги ёки уларнинг нотўғри маълумотлар билан алмаштирилиши билан боғлиқ. Коида тариқасида, доимий стереотиплар, хурофотлар етарли даражада таълим ва маданий тараққиётга эга бўлмаган муҳитда, тенглик, хилма-хиллик, бағрикенглик, инклузия, ижтимоий интеграллашув тамойиллари тўғрисидаги маълумотларга эга бўлиш имконияти чекланган, айниқса турли маданиятлар, динлар, этник гуруҳлар ва ҳ.к.ларнинг тинч-тотув бирга яшаш амалиётларидан узилиб қолган ёпиқ жамоаларда ўсиш учун идеал замин топади.

Шу нуқтаи назардан, "адоват тили" оддий фойдаланувчилар томонидан ҳам, оммавий ахборот воситалари томонидан ҳам онгизз равишда намоён бўлиши мумкин. Журналист ёки муҳаррирлар стереотиплар, баъзи бир атамаларнинг хавфилиги билмаслиги ва қабул қиласлиги бехабарлик искакажасида қолишиларига сабаб бўлади ва улар тингловчиларнинг умидларини қондиришига ва кўпроқ обуначилар ёки томошибинларни жалб қилишига интилиш учун ифода этувчи тил, жозибали эълоннни ишлап мумкин.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ
ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА
ИЖТИМОЙ ТАРМОҚЛАРИДА "АДОВАТ
ТИЛИ" НАМОЁН БЎЛИШИННИНГ ЎЗИГА ХОС
ХУСУСИЯТЛАРИ

Ушбу "Адоват тили" курсида BRYCA лойихаси доирасидаги 2020 йилдан 2022 йилгача Марказий Осиёнинг 4 мамлакатида мунтазам равишда олиб бориладиган ва амалга ошириладиган оммавий ахборот воситалари, ижтимоий тармоқлар ва жамоат раҳбарларининг жамоатчилик баёнотларини мунтазам равишда мониторинг қилиш жараёнида қайд этилган баъзи далиллар мавжуд. Изоҳлар, муаллифларининг услуби, грамматикаси ва имлоси сақланиб қолган.

Қозогистон Республикаси

"Нафратли нутқ" ва нотўғри маълумотни ўз ичига олган мавзулар

Миллатчилик (деярли ҳамма, хусусан дунгандар, хитойлар ва руслар ҳақида), салафизм, ксенофобия тили (қозок, рус), ўз-ўзига киноя, дин, таққослаш (салбий овозда) ва гендер тенгсизлиги.

Контекст ҳамда триггерлар

COVID-19 пандемияси. Қозогистон оммавий ахборот воситаларида ўтказилган мониторинг даврида коронавируснинг тарқалиши асосий мавзу бўлди. Аҳоли орасида энг кенг тарқалган WhatsApp мессенжерида кузатув даврида шаҳарларда вирусни юқтирганлар сони, вакциналар ва мўъжизавий ҳалқ табобати тўғрисида турли хил сохта ахборотлар тарқалмоқда.

Синофобия. 2020 йил 14 апрелда Қозогистон Республикаси Хитой Халқ Республикасига (ХХР) Хитойнинг www.sohu.com веб-сайтидаги "Нима учун Қозогистон Хитойга қайтишга интилмоқда" номли мақоласи юзасидан норозилик нотасини юборди. Мақолада қайд этилишича, Қозогистон бир пайтлар Хитой худуди бўлган ва қўплаб қозоқлар ҳали ҳам ХХР билан бирлашиши орзу қилганлар. Мақола катта резонансни келтириб чиқарди ва Хитойнинг мамлакат суверенитетига тажовуз қилишидан аллақачон мавжуд бўлган қўрқувни кучайтирди. Ушбу нашрлар остидаги шарҳларга ва риторикасига тоқат қилиб бўлмас эди: "Қайтиш ??? Бутун дунё билан бирга вирусга зарарни сиқиб чиқаришингиз керак. Аллақачон бу Америка Кўшма Штатлари ва инглизлар томонидан тайёрланмоқда. «Қайтариш??? Дунёнинг қолган қисми билан бирлашиб вирус учун зарарни қоплатиш учун уларни сиқиб чиқариш керак. АҚШ ва инглизлар томонидан замин тайёрланмоқда. Биз фақат ҳаракат қилишимиз керак. Коммунистларни иложсиз қолдирмиз. Помпео албатта уни қўллаб-қувватлайди. Бабала ҳамкорлик учун кўпроқ тул тавсия қиласа керак."

Манбаа:
Tengrinezws.kz

Шунингдек, бу тенденция одамларнинг Хитойда илк бор қайд этилган коронавируснинг янги туридан қўрқиши туфайли ҳам пайдо бўлди.

Коронавирус билан оғриган беморларнинг камситилиши, ҳаёти ва соғлигига таҳдид

Тбилисидан Олмаетага учган қозогистонлик блоггернинг кейс намунаси. Коронавирусни тасдиқлаганидан сўнг, одамларга нима бўлаётгани ҳақида айтиб беришга қарор қилиб, қиз бир нечта интервьюлар берди. Кейин у адоват ва нафрат тўлқинига дуч келганлиги, одамлар уни чет элга учгани учун қоралашганлиги тўғрисида маълумот берди. Айниқса, уни аэропортдан ҳайдаб юборган такси ҳайдовчи сига юқтирганлиги тўғрисида салбий фикрлар билдирилди. Кейинчалик, WhatsAppда қизнинг Малдив оролларида таътилга чиққанлиги ва у Олмаетада эмас, балки Павлодарда яшаши ҳақида ёлғон маълумотлар тарқалди. "Базилар мени такси ҳайдовчисига вирусни юқтирганим учун қамоққа ташламоқчи, ҳаттоқи ёқиб юбормоқчи бўлдилар. Гарчи бизни аэропортда текширувдан ўтказиб, дарҳол озод қилишган бўлса ҳам. "Кимдир менинг инстаграм варагимга WhatsApp орқали мен павладарлик қиз эканимни, ҳокимиятдан яшириниб юрганимни, Малдив оролларидан учиб келиб, одамларга вирус тарқатиб юрганиligim тўғрисидаги хабарни юборди.

Манба:
Tengrnews.kz

Бошқа бир ҳолат: Қозогистон Республикасининг айрим минтақаларида короновирус инфекциясини юқтирганларга нисбатан тажовузкор қайфијат яққол намойиш этилди. Қизилурда вилоятида коронавирус билан касалланган поликлиникада ҳамширасининг шахсий маълумотлари Интернетда тарқатилди.

Манба:
Tengrnews.kz

Мониторинг эксперталарининг қайд этишича, бундай тажовузкор муносабат кўпроқ Қозогистон чекка худудлари учун хосдир. Чунки ахолининг асосий қисми орасида ваҳима бўлмаган ва одамлар бир-бирини қўллаб-куватлаб, кексаларга ёрдам беришга ҳаракат қилишади. Буни аксарият хабар ўқиганларнинг қизнинг таъқибини қоралаб, бундай ҳаракатни йўрта асрларга хос эканлиги тўғрисидаги изоҳларида ҳам кўриш мумкин.

Миллатлараро низо ва адоват

Кордайдаги тартибсизликлар: бир нечта фуқароларнинг тўқнашуви маҳаллий аҳоли, қозоқлар ва дунганлар ўртасида тўқнашувларга, оммавий равишда ўт қўйилишига ва айрим ахолининг Қирғизистон Республикасига қочишига олиб келди. Сабаблар қаторида ҳукуматнинг ишчи комиссияси дунганлар ва қозоқларнинг ички мажаролари ва жиноий ноқонуний фаoliyatlarini кўрсатди. Қозоқ халқини ва қозоқ тилини улуғлаш керак деган Президентнинг баёноти аҳоли орасида кенг қўллаб-куватланди: "Прези-

дент қозоқ тили ҳақида түғри фикр билдириди. Бошқа миллатлар, қозоқ тилиниң ўрганинг, урф-одатларни ҳурмат қылинг. Буни жамоат нутқида "адоват тили" устун бўлган 2020 йил февралидаги асосий тенденция яхши кўрсатмокда. Қозоқ тилини билмайдиган дунгандарга ва бошқа этник гурухларга нисбатан зўравонлик ва кам-ситишга даъват этилган.

Аёлларни камситиш

Аёлларга нисбатан дискриминация вақти-вақти билан сарлавҳаларда, мутахассисларнинг баёнотларида кузатилади ва хабарларни ўқиган кишиларнинг шарҳлари билан қўллаб-кувватланади: "Гендер тенгсизлигини камайтириш бўйича эришилган ютуқларга қарамай, Қозогистонда аҳолининг 96% ҳанузгача аёлларга нисбатан хурофотга эга, уларнинг таҳлили аёлларнинг касбий ва шахсий ҳаётиди тенгликка эришиши учун дуч келадиган кўринмас тўсиқларни тушунишига имкон беради", - деди БМТ Тараққиёт дастурининг Қозогистондаги доимий вакили Якуп Берши".

Манба:
Sputnik Казахстан

Қозоқ тилидаги материалларнинг аксарияти Омар Жалел билан боғлиқ бўлиб, у қизларни маркер ва маҳсулот билан таққослаган.

Манба:
Tengrinews.kz:

Ҳомиладор қиз туфайли Олмаота яқинидаги "Асил Арман" турар-жой маҷмуасига кириш жойи тўсиб кўйилган.

Манба:

INSTAGRAM: Бугун
Олмаотада аёллар
хуқуқлари учун юриш
бўлиб ўтди.

"Адоват тилини" ўзида мужассам этган Қозогистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- zakon.kz
- Abai.kz
- Qamshy.kz
- Alashainasy.kz
- stan.kz
- qazaquni.kz

Нотўғри маълумотларни ўзида мужассам этган Қозогистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- total.kz
- zakon.kz
- Abai.kz
- Qamshy.kz
- jasqazaq.kz
- stan.kz
- sn.kz
- WhatsApp
- Facebook

Кирғизистон Республикаси

"Нафратли нутқ" ва нотүғри маълумотни ўз ичига олган мавзулар

Хитойликлар, коронавирус, тоҷик-қирғиз муносабатлари, бошқа этник гурухларга (ўзбеклар, уйғурлар, дунгандар, қозоқлар ва бошқалар), ҳар қандай касбга бўлган муносабат (шифокорлар, полициячилар ва бошқалар), қабилачилик (жанубий ва шимолий қирғизлар), ички муҳожирлар мавзуси ("кишлоқилар", "мирки", "келгиндилар", "ёввойи" ва бошқалар), педофилия, аёлларга нисбатан зўравонлик.

Контекст ва триггерлар

ЛГБТ ва аёлларни камситиши

Бунинг сабаби 2020 йил 8 март куни фем фаоллари томонидан аёлларга нисбатан зўравонликка қарши Бишкекда бўлиб ўтган ва номаълум жаҳлдор эркаклар билан бирга полиция томонидан тарқатилган намойиш эди. Фойдаланувчиларнинг аксарияти душманлик билан муносабатда бўлишиди: "ушул аялдар (кирғ - бу аёллар) хаммани чарчатди, улар уйда ўтиради, намойишларга чиқмайдилар, бу уларга хос хусусият эмас, қани энди уларнинг барчасига коронавирусни юқтириб қўйса, милиция ходимлари азаматсизлар". Мониторинг эксперталарининг фикрига кўра, салбий реакция аввалги гей жамоаларининг халқаро рамзи - камалак байроқлари кўтарилган ЛГБТ вакиллари қатнашган аёллар ҳуқуқларини химоя қилиш намойишлари билан боғлиқ.

Фаолларнинг "бугун сен гулларни қабул қиляпсан, эртага бўлса, печка ёнида

турасан" сўзлари ёзилган шиорлари жамиятдаги феминистик ва анъанавий қадриятлар ўртасидаги зиддият туфайли ҳам салбий реакцияга сабаб бўлди. Привокация учун соxта фотосуратлар Интернетта ташланди, у ерда "Мен аёлларга нисбатан зўравонликка қаршиман", "Зўравонликни тўхтатиш керак" деган ҳақиқий расмларнинг ўрнига «Мен чай куйбайм», «Мен кўйөтгө тийбейм», «Мен төрөбайм» (кирғ - "Мен чой куймайман", "Мен турмуш қурмайман", "Мен фарзанд кўрмайман") каби шарҳловчиларнинг нафратини қўзғатувчи ва "адоват тили"дан сўзларидан фойдаланишни кучайтирган иборалар ёзилган.

COVID-19 пандемияси, синофобия

2020 йил 9 апрелда Хитой Халқ Республикаси (ХХР) Кирғизистон Республикаси соғлиқни сақлаш ходимларига коронавирусга қарши курашиб учун гуманитар ёрдам кўрсатди. Ушбу тадбирда соғлиқни сақлаш вазири ва вазир ўринbosари иштирок этди. Хитой элчиси Ду Дайвен икки халқнинг биродарлиги ва ёрдамнинг муҳимлигини таъкидлади. Бироқ, интернет фойдаланувчиларининг шарҳлари жуда салбий эди. Вируснинг Хитойда пайдо бўлиши ижтимоий тармоқларда синофобия кучайшига ва Хитойдан ёрдам олиш учун танқид ва расмийларга ёрдам берди: «Алгыла элге таратқыла оору жугузгула қырып салғыла элдин баарын силерге не акча эле болсо болду да, қытайлар қыргызга качан бир тууган болду эле, Калыгул айткандай қытай қыргыздын биринчи душманы» («Гуманитар ёрдам билан янги юқумли касалликлар келиб чиқади, агар сизда пул бўлса, одамларни йўқ, қилишга тайёр, Калигул айтганидек, хитойлар қирғизларнинг биринчи душмани»).

Пандемия COVID-19, исломофобия

Умра сафарига боргандарга ва умуман Ислом динидаги одамларга нисбатан нафрат ва адоват кескин ўсди. Коронавирусга чалиниш ва ваҳима кўркуви зиёратчиларга нисбатан салбий таъсир кўрсатди, уларнинг баъзилари вируснинг белгилари аниқланди ва улар мажбурий изоляция ва карантиндан қочишга уриниб, синов ва даволанишдан бош тортди. Фойдаланувчилар уларни кўплаб мумкин бўлган муаммоларда айблашди: "улар сабабли, энди Қирғизистон Республикасининг бутун аҳолиси таҳдид остида". Одамлар дунёдаги коронавирус билан боғлиқ вазиятни билиб, Маккага боргандарга нисбатан нафрат ва адоватни билдиришиди: "уларни худо сақтайди деб ўйлашган", "умрининг охиригача ўша ерда қолишиса бўлар эди".

Манба:
Facebook.

Қирғизистон оммавий ахборот воситаларининг аксарият янгиликлари коронавирус вирусини юқтирганлар Ҳаж зиёратидан қайтаётганлиги ҳақида маълумотни акс эттирган сарлавҳалар ўрин олган. Шунингдек "Ҳаждан қайтган коронавирусни юқтирганлар уйга кўйиб юборишни сўрашимоқда", "Аэропортда улар текширувга муҳтож эмасликларини айтишиди, чунки улар авлиё ёдилар". "Коронавирус билан касалланганлар 2020 йил 2 марта Бишкекка қайтиб келишиди ва 150 кишидан иборат тўй ўтказишга муваффақ бўлишиди" каби мазмунга эга бўлган провокацион сарлавҳалали мақолалар пайдо бўлди Қанча одам Ҳажга боргани, яна қанча киши у ердан қайтиб келиши ҳақида янгиликлар доимий ра-

вишда нашр этиларди. Бундай янгиликлар Интернет фойдаланувчиларининг ўта салбий ва тажовузкор фикрларининг пайдо бўлишига ёрдам берди.

COVID-19 пандемияси, чегара мөжароси

"Қирғизларни кўрасиз, хабар беринг." Тожикистонда Қирғизистон билан чегарадош қишлоқ изоляция қилинган.

Манба:
Kaktus Media.

Тожикистоннинг Суѓ вилояти, Хистварз қишлоғида коронавирус тарқалишининг олдини олиш мақсадида расмийлар Тожикистонни Қирғизистоннинг Борбордук, лейлек тумани қишлоғи билан боғловчи барча йўлларни вақтингча ёпишга қарор қилди: "Қишлоғимиздаги барча кўчаларни ва йўлларни, жумладан Хўжандга олиб борувчи асосий автомобиль йўли ёндик. Қишлоғимиз аҳолиси қирғиз аҳолиси билан мулоқот қилишининг олдини олиш учун қишлоқнинг айрим йўлларида зөвурлар қазилиб, бошқаларга шағал тўқилиб, айрим жойларга тўсиқлар ўрнатилди. Уишибу янгилик қирғиз фойдаланувчиларининг салбий изоҳларини келтириб чиқарди: "Кўшиналаримиз ва душманларимиз билан алоқа қилишига ҳожат ўйқ! Қирғизистон Республикасида фавқулодда ҳолат тугаганидан кейин биз Тожикистондан ва уларнинг фуқароларидан товарларни олиб ўтишини қаттий назорат остига олишимиз керак, чунки Тожикистонда коронавирус билан заарарланганлар мавжуд эмас деган Тожикистон ҳукумати вакилларининг сўзлари бизда катта

шубҳа түфдирди»; "Тожикистонликлар ўзларининг қардошлари эронликлардан ва гастер-жамишутларидан касаллик юқтиримаган деп ким кафолат беради? Сиз бунга ишонасизми?! Покистон, Ҳиндистон ва Афғонистонда уларнинг ака-укалари хинду-эронликлар яшийдилар, мен шуни таъкидлайман - ҳиндулар ва эронликлар, ҳинд-эрон гуруҳнинг яқин тилларига тупуришиади!"

"Адоват тили"ни ўзида мужассам этган Қирғизистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- Kaktus Media (изоҳларда)
- delo.kg (acosan hate speech америкаликларга қаратилган)

Нотўғри маълумотларни ўзида мужассам этган Қирғизистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- super.kg (Супер Инфо)
- maalymat.kg Instagramда
- WhatsAppда тарқатиш

Тожикистон Республикаси

"Нафратли нутқ" ва нотўғри маълумотни ўз ичига олган мавзуулар

Тожикистон ва Қирғизистон ўртасидаги чегара мажаролари, меҳнат миграцияси, коронавирус, хитойликлар, гендер, ислом, ўзбекистонлик хорижлик талабалар.

Контекст ва триггерлар

COVID-19 пандемияси, келгинди аҳоли вакилларини камситиш

Веб-сайтларнинг бирида коронавирусга ҷалинган инсоннинг ўлими ҳақида нотўғри маълумотлар қайта нашр этилди. Ушбу маълумотни Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирилги рад этди.

Манба:
Pressa.tj.

"Озоди" радиосининг АҚШдан қайтиб келган ва ихтиёрий равишда коронавирус текширувидан ўтишга карор қилган журналист ҳақидағи мақоласида: "Улар (шифокорлар) менга ёрдам бериш ўрнига мендан узоқлаша бошлидилар, менга мурожаат қилишдан қўрқдилар" деб ёзилган. Ушбу материал тортишувларга ва изоҳларга сабаб бўлди, унда фойдаланувчилар тиббиёт ходимларини қоралаб, уларни коррупсияда айбладилар, агар вирус мамлакатда пайдо бўлса, шифокорлар биринчи бўлиб қочиб кетишиларини таъкидладилар.

Манба:
Радио «Озоди».

COVID-19 пандемияси, ксенофобия, диний низолар

Тожикистон Республикасида яна жамоат намозини ўқишига рухсат берилди ва масжидларнинг эшиклари очилди. Ушбу маълумот бошқа дин ва этник гурухлар вакиллари - насронийлар ва яхудийларга нисбатан маҳаллий мусулмонларнинг салбий баёнотларига сабаб бўлди. Хабарни ўқиганлар масжидларнинг эшиклари очилганидан хурсанд бўлиб, буни Оллоҳнинг инъоми деб билдилар. Коронавируснинг тарқалиши билан боғлиқ бошқа мамлакатларда нима содир бўлмоқда, улар бошқа дин ва этник гурух билан боғлиқ. Оғзаки нутқда "соф мусулмон" атамалари жуда жарангдор оҳангда ишлатилган, салбий маънода бўлса "уларнинг барчаси кофирлар. Барча тожиклар жаннатга кирадилар, чунки тожиклар соф мусулмонлардир" атамалари ишлатила бошлади.

Манба:
Facebook.

Миллатлараро низолар

Қозоқ актёрлари тожикларни танқид қиласидиган Қозогистон телевидение-сидаги теледастурлар.

Манба:
Facebook.

Тожиклар ушбу видеони миллатни ҳақорат сифатида қабул қилдилар ва Тожикистоннинг Қозогистондаги элчисидан бу масалани ҳал қилишни талаб қилишди. Изоҳларда шу кунга қадар тожиклар қозоқларни ҳурмат қилишлари ва уларга яхши муноса-батда бўлишлари ҳақида шеър пайдо бўлди, аммо бу теледастур улардан юз ўтиргандан сўнг, шарҳларда қозоқлар ҳақида ҳақоратли ва камситувчи сўзлар ҳам бўлган. «Фикр мекунам назди миллати сарбаланди тоҷик ин сагбачаҳо ба зуди узр мепурсанд», «Чўлда туғилган, туядан бошқа нарсани кўрмаган, бадбўй қимизни ичган ва ҳеч қандай ўтмиши ўйқ қозоқ ўзини олифта қилиб кўрсатмоқчи!»

Манба:
Радио Азаттык.

"Адоват тилини" ўзида мужассам этган Тожикистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- Asiaplustj.info
- Ozodi.org
- Avesta.tj
- Khovar.tj

Ёлғон маълумотларни ўзида мужассам этган Тожикистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- Ittiloot.com
- Asia-times.org
- Asiaplustj.info
- Ozodi.org
- Avesta.tj
- Khovar.tj
- Tj.sputniknews.ru
- WhatsApp
- Facebook.com

Ўзбекистон Республикаси

"Нафратли нутқ" ва нотўғри маълумотни ўз ичига олган мавзуулар

Меҳнат миграцияси, коронавирус, хитойликлар, жинс, дин, пандемия пайтида чет элдан қайтиб келган шифокорлар ва одамлар, маҳалла вакиллари (ўзбеклар маҳалласи), вилоятлардан келган одамлар ва пойтахт аҳолиси.

Контекст ва триггерлар

COVID-19 пандемияси, фейкларни тарқатиш ва уларга муносабат билдириш

Ёқилғи қуиши шоҳобчалари ёпилади деган миш-мишлар машиналарнинг навбатини келтириб чиқарди. Миш-миш ҳам тезда бекор қилинди ва эртаси куни ҳеч қандай навбат кузатилмади. Сохта нарсалар жуда фаол равишида ишлаб чиқарилган, расмийлар уларга муносабат билдирган: ОАВ телеграмм-каналида сохта хабарни жойлаштирганликда айбланган фойдаланувчининг хибсга олинишини ёритдиган. Сенат сохта хабарларга нисбатан қаттикроқ жазо чораларини кўриб чиқмоқда. Франциядан қайтган биринчи коронавирус касаллиги билан чалинган Нигора Муратовага ижтимоий тармоқларда киберхужумлар қилинди.

«Мурад Билдингс» асосчиси Мурод Назаров коронавирусга шубҳа қилинган ҳолда уй карантинига олинди.

Манба:
Telegram.

Facebook-да "Murad Buildings" билан боғлиқ бўлган НРГ компанияси карантин даврида ҳашаматли уйлар қурилишини тўхтатмаганлиги ҳақида нашрлар бўлган. Ушбу сохта маълумотни чалғитиши ва тўхтатиш учун ишга туширилган бўлиши мумкин. Murad Buildings - бу Ўзбекистон Республикасидаги энг йирик қурилиш компанияларидан бири. Унинг асосчиси таниқли одам бўлиб, машҳур инсон касаллик юқтирганлиги ҳақида сохта хабар шунга ўхшаш халқаро сохта хабарларни пайдо қилиши мумкин.

COVID-19 пандемияси, гендер хусусиятига қараб камситиши

Коронавирусдан шифо топган қиз "Ўзбекистон 24" каналига интервью берди.

Манба:
UPL 24.

Материалларга берилган изоҳларда, Туркияда қиз фоҳишалик билан шуғулланганлиги ҳақида бир ишора бор ("у пирогини сотиш учун кетди": ўзбек аёллари фоҳишалик билан шуғулланиш учун Туркия ва Бирлашган Араб Амирликларига бориши ҳақидаги одатий, стереотипик фикр). Изоҳларда чет элдан келган беъморлар учун умумий салбий оҳанг қайд этилган ("Оддий одамлар у ерга бормайдилар", "Улар у ерда кўнгил очишиади, лекин улар бизга муаммо тутдиради") миллат, динга ўтиш. ("Сиз Ўзбекистонни шарманда қиляпсиз", "Ўзингнинг Озарбайжонингга бор", "Аҳмоқ мутаассиблар", "Бу сизнинг айбингиз, атеистлар"). Кам

маълумотли жамоатчилик, тушунарсиз хавфга дуч келганда, янгиликларга нисбатан жуда тажовузкор муносабатда бўлишиди.

COVID-19 пандемияси, ксенофобия

АҚШнинг Лондондаги элчисининг таъкидлашича, Хитой бутун дунёни хавф остига қўйган.

Манба:
UPL 24.

Россия-АҚШ қарама-қаршилиги билан акралиб турадиган веб-сайтнинг карантин ва умумий риторикаси билан боғлиқ бўлган ахборот маконидаги умумий кескинлик, изоҳларда бир-бирининг устига чиқиб, америкаликларга нисбатан "адоват тили"ни кўзгатди: "Штатлар энди эшкакда қолсин. Махлуклар атайлаб бошқа мамлакатлар иктиносидиётига путур етказмоқда. Ва айниқса, Хитой. Рақобатчилар", "Агар америкаликлар бир миллат сифатида ўлса ёки Штатлар сув остида қолса, уларни вулқон билан ёниб қўйсангиз, қолган дунё эркин нафас олади ва фақат миннатдорчилик билдиради".

COVID-19 пандемияси

Хонанда Мавлуда Асалхўжаева карантинга қарамай, тўйда тиббий никоб ва қўлқопда қўшиқ куйлади.

Манба:
UPL 24.

Нашр муаллифлари тажовузкор муносабатни тахмин қилишлари мумкин эди, чунки бундан олдин бу воқеа тўғрисида иккита нашр бўлган: 1) Янги турмуш кўрганларга жарима солиниши ва 2) Тўйининг ўзи қандай ўтганлиги тўғрисида. Иккала нашр ҳам адоват ва нафрат изоҳлари билан шарҳланди. Янгиликларга берилган изоҳларда фойдаланувчилар бундай "маъсулиятсиз" одамларга нисбатан тажовузкор сўзлардан фойдаланганлар: "ахмоқ қанча кўп бўлса, шунча ахмоқлар камаяди", "онгизизлар", касалларни даволаши учун ҳимоясиз юборишга чақиравлар, "агар улар жуда жасур бўлса уларни халқ душмани сифатида отиб ташлаши керак".

Миллатлараро низо, русофобия

Россиялик блогер Лебедев Ўзбекистон ҳақида ҳақоратли сўзлар айтган видео: карантин билан боғлиқ чоралар ва ўзбекларнинг юқтирганларга муносабати ҳақида. Ўзбекистондаги вазият билан аниқ таниш бўлмаган ёки баъзи бир майда маълумотлар ва эскирган иборалар билан таниш бўлган муаллиф карантин чоралари ва фуқароларнинг эҳтиёткорлигини бузуқ ва ҳақоратли тарзда шарҳлайди. Блогер Лебедев ўз нутқида камситишини фаол ишлатмоқда. Ўзбекистонлик блогер Шухрат Мусаев россиялик блогернинг ҳужумларига оқилона жавоб беради ва Ўзбекистонда кўрилаётган чораларни тушуниради. Лебедевнинг жавоб видеоси ҳануззагача жуда тажовузкор ва шафқатсиз сўзларни ўз ичига олади, аниқроғи, унинг баёнотларининг тажовузкорлиги даражаси ҳужумларга teng.

Этник сабабларга кўра юз берган қарама-қаршилик ўзбек (давлат) тилида

бўлмаган хужжатлар айланмаси учун жарималар тўғрисидаги қонун лойиҳасининг қабул қилинишига сабаб бўлди. Аҳолининг русийзабон қисми буни ўз ҳуқуқларининг бузилиши, ўзбекзабон аҳоли эса ўзбек тилининг мавқенини мустаҳкамлаш чораси деб билади. Изоҳларда "ватник", "шовинист", "миллатчи", "рус дунёси", "руслар- душман", "зомби", "ўзбекмисан" каби сўзлар мавжуд.

Манба: Facebook
(ахборот олиб ташланган)

Машхур ҳуқуқ ҳимоячиси ва журналист Карим Бахриевнинг "Ўзбекистон-да рус шовинизмининг ташқи ва ички кўриниши" нашри.

Манба:
Facebook.

Изоҳларда ўзбек тилини билмайдиган шахсларга фуқароликни рад этишга чақириклар қилинган. Умуман тил масаласи Ўзбекистон учун жуда оғрикли мавзу. Шунингдек, этник асосларга кўра, 1864 йилда Тошкентни эгаллаш пайтида ҳалок бўлган рус аскарлари хотирасига бағишланган черковни қайта тиклаш тўғрисидаги маълумотларни муҳокама қилиш пайтида эҳтирослар авж олди. Изоҳларда фойдаланувчилар "адоват тили"дан фойдаланиб, бошқа оғрикли мавзуларга ўтишади: "Сиз ўзбек нонини истеъмол қиласиз, лекин тилни билмаяпсиз" ва ҳқ. Худди шу

тўлқин узунлигига "русча", "Россия", "Совет Иттифоқи" сўзларини эслатиб ўтган барча нашрлар жуда тажовузкор қабул қилинди.

Манба: Facebook.
(ахборот олиб ташланган)

"Адоват тилини" ўзида мужассам этган Ўзбекистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- Upl.uz (қайд этилмаган ОАВ)
- Vesti.uz

Ёлғон маълумотларни ўзида мужассам этган Тожикистон Республикасининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлари

- Upl.uz (қайд этилмаган ОАВ)
- Ok.ru
- Telegram
- Чаты
- Facebook.com

Қўшимча материал

1. Дубровский, Д.В., Карпенко, О.В. «Язык вражды» в русскоязычном Интернете: материалы исследования по опознаванию текстов ненависти / Д.В. Дубровский, О.В. Карпенко. — СПб: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2003. — 72 с.
2. Верховский, А.М. Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ / А.М.Верховский. — М.: РОО «Центр 'Панорама'», 2002. — 200 с.
3. Евстафьева, А.В. О некоторых лингвистических маркерах «языка вражды» в манипулятивных приемах в средствах массовой информации / А.В.Евстафьева // Вестник башкирского университета.— Том 13.— № 4. — 2008. — С. 994–996.
4. Backgrounds, Experiences and Responses to Online Hate Speech: A Comparative Cross-Country Analysis. // URL: http://www.unicri.it/special_topics/hate_crimes/Backgrounds_Experiences_and_Responses_to_Online_Hate_Speech_A_Comparative_Cross-Country_Analysis.pdf
5. Mapping and analyzing hate speech online: Opportunities and Challenges for Ethiopia. // URL: <http://pcmpl.socleg.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2014/12/Ethiopia-hate-speech.pdf>
6. Islamophobia on Social Media: A Qualitative Analysis of the Facebook's Walls of Hate, Imran Awan1 Birmingham City University, United Kingdom. // URL: <http://www.cybercrimejournal.com/ImranAwanvol10issue1IJCC2016.pdf>

Асосий манбалар рўйхати

1. Ногиронлар ҳуқуқлари бўйича қўмитанинг тавсиялари (НХҚ) ООН. // URL: <https://perspektiva-inva.ru/en/protec-rights/oon/2018-05-04-09-09-09>
2. Щербинина Ю. В. Нутқ тажовузкорлиги: адоварат ҳудуди.- М.: Форум, 2013. 400 б. – библиогр.: 366-388 б.б.
3. Зўравонлик ва унинг соғлиққа таъсири. ВОЗ (2003). Жаҳондаги вазиятлар тўғрисида доклад . // URL: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/WRVH%20RU.pdf
4. Мониторинг языка вражды в социальных сетях в Казахстане (2017). МЦЖ – Medianet, 2017. // URL: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/WRVH%20RU.pdf ;<https://www.academia.edu/35894758/> Қозогистонда ижтимоий тармоқларда адоварат тили мониторинги 2017.
5. Кирғизистон Республикасининг сайловолди ва сайловдан кейинги мунозараларида адоварат тили. Якуний ҳисобот- Тинчлик ва медиа технологиялари мактаби, 14.12. 2020. // URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/issledovaniya/media-monitoring/>
6. "Адоварат тили" ни тушунтириш: амалий қўлланма. 2015 нашри ARTICLE 19, 2019. // URL: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19_Hate-Speech-Report-2018_Russian.pdf
7. Ослон А. Уолтер Липпман стереотиплар ҳақида: "Жамоатчилик фикри" китобидан парчалар. // В/л "Ижтимоий ҳақиқат" № 4, 2005.
8. Судаков К. В. Динамик стереотиплар ёки рост ахборот излари.– М.: ПЕРСЭ, 2002.
9. Исаев М.И. Этнолингвистик тушунча ва атамалар лугати.. – 3-нашр. – М.: Флинта, 2003.
10. Ижтимоий масъулиятли оммавий ахборот воситалари сари: "адоварат тили"ни енгиш ва фуқаролик оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш. Журналистлар ва жамоатчилик фаоллари учун қўлланма. - Симферопол: "интеграция ва тараққиёт" маркази», 2011. 10-11 б.

Оммавий ахборот воситаларидаги нашрлар

1. Уларнинг ҳар бирида 200 га яқин ижтимоий тармоқдаги аккаунтлари бўлган. Қирғизистон Республикасида “трол фабрикалари” фаолияти. — Kaktus Media, 21.11.2020. // URL: https://kaktus.media/doc/426423_y_kajdogo_bylo_okolo_200_akayntov_v_socsetiah._kak_ystroeny_fabriki_trolley_v_kr.html
2. Тожикистон "троллари" ва уларнинг қозоқ "ҳамкаслари" қандай ишлайди - "Озодлик" радиоси, 08/05/2019. // URL: <https://rus.azattyq.org/a/tajikstan-and-its-troll-factories/29926761.html>
3. Ўзбекистонда тролл ва бот фаолияти – Hook Report, 18/09/2018. // URL: <https://hook.report/2018/09/arrrr-vokrug-trolli/>
4. Анна Беляева. Тролл фабрикаси сиёсий пиардаги янги стандартми? - DW, 14/12/2019. // URL: <https://www.dw.com/ru/фабрики-троллей-новый-стандарт-в-политическом-пиаре/a-51656603>
5. Етиб келдик! Россияда улар мухожирларнинг гоёқларидан ўпишни бошладилар – Царьград, 24/07/2020, // URL: https://tsargrad.tv/articles/dokatilis-v-rossii-nachali-celovatnogi-migrantam_269137
6. Аэропортдаги тартибсизликлар туфайли 23 нафар қирғизистонликлар Москвадан учеб кела олмади – ИИБ. — Sputnik. kg. // URL: <https://ru.sputnik.kg/incidents/20200518/1048343094/migranty-moskva-bishkek-charternyj-rejs-karantin.html>
7. Ҳар 5 дақиқада - тост, тост, тост. Олмаотада яшовчи нигерияликни нима ажаблантиради? – Tengrinews. kz, 14/01/2019. // URL: <https://tengrinews.kz/article/kajdyie-5-minut-tost-tost-tost-udivlyayet-nigeriytsa-1007>
8. Адоват тилига қарши сўз эркинлиги // URL: <https://share.america.gov/gu/свобода-слова-против-языка-вражды>

5-машғулот

5-мавзу

«Адоват тили»нинг объектлари.

Химоя хусусиятлари

Бўлимлари

- конституция ва жиноят қонуни мөъёлларида "ҳимояланган хусусиятлар"
- Қонуний нуқтаи назардан "нафрат сўзлари" ҳақидағи тақиқлар

Фанларнинг интеграллашуви

"Инсон ҳуқуқлари", "Халқаро ҳуқуқ", "Конституциявий ҳуқуқ", "Жиноят қонуни", "Оммавий ахборот воситалари тўғрисида", "Журналистика асослари", "Журналист ахлоқи", "Медиа ахлоқи", "Танқидий фикрлаш асослари", "Замонавий қозоқ / қирғиз / тожик / ўзбек / рус тили" (мамлакатга қараб), "Низоли журналистика", "Лингвистик экспертиза", "Сиёсий лингвистика", "Журналист фаолиятидаги ижтимоий тармоқлар", "Ижтимоий типология" "Журналистика", "Журналистика социологияси", "Журналистика психологияси", "Маданиятлараро алоқа назарияси ва амалиёти".

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар "ҳимояланган хусусиятлар" тушунчасини тушунтириши мумкин;
- талабалар "ҳимояланган хусусиятлар" рўйхатини қайд этишлари мумкин;
- талабалар "адоват тили"да ижтимоий гуруҳнинг "ҳимояланган хусусиятини" аниқлашлари мумкин.

Ижтимоий-ҳиссий:

- талабалар тенг ҳуқуқлилик ва камситмаслик принципига риоя қилишнинг муҳимлигидан тушунадилар;
- талабалар барча инсон ҳуқуқ ва эркинликларини хурмат қилишнинг муҳимлигини тушунадилар;
- ўқувчилар толерантлик ва одамларнинг фарқларига тушунишни маълум асосларда кўрсатишнинг муҳимлигидан хабардор бўладилар.

Хулқ-автор:

- талабалар нутқда "адоват тили" нинг намоён бўлишини чеклай олишади.

Машғулотнинг ўтказилиш вақти	1 соат 20 дақиқа
Ўтказиш усуллари	Очиқ саволлар, мунозара, маъруза тақдимоти, таклиф қилинган усуллар бўйича ишлаш.
Баҳолаш усуллари	Назорат саволлари.
Асосий тушунчалар	"Нафрат сўзларининг объектлари", "химояланган хусусиятлар", "камситиш", "стереотиплар", "хурофотлар".
Керакли ресурслар	Проектор, экран, ноутбук, майдо тошлар ва бошқа буюмлар, халтача ёки кутича, маркерлар, доска.

Машғулот режаси

1. ЧАҚИРУВ

Үтказиш усули.

Үқитувчи талабаларни қуидаги са-
вollarни мухокама қилишга таклиф
қилади:

- "Адоват тили", "Химояланган хусуси-
ятлар" объектлари деганда нимани
тушунасиз?
- Сиз қандай ҳимояланган хусусият-
ларни биласиз?

Ушбу масалалар бүйича мунозаралар
олиб борилади.

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Үтказиш усули.

Үқитувчи PowerPoint тақдимоти шаклица миллий қонунчилек мейр-
лари (конституция, жиноят кодекси) ва
халқаро ҳукукий ҳужжатлар (Тенглик
тамойиллари декларацияси - Equal
Rights Trust), шу жумладан ҳимоялан-
ган хусусиятлар рўйхати, ва қуидаги
масалалар бўйича мунозара ўтказади:

1. Конституция ва жиноят қонуни
мейрларида ҳимояланадиган бел-
гилар рўйхати қандай?
2. Қайси хусусиятлар рўйхатга олин-
маган?
3. Рўйхатда келмаган хусусиятларга
оид миллий ҳукукий қоидалар мав-
жудми?
4. Ҳимояланган хусусиятлар рўйхати
миллий қонунчиликда кенгайтири-
лиши керакми?
5. Қайси хусусиятлар энг заиф ва "адо-
ват тили"нинг мақсадига айланади?

3. ҲАРАКАТ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчига тавсия этилган машқлардан бирини танлаш таклиф этилади.

1-ВАРИАНТ.

«УЛАРНИНГ ҲАММАСИ БИР ХИЛ» МАШҚИ

Ҳар бир ўқувчига тош ёки бошқа оддий нарсаларни тарқатиб беринг ва у билан "дўйстлашишни", шу билан бирга у билан танишни илтимос қилинг. Бир нечта талабалардан тингловчиларга "дўсти" ни таниширишларини сўранг: унинг ёши, у хафа ёки хурсанд бўлганлиги ёки қандай пайдо бўлганлиги ҳақида. Улар ушбу мавзу бўйича киска иншо ёзишлари мумкин. Кейин ушбу нарсаларнинг ҳаммасини кутига ёки сумкага солинг ва аралаштиринг. Кейин уларни сочиб, талабаларни "дўсти" ни топишга таклиф қилинг.

Яққол ўхшашликни акс эттиринг ва қайд этинг: ҳар қандай одамлар гурӯҳи дастлаб бир хил бўлиб туюлади, лекин сиз уларни яхшироқ билиб олганингиздан сўнг, уларнинг барчаси ранг-баранг эканлигига гувоҳ бўласиз: уларнинг ҳар бири ўзларининг ҳаётий ҳикояларига эга, уларнинг барчаси потенциал дўйстлардир. Ушбу машқ ушбу объектларни яхшироқ билиш учун стереотиплардан (масалан: "тошлар совуқ, қаттиқ ва бефарқ") бир мунча вақт воз кечиш кифоя деган хуносага

келишга имкон беради. Бошқача қилиб айтганда, Сиз муддатидан олдин ҳукм чиқармаслигиниз керак.

2-ВАРИАНТ.

«ФАРҚЛАРНИ АНИҚЛАШ» МАШҚИ

Талабаларни қўйидаги ҳукмлардан қайси бири стереотип, қайси бири хурофот ва қайси бири фикр ифодаси эканлигини аниқлашга таклиф қилинг:

1. Мен шифокорларни яхши кўраман, чунки улар доимо меҳрибон.
2. Баъзи шифокорларнинг меҳрибонлиги менга ёқади.
3. Шифокорлар - меҳрибон одамлар.

Талабаларнинг фикрларини муҳокама қилинг.

Ўқитувчи учун тавсиялар.

Тўғри жавоблар: №3 - стереотип; №1 - хурофот; № 2 - фикр ифодаси.

Муҳокамадан сўнг, учта ҳукм ҳам (аклий равища контекст кутиларига қўйилганда) шифокорларни нафақат меҳрибон ва ғамхўр одамлар эканлигини, балки меҳрибон ва бепарво одамлар сифатида баҳолашни қийинлаштираётганига эътибор беринг. Стереотиплар, хурофотлар ва фикрлар одамларга муносабатни қандай шакллантирганлигини муҳокама қилинг.

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Ўтказиш усули.

Ўқитувчи талабаларни дарс натижала-
рини умумлаштиришга таклиф қилади
ва учта саволга қисқача жавоб бериш-
ни сўрайди:

1. Мен нимани ўргандим?
2. Мен нимани билиб олдим?
3. Ммен учун қандай машқ усуллари
фойдали / фойдасиз бўлди?

Ахборот шарҳи

«АДОВАТ ТИЛИ»НИНГ ОБЪЕКТЛАРИ. ҲИМОЯ ХУСУСИЯТЛАРИ

“Адоват тили” одамларга, шахсларга ёки гурухларга мос хусусиятларига кўра қаратилган. Ҳалқаро инсон ҳуқуқлари қонунчилигига таъкидланнишича, барча одамлар қонун олдида тенгдирлар ва чекловларсиз қонунни тенг ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Шу муносабат билан ҳар қандай дискриминация қонун билан тақиқланиши керак ва қонун ҳар қандай асосга кўра ирқига, рангига, жинсига, тилига, динига, сиёсий ёки бошқа қарашларига, мулкий ҳолати, туғилганлиги ёки бошқа ҳолатлар миллий ёки ижтимоий келиб чиқишига қараб камситилишдан тенг ва самарали ҳимояни кафолатлаши шарт.

Этник, диний ва лингвистик озчиликлар мавжуд бўлган мамлакатларда бундай озчиликларга мансуб шахслар, ўша гурухнинг бошқа аъзолари билан биргаликда ўз маданиятини ишлатиш, ўз динига амал қилиш ва унинг маросимларини бажариш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас, ўз она тилидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Бундан ташқари, инсон ҳуқуқлари бўйича ҳалқаро ҳужжатлар вақт ўтиши билан тенгликни тамоилии фойдасига талқин қилинган бўлиб, бу атамани кенгроқ тушунишга асосланган ҳолда, уни тўғридан-тўғри шартномаларда

келтирилган муҳофаза қилинадиган хусусиятларга ва аниқ кўрсатилмаган асосларга амал қилган. Кўпгина давлатлар миллий қонунчиликда тенглик ва камситилмаслик учун кенг ҳалқаро мажбуриятлар билан ҳимояланган хусусиятларни акс эттирувчи адоват тилини таъқиқловчи ҳимояланган хусусиятларни тан олишади.

Инсон ҳуқуқларига оид ҳалқаро ҳужжатларда, Қирғизистон Республикаси ва Козогистон Республикаси Конституцияларида, муҳофаза қилинадиган хусусиятлар рўйхати атайн очиқ қолдирилган ва шу билан республика Конституциясида, кенг талқин қилиш орқали қўшимча хусусиятларни киритишга имкон берилган. Тоҷикистон ва Ўзбекистон Республикасидаги инсон ҳуқуқларига оид ҳалқаро ҳужжатларда муҳофаза қилинадиган хусусиятлар рўйхати ёпиқ бўлиб қолмоқда.

**Кыргызстан Республикаси
Конституциясининг (2010 йил
27 июндаги) 16-моддаси:**

«Хеч кимни жинси, ирқи, тили, ногиронлиги, миллати, дини, ёши, сиёсий ёки бошقا фикри, маълумоти, келиб чиқиши, мулкий ёки бошقا ҳолати, шунингдек бошقا ҳолатлар бўйича камситии мумкин эмас».

**Қозогистон Республикаси
Конституциясининг
14-моддаси:**

«Хеч ким келиб чиқиши, ижтимоий, расмий ва мулкий ҳолати, жинси, ирқи, миллати, тили, динга муносабати, ётиқоди, яшаш жойи ёки бошقا ҳолатлар бўйича ҳар қандай камситишларга дуч келиши мумкин эмас».

**Тоҷикистон Республикаси
Конституциясининг
17-моддаси:**

«Давлат ҳар бир инсоннинг миллати, ирқи, жинси, тили, дини, дини, сиёсий ётиқоди, маълумоти, ижтимоий ва мулкий ҳолатидан қатби назар ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлади».

**Ўзбекистон Республикаси
Конституциясининг
18-моддаси:**

«Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга ва жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, ётиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатби назар қонун олдида тенгдирлар».

4 давлатнинг жиноят кодексларида низо чиқариш/адоватни кўзғатиш тўғрисидаги моддаларда ҳимояланган хусусиятларнинг чекланган ва ёпиқ рўйхати мавжуд бўлиб, уларга қўйидағилар киради: диний, ирқий, миллий, этник, қабилавий ёки синфий мансублик (3-мавзуга қаранг).).

"Адоват тили"дан ҳимоя қилиш учун асослар халқаро инсон ҳуқуқлари қонуналарида камситилмаслик тўғрисидаги умумий қоидаларга киритилган барча ҳимояланган хусусиятларни ўз ичига олиши керак, аммо баъзида ушбу ёндашувга қарши чиқишиган.

Умумжаҳон қабул қилинган таърифнинг йўқлиги сабабли, "адоват тили" нинг айрим шаклларини чеклашга йўл қўядиган ёки чеклашни талаб қиласидаги мажбуриятлар турли хил халқаро шартномалардан қисмларга бўлинган ҳолда тузилади.

Бу вазифани мураккаблаштиради, чунки камситиш билан боғлиқ барча шартномалар давлатлардан нафрат сўзларини таъқиқлашни талаб қилмайди. Бундан ташқари, таъқиқлашни талаб қиласидаги шартномаларда ҳам, муҳофаза қилинадиган хусусиятлар рўйхати кўпинча тор ва эҳтиёткорлик билан тузилган. Бунинг иккита изоҳи бор:

- 1) "Адоват тили"га қўйиладиган таъқиқлар кўпинча "адоват тили"нинг сабабчи омил сифатида кўрилган кенг тарқалган ёки доимий равишда камситувчи инсон ҳуқуқлари бузилишларига жавобан ишлаб чиқилади. Ушбу таъқиқлар улар қандай муносабатда бўлишларини акс еттиради ва шунингдек, ўша пайтда жамиятда мавжуд бўлган хуроффотлар билан чекланиши мумкин.

2) Ҳалқаро ҳуқуқий ҳужжатларда келтирилган "адоват тили"ни таъқидаш тўғрисидаги талаблар ҳар доим зиддиятли бўлиб келган, чунки баъзи давлатлар бундай кенг мажбуриятларга баъзан ўзларининг сўз эркинлигини асоссиз равишда чеклашига ишонган ҳолда қарши чиқмоқдалар.

Бир-бирини такрорлайдиган ҳалқаро ва минтақавий ҳуқуқий ҳужжатларни тўлиқлаш ва қўшимча киритиш миллий қонунчиликдаги "адоват тили" нинг турли шаклларига, шу жумладан муҳофаза қилинадиган хусусиятларга нисбатан ёндашувларнинг фарқланишига олиб келади.

Инсон ҳуқуқларини амалга ошириш ҳар қандай ҳалқаро ҳужжатнинг асл тилига, ҳатто унинг муаллифларининг ниятларига ноўрин расмий равишда риоя қилиш билан чекланмаслиги керак, агар бундай изоҳлаш ҳуқуқларни амалга оширишнинг торайишига олиб келадиган бўлса.

Сўз эркинлигининг етарли кафолатлари мавжуд бўлган тақдирда, "адоват тили" тўғрисидаги қоидалар иложи борича "ҳимояланган хусусиятлар" ни ўз ичига олади. Ҳимояланган хусусиятлар қўйидагиларни ўз ичига олиши керак, лекин улар билан чекланмайди:

- ирқ;
- миллат;
- элат;
- ёш;
- тил;
- дин;
- замин;
- ногиронлик;

- терининг ранги;
- жинсий ўзига хослик;
- жинснинг ўзига хослиги ва интерсексуаллиги;
- келиб чиқиш;
- сиёсий ва бошқа ҳукмлар;
- туғилиш;
- муҳожир ёки қочқин мақоми.

Асосий манбалар рўйхати

1. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 1948 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг 217 А (III) қарори билан қабул қилинган.
2. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. 1966 йил 16 декабрдаги Бош Ассамблеянинг 2200 А (XXI) қарори билан қабул қилинган.
3. Адоват тилини тушунтириш: амалий қўлланма 2015 йил, ARTICLE 19 – Free Word Centre 60 Farringdon Road London, EC1R 3GA United Kingdom.
4. Тенглик тамойиллари декларацияси. – Equal Rights Trust, Лондон, Буюк Британия, 2008 йил 3-5 апрель.
5. Инсон ҳуқуқлари / Инсон ҳуқуқларини ўқитиш бўйича алифбо. - ООН/HR/PUB/DECade/2003/1/ Женева, май 2003 йил.

6-машғулот

6-мавзу

«Адоват тили»ни қўллаш
бўйича эслатмалар: усуллари ва
воситалари

Бўлимлари

- "Адоват тили"ни аниқлаш усуллари, воситалари
- "Адоват тили"га жавоб бериш усуллари, воситалари

Фанларнинг интеграллашуви

"Медиа ва ахборий саводхонлик (МАС)", "Журналист этикаси", "Медиа этикаси", "Замонавий рус тили", "Замонавий қыргиз тили", "Она тилининг услубияти ва нутқ маданияти", "Журналистика асослари", "Танқидий фикрлаш асослари"

Машғулотнинг мақсади

Когнитив:

- талабалар медиасаводхонлик тушунчасини, инвектив луғат, стилистик жиҳатдан қисқартирилган луғат, вақти-вақти билан сўзлар, тажовузкор метафора тушунчаларини тушунтириши мумкин;
- талабалар матндаги агрессив сўз бойлигини, "адоват тили"ни баҳолашлари мумкин;
- талабалар маълумот билан ишлашлари мумкин.

Ижтимоий-хиссий:

- талабалар "адоват тили" нинг ўз ҳаётларига таъсирини аниқлашлари мумкин;
- талабалар "адоват тили" белгиларини, мақсадларини, унинг тарқалиш механизmlарини номлашлари мумкин;

- талабалар "юмшоқ", "ўрта" ва "қаттиқ" "нафрат нутқи" деб номланадиган атамаларни таърифлаши мумкин.

Хулқ-автор:

- талабалар "адоват тили" аниқланган мазкур ёки бошқа усулни тушунтириши мумкин;

- талабалар мулоқотда қандай қилиб "адоват тили"дан қочиш тўғрисида ўз қарорларини тақдим этишлари мумкин;
- талабалар адоват луғатидан, "келишув тилидан" фойдаланиш фойда-сига танлов қилишади;
- талабалар маълумот билан ишлани биладилар.

Машғулотнинг ўтилиш вақти	1 соат 40 дақиقا
Ўтказиш усуллари	Мунозара, мини-маъруза, очиқ ва ёпиқ саволлар, ахборот манбалари билан ишлаш, слайд тақдимоти.
Баҳолаш усуллари	Ўз-ўзини баҳолаш варақчалари
Асосий тушунчалар	"Медиасаводхонлик", "ахборий саводхонлиги", "далилларни текшириш", "сохта", "услубий жиҳатдан қисқартирилган сўз бўйлиги", "нутқ тажовузи"
Керакли ресурслар	Слайдга ёки флипчартга ёзилган машғулотнинг мақсадлари, А4 форматидаги қоғозга ёзилган йирик харплар, видеопроектор, компьютер, маркер, доска, скотч.

Машғұлот режаси

1. ЧАҚИРУВ

«ФОТОФИКСАЦИЯ» МАШҚИ

Керакли материаллар: ОАВ ва ижтимаий тармоқлардан олинган 20 та босма фотосурат

Үтказиш усуллари.

Үқитувчи фотосуратларни столларга ёяды, сүнгра ҳар бир талабадан фотосуратларға қарашини ва "адоват тили" ёки "нафрат тили" мавзусини ёрқин акс әттирадиган расмни танлашини сүрайди. Фотосуратларда дарс үтказиладиган мамлакат манзаралари бўлиши мақсадга мувофиқдир. Суратнинг орқасида қисқа тавсиф берилиши мумкин, аммо талабалардан гурӯҳ муҳокамаси үтказилишидан олдин ўқимасликларини сўраш керак.

ТАҲЛИЛ УЧУН САВОЛЛАР

1. Фотосуратларда кимлар тасвириланган?
2. Суратда нима тасвириланган?
3. Сизнинг умумий таассуротингиз қандай?
4. Ушбу фотосурат сизга қандай таъсир қиласиди?
5. Сизнингча, бу сурат қаердан олинган, уни ким ва нима учун суратга олган, уни қандай ишлатиш мумкин?
6. Фотосуратда олинган воқеа "адоват тили"/"нафрат тили" билан боғликлигини аломатлари қандай?
7. Ушбу фотосуратни қандай номлаган бўлар эдингиз?

2. АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ

Ўтказиш усуллари.

Интернет, ижтимоий тармоқлардаги маълумотлар билан ишлаш жараёнида талабалар билан учта саволни мухокама қилиш таклиф етилади.

1. Матнлар билан ишлашда "адоват тили" белгиларини кўриш учун нималарга эътибор бериш керак?
2. Интернетдаги адоват сўзларига қандай жавоб бериш керак?
3. Алоқа маконидан, шахсий мулоқотдан, Интернетдан "адоват тили"ни йўқ қилиш учун нима қилиш керак?

3. ХАРАКАТ

Онлайн-майдонда ўзини тутиш қоидалари устида ишлаш.

Ўтказиш услубиёти.

Ўқитувчи талабаларни кичик гурхуларга бирлаштиради ва уларни онлайн мuloқот, ижтимоий тармоқларда мuloқот қилиш қоидалари, ахлоқий тамоиллар тўғрисида эслатма тайёрлашга таклиф қиласди. Кейин гурхулар ўз ишларини тақдим этадилар, бир-бирини тўлдирадилар ва натижада битта умумий эслатма ишлаб чиқиласди. Ушбу эслатма - бу "нафрат сўзлари"дан "мунозара тили"га ўйл хиобланади.

МУҲОКАМА УЧУН САВОЛЛАР

- Сизнингча, ушбу қоидаларни ҳар қандай Интернет фойдаланувчи си тушуниши ва унга амал қилиши мумкинми?
- Сизнинг қоидаларингиз нимага асосланган?
- Ушбу қоидаларни, мuloқот маданиятини "келишув тилида" қандай тарғиб қилмоқчисиз?
- Ушбу эслатмани биринчи навбатда кимга тавсия қиласиз: сиёсатчилар, ота-оналар, синдошлар, ижтимоий тармоқдаги дўстлар? Нима учун?

"ҚАНДАЙ ҚИЛИБ МЕН АДОВАТ ТИЛИНИНГ ОЛДИННИ ОЛИШИМ МУМКИН/АДОВАТ ТИЛИГА ҚАРШИ КУРАШИШИМ КЕРАК?"

Ўтказиш усуллари.

Ўқитувчи талабаларни 3-4 кишилик кичик гурхуларга бирлашишни таклиф қиласди. Сўнгра "Менинг "адоват тили"дан "мuloқот тили" олиб борувчи йўлим қандай йўналишга эга?" ёки "Қандай қилиб "адоват тили"ни олдинни олишим ва "даоват тили"га қарши курашишим мумкин?" деган саволларга ўйланишни, жавобларни флипчартга ўзишни ва натижаларни хуросалаб умумий гурухга тақдимот қилишни таклиф қиласди.

Ўқитувчига тавсиялар.

Шунингдек, ўқувчилар талабалардан ушбу машғулотнинг биринчи дарсида адоват тилига дуч келишнинг шахсий тажрибалари билан ўртоқлашганда, фикр алмашганларида ва адоват тили аниқланган белгиларни тавсифлаганларида ўзларининг фикрларини эслашга таклиф қилиши мумкин.

МУМКИН БЎЛГАН ЖАВОБЛАР:

- Оммавий ахборот воситаларида, ижтимоий тармоқларда маълумотни тўғри ўқинг.
- Онлайн мулоқот ахлоқ қоидалари ни ўрганинг.
- Далилни соҳтадан фарқлашни ўрганинг.
- Зўравонликсиз тоқатли сўзларни тўғри ўрганинг.
- Танқидий фикрланг.
- ОАВ ва ахборот соҳасида саводли бўлишни ўрганинг.
- Манипуляция, ташвиқотга берилманг.
- Атрофдагилар ўртасида ахборот ва оммавий ахборот саводхонлигини ривожлантириш.
- ОАВ ва ахборий саводхонлик тамойилларини тарғиб қилиш бўйича оммавий акцияларда қатнашиш.
- Аҳолининг турли гурухлари ўртасида оммавий ахборот воситалари ва ахборот саводхонлиги бўйича дарслар, машғулотлар, тренинглар ўтказиш.
- МАС тамойиллари, инсон хукуқлари, журналист этикаси ва халқаро журналистика стандартлари асосида ахборот маҳсулотларини яратиш ва тарқатиш.

4. НАТИЖАЛАРНИ ЖАМЛАШ

Мен бугун нимани билиб олдим? Мен бугун нимани ўргандым?

Хулоса қилиш босқичида биз "Анаграмма" машқини бажаришиңи таклиф қиласыз.

«АНАГРАММА» МАШҚИ

Керакли материаллар: босмадан чиқарылған ҳарфлар ва иборалар:

«Б-И-З А-Д-О-В-А-Т Т-И-Л-И-Г-А
К-А-Р-Ш-И-М-И-З!Б-И-З К-Е-Л-И-
Ш-У-В Т-И-Л-И-Н-И Т-А-Н-Л-А-Й-М-
И-З!»

Хар бир A4 ўлчамдаги варақ камида 4 та ҳарфдан иборат бўлиши керак
Ҳарфлар бир-бири бирига билан аралаштириб, ҳар бирини қирқиш керак.

Ўтказиш усуллари.

Хар бир талаба тасодифий ўзи учун Зтадан кўп бўлмаган ҳарфни танлайди, кейин ўқитувчи талабалардан 3 минут давомида ушбу дарс машғулотларидага нимани ўрганганлиги, дарс нима ҳақида бўлганлиги, кутилган натижаларни эслаши, қандай мавзулар муҳокама қилинганлиги ва нималар улар учун муҳим бўлганлигини эслашни таклиф қиласи. Сўнгра, ҳар бир ҳарфга ушбу ҳарфлар билан бошланадиган мавзуга оид сўз, ёки ибора, дарс ҳақидаги таассуротларини, мулоҳазаларни ёзишлиари керак. Ҳар бир қатнашувчи ўз ишининг натижаларини тақдимот қилгандан сўнг, ўқитувчи талабалардан курснинг барча 6 машғулотининг моҳиятини акс эттирадиган умумий фикрларни жамлашни сўрайди.

Ахборот шарҳи

«АДОВАТ ТИЛИНИ» ҚЎЛЛАНИШДАГИ ЭСЛАТМАЛАР: УСУЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

"Адоват тили"нинг тарқалиш доираси, курсимизнинг олдинги дарсларида кўриб ўтганимиздай, ниҳоятда кенг: ушбу тилнинг сўз бойлиги расмий ишбилармонлик алоқаларида (сиёсатчилар ёки жамоат арбобларининг нутқларида) ҳам, профессионал даражада ҳам(масалан, журналистларнинг шахсий баёнотлари, академик, педагогик, мутахассис жамоатчилик вакилларининг ижтимоий тармоқларида) ва кундалик ҳаётда (оиласда, турмуш ўртоқлар орасида, болалар, ҳамкаслар сухбатида) ва бошқа норасмий мулоқотда кўчада, транспортда, ва бошқа мулоқот турларида ишлатилади. "Адоват тили" нафақат "сариқ" деб номланган матбуотда, балки жуда обрўли ва хурматли оммавий ахборот воситаларида ҳам учрайди. Адоват тилини ишлатиш хавфи аниқ белгиланган. Шунингдек "адоват тили" нафақат демократия (кимдир учун мавҳум ёки бегона), балки инсон ҳукуклари, бағрикенглик ва маданиятлараро мулоқот қадриятларига нисбатан эътиборсизликка, уларни менси маслиkkка олиб келади. Яна бир хавфи шундаки, у адоватга оид аниқ жиноятларни кўзғатади.

Адоват тили тадқиқотчиси Ю.В. Шчербининанинг таъкидлашича, "адоват тили" "сезилмасдан замонавий мулоқотнинг универсал тилига ай-

ланади, кундалик мулоқот даражасидан тезда ижтимоий умумлашмалар даражасига кўтарилади, у чегара ва қўргонга эга эмас, чунки у бутун нутқ майдонини, барча алоқа соҳаларини қамраб олади". Муаллиф бунинг сабабини "глобаллашув даврида этник гурухлар ва ҳудудларнинг чегаралари хирадлашганлиги, ўзига хосликлар йўқолганлиги, фарқлар текисланганлиги" да деб билади.

Ёшлар "адоват тили"нинг ташвқотчиси бўлмасликни, ташувчиси бўлмасликни, унинг исканжасига илиниб қолмасликни ва "адоват тили" қурбонига айланмасликни ўргана оладими? Мулоқотимизда бундай тил пайдо бўлишининг олдини қандай олишимиз мумкин? Бўлажак эксперт қатори қандай қилиб тилшунослик, оммавий ахборот воситалари, мулоқотлар, ҳукуқ соҳаларида мутахассис бўлмасдан, "адоват тили" аниқлай олиш, олдини олиши, йўқ қилишинмумкин? Нима учун умуман "адоват тили"ни сезиши (кўриш, эшитиш), аниқлай олиш мухим?

Биринчидан, "адоват тили" ахлоқий мансублиги, эътиқоди, жинси, ёши, маълумоти, мавқеи, яшаш жойи ва бошқалардан қатъий назар ҳар қандай одамга таъсир қилиши мумкин.

Иккинчидан, "адоват тили" нинг ўзига хос лексик воситаларига эга эканлигини унутмаслик керак, яъни бу

түғридан-түғри, очиқ ёки яширин нутқ тажовузкорлигини ифода этадиган ва салбий баҳони ўз ичига олган сўзлар, иборалардан иборат. 2018 йил сентябрь ойида қирғиз қўшиқчиси Зере “Қиз” қўшиғига видеоклип чиқарди. Қўшиқда у қизларга қандай яшашни айтмаслик ҳақида куйлади. Ижтимоий тармоқлар фойдаланувчилари орасида уни қоралаганлар кўп бўлди: унинг ташки қиёфаси ва кийимини танқид қилишдан тортиб то жисмоний зўравонлик таҳдидигача.

“Адоват тили” тадқиқотчиларининг фикрига кўра, замонавий тилшуносликда лексик воситаларнинг “адоват тили”га тааллуқли икки гуруҳи мавжуд. Ушбу сўзлар дунёнинг исталган тилида учрайди. Биринчи гурухга салбий баҳони ифодаловчи лексик воситалар киради: услубий жиҳатдан қисқартирилган лугат, вақти-вақти билан ишлатилган сўзлар, тажовузкор метафора ва бошқалар. Иккинчи гурух мулоқот воситалари билан ифодаланади, масалан, салбий маълумотлардан мойил фойдаланиш, истехзо, истеҳзога айланиш ва ҳқ.

Бундай сўз бойликларини билиш, уни кўриш, ўқиш, ҳар қандай матнда эшитиш қобилияти, хоҳ ижтимоий тармоқдаги қисқа пост, хоҳ сиёсий плакат, хоҳ журналистик материал, хоҳ сиёсатчи, жамоат арбобининг нутқи, оддий фуқаронинг ошхонасида бизга “адовати тили” борлигини тушунишга имкон беради ва шунга мос равища унга муносабат билдиради.

Учинчидан, адovat тилининг олдини олиш техникиаси ушбу дарсда билиб олган адovat нутқи таснифига асосланади.

Агарда биз зўравонликни оқлаш, зўравонликка чақириш ёки камситиш учун түғридан-түғри ишлатилган сўзларни, ибораларни кўрсақ, зўравонлик ёки камситиш ифодаланган умумий шиорларни ўқисак, шунингдек зўравонлик ва камситиш учун ёпиқ чақириқларни эшитсан, демак, биз “адоват тили”га дуч келамиз. Масалан, бугунги кунда ижтимоий тармоқларда, аёллар ва қизларга нисбатан зўравонлик тўғрисида журналистик нашрларга берилиган изоҳларда, “бу менинг айбим” сўзлари билан тавсифланган жуда машхур шарҳни топишингиз мумкин. Бундай нутқ бурилишлари “адоват тили”нинг намоёнидир, чунки бу зўравонлик учун баҳона.

Яна бир мисол. Тоҷикистонлик Интернет сегментидаги вазиятни муҳокама қилаётганда, Хитой фуқароси тоҷик-хитойлик заводда вафот этганида, шарҳловчилар уларга “Улар мутахассислар, мардикорлар эмас, бундан ташқари, бу завод хитой пуллига қурилган”, “Маҳаллий аҳолидан мутахассислар тайёрланиши керак ”деган ибораларни айтишга рухсат беришди. Бундай ҳолда, маълум бир этник гурухга мансуб одамларнинг бутун гуруҳи “адоват тили” га дуч келди.

Бугунги кунда айрим сиёсатчilar ёки оддий фуқаролардан тарихий камситиш ва зўравонлик ҳолатларини оқлаш сўзларини, маълум бир этник гурухнинг жинояти тўғрисида баёнотларни тез-тез эшитиш мумкин. Бундай нутқ “адоват тили” га ҳам тегишли. Мамлакатларимизнинг ҳар қандай ижтимоий, фуқаролик гурухининг обрўсизлантириши мақсадида хорижий фуқаролик, сиёсий ва давлат тузилмалари билан алоқаси борлигининг

белгиси ҳам "адоват тили" дир. Бу ерда давлат ва маҳаллий сиёsatчилар фуқаролик ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг алоҳида раҳбарлари ва инсон ҳукуқлари ҳимоячиларини хорижий агентлар деб номлаган Қирғизистон ишини эслаб ўтиш ўринли. Ушбу гипотезани баъзи оммавий ахборот воситалари қўллаб-қувватладилар, бу эса Қирғизистон Республикасининг барча фуқаролик секторининг обрўсизланишига олиб келди.

Шунингдек, "адоват тили" таркибиغا ҳар қандай этник гурухнинг моддий бойлик, бошқарув тизимларидаги раҳбарларнинг ва бошқалардаги номутаносиб устунлиги; ҳар қандай ижтимоий гурухнинг жамиятга, давлатга салбий таъсирини айблаш тўғрисида-ги баҳслар киради.

Бугунги кунда оммавий ахборот воситаларида "коронавирус - бу Хитой вируси" деган машҳур баёнотлар ҳам "адоват тили" га тегишли. Ушбу баён мантиқан гарчи вирус миллати йўқ бўлса ҳам, ҳамма нарса учун хитойликлар айбдор, деган хulosага олиб келади Шу сабабли, осиё мансубига эга бўлган одамлар энди безовтланмоқда.

"АДОВАТ ТИЛИ"ГА ҚАРШИ КУРАШИШ УСУЛЛАРИ, ВОСИТАЛАРИ

Бугунги кунда оммавий ахборот воситаларида зўравонликка қарши лугат намуналари, камситиш, адоват, низо ва холисликка йўл қўймаслик мисолларини кўриши мумкин. Масалан, бизнинг мамлакатларимиздаги баъзи оммавий ахборот воситалари ЛГБТИК ҳамжамияти ҳаёти, ногиронлар ҳақида тўғри материаллар нашр этмоқда. Афсуски, бу фақат марказий шаҳарлар оммавий ахборот воситаларига тегишли. Бироқ, минтақаларда ҳали ҳам ачинарли манзара кузатилмоқда. Буннинг сабаби, минтақавий журналистлар ўртасида маҳсус тайёргарликнинг йўқлиги.

Онлайн журналистика ва ижтимоий тармоқларда вазият мураккаброқ. Бу ерда одатий сезилар- сезилмас адоват тилидан ҳали ҳам фойдаланилмоқда. "Адоват тили" билан қандай курашиш керак, бунга қандай муносабатда бўлиш керак?

Биринчидан, бугунги кунда "адоват тил"ни аниқладиган ва унга қарши курашадиган онлайн хизматлар ва алгоритмлар мавжудлигини ёдда тутишингиз керак. Hatespeech.kg веб-сайти Қирғизистон Республикасида 2020 йилда ишлаб чиқилган бўлиб, унда маҳаллий оммавий ахборот воситалари томонидан "адоват тили" дан фойдаланиш таҳлили келтирилган. Ушбу хизмат ёрдами билан ҳар қандай матнда "адоват тили" мавжудлигини текшириш мумкин. Сайт барча фуқароларга,

айниқса журналистларга ёрдам бериш учун маҳсус "Текшириш" функциясини яратди. Шунингдек, текширилгандан сўнг, матннинг ҳиссиётини тасдиқловчи сўзлар рўйхати кўрсатилади.

Иккинчидан, сиз ишончли маълумотларни сохта маълумотлардан ажрат олишингиз керак. Бугунги кунда бизнинг мамлакатларимизда оммавий ахборот воситаларида ҳам, ижтимоий тармоқларда ҳам сохта маълумотларнинг пайдо бўлишининг олдини олиш мақсадида журналистлар томонидан яратилган маълумотларни онлайн текшириш хизматлари мавжуд. Бундан ташқари, ушбу манбалар ҳар кимга маҳсус тренинг ва семинарларда маълумотни текшириш кўникмаларини эгаллашга имкон беради. Қозогистон Республикасида биринчи marta factcheck.kz/ маълумотларини текшириш учун онлайн-ресурс 2017 йилда пайдо бўлди. Бир йил ўтиб, 2018 йилда Қирғизистон Республикасида - factcheck.kg, кўп ўтмай шунга ўхшаш манбалар Ўзбекистон Республикаси ва Тожикистон Республикасида пайдо бўлди. Ушбу манбаларнинг барчаси Халқаро Фактларни Текшириш Тармоқининг (ИФСН) аъзолари хисобланади.

Ахборот билан ишлашда ҳар бир инсон, хоҳ у журналистик маълумот бўлишидан ёки ижтимоий тармоқда нашр этилишидан ўаттий назар, мисолларни ва далилларни ўз талқинидан ажратиб

туриши керак. Бу адоват тилига қарши курашишнинг яна бир самарали воситаси хисобланади. Ҳар қандай фойдаланувчи, ахборот истеъмолчиси "адоват тили"нинг баъзи нутқ воситаларидан фойдаланиш қасддан (ҳар қандай турдаги душманликни мақсадга мувофиқ равишда қўзғатиш) ва била туриб (масалан, нутқ воситаларини танлашда журналистик бепарвонлик) бўлиши мумкинлигини ёдда тутиши керак.

Тадқиқотчи Г.В. Кожевникованинг таъкидлашича, журналист хатоларининг типологияси қуидагилардан иборат:

- журналистик бепарвонлик;
- нотўғри сарлавҳа ёки эълон;
- услугий "васвасалар";
- ижтимоий муаммолар ва этник риториканинг чалкашлиги;
- миллатга қараб фуқароликни рад этиш ва бошқалар.

Бундай нутқий бепарвоникдан фойдаланиш, шунингдек, "адоват тили" га олиб келиши мумкин.

Интернет майдонида жуда кўп "адоват тили" мавжудлигини айтдик. Бундай сўз бирикмаларига қарши туриш мумкин. «Артикль 19» халқаро нодавлат ташкилотининг "Интернетда нафрат билан гапиришга қарши қандай курашиш" тезкор маслаҳатлари билан танишинг.

ИНТЕРНЕТДАГИ АДОВАТ ТИЛИГА ТЕЗКОР ҚАРШИ КУРАШИШ УЧУН МАСЛАҲАТЛАР

Адоват тили қурбонларини қўллаб-куватлаш. Уларни қўллаб-куватлаш учун шарҳлар қолдиринг, ҳамжиҳатлиқда бўлинг.

- Тортишув. Интернетда одамлар ҳақида ёлғон афсоналар ва стереотиплар тарқалиши мумкин. Кўпчилик бу ҳақиқат эмаслигини тахмин қўлмаслиги ҳам мумкин, аммо афсоналарга фактлар билан қарши чиқиш мумкин.
- Бардошли ва хотиржам бўлинг. Адоват ва ҳақорат сўзларини жавобан ишлатиб, сизни қўзғатишига йўл кўйманг. Ёки хотиржам бўлинг ёки ижтимоий тармоқлардаги бундай муҳокамаларни эътиборсиз қолдиринг.
- Учинчидан, тўғри маълумот тарқатиш орқали "адоват тили"га қарши туриш мумкин. Масалан, агар сиз матнни ўқиган бўлсангиз, унда "адоват тили" бўлган сюжетни, нотўғри сўз бирикмаси, стереотиплар, камситиш ва тахқирлашни - кўрсангиз: бу ҳақда журналистига, муҳаррирга, ижтимоий тармоқдаги пост муаллифига ёзинг, расм чизинг уларнинг эътиборини матнларнинг салбий оҳангига ва қамраб олишга, ўз фикрингизни "розилик тилида" ифодалашга характ қилинг. Шу тарзда кўпроқ одамлар адоват тилини пайкашади ва эътибор беришади.

Шундай қилиб, "адоват тили" таъсиги тушган жамият пайдо бўлади ва оммавий ахборот воситалари аста-секин ўз тингловчилари орасида озчиликлар борлигини англайдилар ва шуннинг учун уларни ҳақорат қилиш керак эмаслигини сезадилар. Журналистларнинг аниқ яшаш жойи бўлмаган одамлар ("бомж" сўзи салбий маънога эга), ёки ногиронлар, ёки ЛГБТИК жамоати вакиллари ёки меҳнат муҳожирлари тўғрисида, журналистлар қандай бепарво, нотўғри мақолалар ёзаётганини кузатамиз, мигрантларни кўпинча "гастарбайтерлар" деб аташади.

Мамлакатларимиздаги оммавий ахборот воситалари ва ахборот саводхонлиги соҳасидаги деярли барча халқаро ва миллий эксперталарнинг фикрига кўра, адovat тилига қарши эътиroz билдириш ва унга қарши курашишнинг энг яхши усули бу ахолини мунтазам равишда ўқитиш ва ўргатишdir. Адоват тилига қарши курашининг бошқа усуллари:

- сўз эркинлиги, тенглик ва камситилмаслик ҳукуқлари ҳимоя қилинадиган муҳитни яратиш;
- оммавий ахборот воситаларининг тенглиги ва хилма-хиллигини таъминлаш;
- муросасизликка қарши фуқароларнинг очиқ намойишлари.

Халқаро «Артиклиъ 19», нодавлат ташкилотининг адovat тили бўйича мутахассиси Йоанна Шиманьска Қирғизистон оммавий ахборот воситаларига берган интервьюсида "адovat тили" га қарши курашда ҳукуматнинг ёрдами жуда муҳимлигини" таъкидлади.

"Пост-Наука"даги видео маъruzalalaridan бирида културолог Оксана Морозова

роз тингловчилар билан адovat тилига қандай муносабатда бўлиш ҳақида ўз фикрлари билан ўртоқлашди: "Дунё бўйлаб одамларни адovat тилидан қандай ҳимоя қилиш борасида иккита асосий ёндашув мавжуд. Минимал даражада ишилайдиган ва минимал даражада муваффақиятли бўлган биринчи ёндашув жамоат тартибини тартибга солиш, алоқа ва жамоат ҳатти-ҳаракатлари учун бундай асосни яратиш билан боғлиқ, натижада одамларга нафақат адovat ниятларни, ҳаттоқи, нафратини кўрсатишни тақиқлайди. Бу жуда секин, баъзан эса қийин амала ошади, чунки маълум бир баёнот кўплаб одамларга таъсир қилганлигини исботлаш жуда қийин. Яъни, бу ҳолда, алоҳида баёнотга ҳукм қилиши қийин, бу содир бўлаётган ҳар бир нарсанинг жамоат, сиёсий табиатига унчалик таъсир қилмайди. Бошқа томондан, бутун жамоат майдонини эмас, балки маълум миқдордаги одамларни ҳақорат ва уларнинг шавни ва қадр-қимматини камситадиган турли хил жиноятлардан ҳимоя қилиш орқали ҳимоя қилиш учун тартибга солишга уринишлар мавжуд".

Медиавий ва ахборий саводхонлик (МАС) "адovat тили"нинг ҳар қандай кўринишига қарши муҳим мудофаа ҳисобланади. Муайян даражадаги медиавий ва ахборий саводхонликка ва ахборий маданиятга эга бўлган ҳар қандай фуқаро нафақат ўзини, балки атроф-муҳитни, жамиятни, давлатни ва дунёни салбий таъсирлардан ҳимоя қилиши мумкин. Ахборотнинг, шу жумладан ракамли маълумотларнинг инсонга таъсири кун сайин ортиб бормоқда.

2007 йилда Юнеско томонидан таклиф қилинган медиавий ва ахбо-

рий саводхонликнинг кенг қамровли концепцияси бугунги кунда рақамли дунёда инсоннинг асосий ҳуқуқидир. Юқорида айтиб ўтилган худди шу фактларни текшириш, шунингдек, қонуний ва ахлокий меъёрларга мувофиқ максимал маҳсулдорлик ва инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш билан ҳеч қандай зарар етказмасдан маълумотларни ўқиши, таҳлил қилиш, баҳолаш, улардан фойдаланиш, яратиш ва тарқатиш қобилияtlари медиа ахборот саводхонлиги (МАС) ва XXI асрнинг зарурий кўникмаларининг асосий воситадир.

"Адоват тили"дан сақланиш мумкин, уни йўқ қилиш, бизнинг нутқимиздан чиқариб ташлаш, "келишув тилига", суҳбатга айлантириш мумкин.

Таникли рус филологи С. Тер-Минасова таъкидлайди: "Тилнинг аниқлиги ва тўғрилиги шахснинг ҳис-туйғулари ва қадр-қимматига зарар етказадиган, инсон ҳуқуқларини одатий тил тажовузлиги ва / ёки соддалиги билан бузадиган одатдаги тилишунослик ўрнига тил ифодасининг янги усусларини топиш истагида ифодаланади..." Ва ҳар биримиз инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг биринчи моддасида эълон қилинган барча одамларнинг тенг ҳуқуқлилигининг асосий принципи ҳақида эслашимиз мақсадга мувофиқ; "Барча инсонлар қадр-қиммати ва ҳуқуқлари билан еркин ва тенг туғиладилар. Улар ақл ва вижданга ега бўлиб, бир-бирларига қардошлик руҳида ҳаракат қилишлари керак." Ушбу тамойил адолат ва тенглик устун қўйган принцип асосида ётади.

Құшимча материаллар

1. Қирғизистоннинг Hate Speech веб-сайты. // URL: <http://hatespeech.kg/about>
2. Метин Джумагулов. Адоват тили. Биз у нима әканлигини ва нима учун у ҳаммамиз учун тааллукқыл-әканлигини түшунишимиз лозим. [Электрон манба Kloop.kg]. // URL: <https://kloop.kg/blog/2018/12/18/hate-speech/>
3. Article 19. "Адоват тилини түшүнтириш: амалий құлланма. 2015 ж. нашри.- Лондон, 2019.
4. Оксана Мороз. Феномен hate speech. [Электрон манба: «ПостНаука»]. // URL: <https://postnauka.ru/video/68876>
5. FACTCHECK.KZ – онлайн-манба: Маълумотларни текшириш учун Қозғистон Республикасининг маълумотлари. // URL: <https://factcheck.kz/>
6. FACTCHECK.KG – онлайн-манба: Маълумотларни текшириш учун Кирғизистон Республикасининг маълумотлари. // URL: <https://factcheck.kg>
7. FACTCHECK.TJ – онлайн-манба: Маълумотларни текшириш учун Тоҷикистон Республикасининг маълумотлари // URL: <https://factcheck.tj>
8. Қирғизистон Республикаси журналистларининг ахлоқий кодекси. [ННТ [Электрон манба: ОО «Журналисты».] // URL: <https://journalist.kg/ru/codex/>

Асосий мәнбалар рўйхати

1. Верховский А.М. Менинг тилим. Россия оммавий ахборот воситала-рида этник ва диний муросасизлик муаммоси. // А.М. Верховский. – М.: РОО «Панорама маркази», 2002. – 200 б.
2. Евстафьевая, А. В. Оммавий ахборот воситаларида "адоват тили": фаолият юритишнинг лингвистик ва экстралингвистик омиллари. // А. В. Евстафьевая: филол. фанл. номз. автореф.- Тамбов, 2009. - 26 б.
3. Кроз М.В., Ратинова Н.А. Адоват ва нафрат үйготишига қаратилган мате-риалларнинг экспер特 баҳоси / М.В. Кроз, Н.А. Ратинова. // Адоватнинг баҳоси. Россиядаги миллатчилик. Мақ. түпл. Туз.: А. Верховский. – М.: «Сова» маркази, 2005.-75-92 б.б.
4. Чепкина Э. В. Ҳаммаси бирдай: кор-поратив матбуотда келишув тили. // Е. В. Чепкина. // Урал Давлат уни-верситети янгиликлари. -2006. - № 40. -136-146 б.б.
5. Щербинина Ю.В. Нутқ тажовузкор-лиги. Адоват қўргони. // Ю.В. Щер-бинина. М.: Форум, 2012. - 400 б.

1-мавзу.

«Адоват тили»: шакллари, хусусиятлари, таснифи, асосий түшүнчалари

Назарий тестлар:

1. Европа кенгашы вазирлар құмита-си томонидан “адоват тили”га берил-ган тъьрифни танланг (түгри жавоб қисқартылған ҳолда берилған):

- “Адоват тили” - ирқий нафрат, ксенофобия, антисемитизм ёки мурросасизликка асосланған нафраттинг бошқа шаклларини тарқатиш, иғво қилиш, рағбатлантириш ёки оқлашни ўз ичига олган ўзини на-моён қилишнинг барча шакллари;
- “Адоват тили” - Интернетде ёки кундайлық қағида мавжуд бўлған барча турдаги номеърий сўзлар.
- “Адоват тили” - давлат хавфсизлиги, унинг яхлитлиги ва конститу-циявий тузумига қарши қаратылған ҳар қандай гап.

2. А.М.Верховскийнинг таснифи бўй-ича “Адоват тили”нинг қандай тур-ларини биласиз? Түгри жавобларни танланг:

- “Қаттиқ адоват тили” түгри-дан-түгри ва бевосита зўравонлик ёки дискриминацияга чорлашни ўз ичига олади;
- “Тажовузкор адоват тили” фақат салбий сўзлар ва рақибларга қа-ратылған ҳақоратли гаплар, турли

шакл ва турлардаги сохта маълу-мотлардан фойдаланишни англа-тади;

- “Ўртача адоват тили” тарихий дискриминация ва зўравонлик ҳодисаларини оқлашдан иборат;
- “Нейтрал адоват тили” бевоси-та салбий сўзлардан фойдалан-масдан, ниқобланған лугат, душ-манлик, нафрат, ҳақоратни ифода этишнинг турли хил новербал усууларини ўз ичига олади;
- “Юмишоқ адоват тили” этник гу-рухнинг салбий қиёфасини яра-тишни назарда тутади; камситувчи контекстда этник гуруҳ номларини келтириш;

3. Рўйхат ичидан “Сова” ахборий-таҳ-лий маркази шкаласи бўйича “Адоват тили” белгиларини танланг.:

- омма ичида ўз фикрини ифода этиш;
- аниқ бир вазиятда зўравонлик объ-ектини кўрсатган ҳолда ва зўравон-ликка чақириқ;
- дискриминацияга чақириқ, шу жумладан умумий шиорлар шакли-да;
- бошқа инсон ёки инсонлар гурухи-га нисбатан жаргон сўзлардан фой-даланиш;

Амалий тестлар:

1. Күйидаги фикрлар “Адоват тили”-га кирадими? Агар шундай бўлса, қандай белгиларига қўра эканини аниқланг (вазифа тугаганидан кейин жавоблар чиқади):

- “Бу қизнинг зўрланганлигига ўзи айбдор! Унинг енгилтак эканлигини ҳамма билади”. (Ҳа - зўравонликни мақбул восита сифатида эълон қилиш, жабрланувчини зўравонликка учрагани учун айблаш).
- “Инсонлар эркаклар ва аёлларга бўлинади. Ўрта жинс бўлиши мумкин эмас!” (Йўқ - бу фикр).
- “Бу оми, ёввойи кўчманчилар ўқишини билмайдилар, улар фақат ўтириш ва ўлдиришга одатланган!” (Ҳа - маълум бир этник ёки диний гурӯхнинг мукаммал эмаслиги (маданияти, интеллектуал қобилиятлари етарли эмаслиги, ижодий меҳнатга қодир эмаслиги) ҳақидаги фикрлар).

2. Қайси фикрларда “Адоват тили”, қайси бирида - фикрни ифодалаш келтирилган?

- “Бу қароқчилар шаҳарда ўзини хўжайнин каби тутишади.” (Йўқ - бу фикр).
- “Ўрта Осиёдан келган бу тўпорилар ҳаммаёқни босиб кетди, баъзи муаммоларнинг сабаби айнан улар!” (Ҳа - этник ёки диний гурӯх ёки унинг аъзоларини камситувчи ёки ҳақоратли нутқда келтириш).

“Мен ишга муккасидан кетганларни ёмон кўраман! Улар туфайли ҳамма оғисда узоқроқ вақт қолишга мажбур”. (Йўқ - меҳнаткашлар бир гурух одамларнинг ҳимояланган тавсифи эмас).

Менинг фикримча, дунё аҳолиси йўқ бўлиб кетади - гейлар туфайли инсонлар йўқ бўлиб кетади! (Йўқ - бу фикр).

3. “Адоват тили” турини аниқланг - юмшоқ, ўрта, қаттиқ:

- “Аёл киши президент бўлишга қодирми?” - “Юмшоқ”.
- “Бизнинг бойлигимизни таламоқчи бўлган барча хитойликларни мамлакатдан ҳайданг! Уларнинг бу ердаги заводларига ўт қўйинг!” - “Қаттиқ”.
- “Албатта, одатдагидек, Кавказ миллатига мансуб шахслар айбдор эди!” - “Ўрта”..

2-мавзу.

«Адоват тили»даги сўз эркинлиги

Назарий тестлар:

1. “Сўз эркинлиги” тушунчасининг қайси таърифи тўғри, деб ҳисоблайсиз? Жавобни танланг:

- Сўз эркинлиги - ҳар бир фуқаронинг қонун билан ҳимояланган ҳар қандай маълумотни унинг тўғрилигини текшириш мажбуриятини олмасдан эркин тарқатиш ҳуқуқи.
- Сўз эркинлиги - шахснинг ўз фикрини билдириш, ҳокимият томонидан ҳеч қандай аралашувисиз ва давлат чегараларидан қатъий назар, маълумот ва ғояларни эркин қабул қилиш ва тарқатиш ҳуқуқидир.
- Сўз эркинлиги - ҳар бир фуқаро учун давлат идоралари, бизнес компаниялари ва сиёsat, дин, маданият ва санъат соҳасидаги нуфузли шахсларнинг тарғибот хабарларини ихтиёрий равиша тарқатиш имкониятидир.

2. Халқаро ҳуқуқда қайси хужжат ҳар бир инсоннинг сўз эркинлигига бўлган ҳуқуқини ҳимоя қилади? Тўғри жавобни танланг:

- Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (ИҲУД).
- Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро битим (ИҲҲБ).
- Фуқароларнинг умумий ҳуқуқлари тўғрисидаги низом (ФУҲН).

3. “Эркин сўзлаш” ҳуқуқини сақлаб, “Адоват тили” учун чегарани қандай белгилашни тушунишга қайси хужжатлар ёрдам беради?

- БМТ раҳбарлигида ишлаб чиқилган Рабат ҳаракат режаси.
- МДХ, Хафғизилик Конференцияси томонидан ишлаб чиқилган, фойдаланиш ва сақлаш учун тақиқланган экстремистик адабиётлар рўйхати.
- ARTICLE 19 томонидан ишлаб чиқилган сўз эркинлиги ва тенглик тўғрисида Камден тамойиллари.
- Миллий Фанлар Академияси Илмий-тадқиқот институти томонидан ишлаб чиқилган Илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари фаолиятини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий хужжатлар тўплами.

Амалий тестлар:

1. Сўз эркинлиги учун санкцияларни кўллашда ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларида қандай асослар бўлиши мумкин (Марказий Осиёдаги оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар мониторингининг натижалари асосида):

- “Фавқулодда вазиятларда била туриб ёлтон маълумот тарқатиш”.

- Мамлакат сиёсий элитасининг эркаклар қисмига қарши оммавий чиқишлар.
- Контентни “халқнинг миллий менталитетига зид” деб цензураш.
- Жамиятда миллатлараро ва минтақалараро нафратни кўзғатиш.

2. Куйидаги фикрларда “Адоват тили”ни белгилашда Рабат Ҳаракатлар Режаси тестига кўра қандай мезонларни қайд этиш мумкинлигини белгиланг:

АБС президентлигига номзод минглаб сайловчилар билан сухбатда шундай деди: “Агар қўшини халқ бизга қарши бўлишига журъат этса, биз уларга бор кучимиз билан жавоб қайтарамиз, шунда улар ҳар бир сўзи ва қилмишига пушаймон бўладилар! Шафқат қилинмайди!”

- Нотик
- Ният
- Географик жойлашув
- Оммавийлик даражаси

3. Ушбу ифода сўз эркинлигининг намоён бўлишига кирадими ёки “Адоват тили”нинг намойиш бўлишигами?

“Агар америкаликлар миллат сифатида ўлса ёки Штатлар сув остига ғарк бўлса, уларни вулқон қопласа, қолган дунё эркин нафас олади ва факат миннатдорчилик билдиради”.

- Ҳа
- Йўқ

З-мавзу.

Миллий ва халқаро ҳуқуқ контекстида “Адоват тили”. Ижтимоий мулоқотда камситиш, шунингдек, эркин фикрлаш ва фикрни баён этиш ҳуқуқлари

Назарий тестлар:

1. Тўғри таърифни танланг. Халқаро ҳуқуқ нима?

- Халқаро ҳуқуқ давлатлараро муносабатларни тартибга солувчи қоидалар тўплами, халқаро ҳуқуқ манбалари эса, давлатлар томонидан тан олинган халқаро шартномалар ва урф-одатлардир.
- Ташки ишлар вазирлиги ва хориждаги давлат элчихоналари томонидан ўз фаолиятини яхшилаш учун тузилган барча шартномалар.

2. Халқаро ҳуқуқка кўра, камситмаслик тамойили уч таркибий қисмдан иборат бўлиб, берилгандардан 3 та тўғрисини танланг.

- инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунлар томонидан тан олинган ҳимояланган тавсифномаларга асосланган.
- мақсади ёки таъсири сифатида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, мадданий ва жамоат ҳаётининг ҳар қандай бошқа соҳаларида инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини тенг равишда тан олиш, фойдаланиш ёки амалга оширишни йўқ қилиш ёки камайтириш.

- шахсга ёки шахслар гурухига қарши ҳар қандай фарқлаш, истисно, чеклаш ёки улардан бошқаларни устун қўйиш,
- мақсади давлатдаги норозиликни бостиришга қаратилган.

3. Миллий хавфсизлик бу (тўғри жавобни танланг):

- Фуқароларнинг давлат аҳамиятига эга бўлган обьектларга - ҳукумат биноларига, давлат хизматчилари нинг уйларига, автомобилларига ва уларнинг бошқа турдаги мулкларига киришини чеклаш учун шарт-шароитларни таъминлаш.
- Шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларини ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимоя қилишнинг кафолатланган ҳолати.
- Давлат органлари раҳбарлари, уларнинг оила аъзолари ва яқинларининг хавфсиз ишлиши ва дам олиши учун ҳаёти ва соғлигига бўлиши мумкин бўлган таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун шароит яратиш.

Амалий тестлар:

Ҳар бир блокда бошқа блокнинг асослари мавжуд, уларни аниқланг.

1. Жамиятдаги тўлиқ сўз эркинлигининг ижобий томонлари ва сўз эркинлигини чеклашга қарши асослар:

- Ҳокимиятга қарши бўлиши мумкин бўлган танқидлар.
- Жамиятдаги муаммолар ҳақида эркин муҳокамалар.
- Ҳокимиятнинг очиқлиги, фуқаролар олдида ҳисоб бериши.
- Жамиятдаги тез-тез тўқнашувлар, умумий бекарорлик.

2. Жамиятдаги тўлиқ сўз эркинлигининг салбий томонлари ва сўз эркинлигини чеклаш фойдасига далиллар.

- Омма ичида номеъерий сўзларни кенг ишлатиш.
- Рейтинг орқасидан қувадиган оммавий аҳборот воситалари жанжаллардан, сохта нарсалардан фойдаланади ва ахлоқий меъёрларни бузади.
- Ҳокимият битта қўлда тўпланиши керак ва одамлар доимо қаттиқ назорат остида бўлиши керак.
- Сиёсий рақобат, сайлов жараёни нинг эркинлиги ва адолатлилиги.

3. Ҳақорат бу инсон шахсияти ёки ташқи кўриниши, унинг фазилатлари, хулқ-атворини белгиланган хулқ-атвор қоидаларига ва инсон ахлоқига зид салбий бўлган шаклда баҳолаш. Қуйидаги иборалар ҳақоратга кирадими:

- “Писка кўзли ёввойи” (монголоидирқа мансуб инсонлар ҳақида).
- “Ебтўймас маҳлук” (пораҳўр амалдорлар ҳақида).
- “Мигрант-Жамшут” (скетч-шоу қаҳрамони номидаги Марказий Осиёдан келган меҳнат мухожирлари ҳақида)
- Соқов қул (авторитар тузумли давлатларнинг аҳолиси ҳақида).

4-мавзу.

Марказий Осиё мамлакатларида замонавий, анъанавий ва янги оммавий ахборот воситаларида «Адоваттили»

Назарий тестлар:

1. Можаро нима? Тўғри таърифни танланг:

- Можаролар инсонларнинг ўртасида турли нуқтаи назарлар, қарашлар, дунёқарашлар, қарама-қаршиликларнинг натижасидир.
- Можаро - бирон бир кишига ёки бир гурӯҳ одамларга қарши ҳеч қандай сабабсиз нутқий тажовуз.
- Можаро - бир шахс ва бошқаси ўртасидаги улардан бирининг аниқ ҳақ бўлган ҳолатдаги асоссиз низо.

2. Бугунги кунда қандай оммавий ахборот воситалари анъанавий деб номланади? Рўйхатдан танланг:

- Газеталар, журналлар, телевизор, радио.
- Интернет нашрлари, сунъий йўлдош телевидениеси, кабел каналлари.
- Телевизион, радиодастурларни ре трансляция қилиш учун эскирган ускуналар.

3. Виртуал ёки ахборот уруши деганда нима тушунилади? Тўғри жавобни танланг.

- Воқеаларни сифатли ва ишончли ёритиб бориш мақсадида ҳарбий амалиётлар, куролли тўқнашувлар ўтказиладиган жойларда журналистларнинг мавжудлиги.

- Рақибни, душманни обрўсизлантириш, унинг обрўсини пасайтириш, мавқеларини кўтариш, аудитория олдида ўз обрўсини ошириш учун оммавий ахборот воситалари, “трол фабрикалари”, тарғибот ва ташвиқот усувларидан фойдаланиш.
- Ёшлар ўртасида бирони обрўсизлантириш ва камситиш мақсадидаги хейтинг ва буллинг.

Амалий тестлар:

1. Ушбу хабарни ижтимоий тармоқларда баҳам кўрасизми? “Йўқ, соҳта” ёки “Ха, бу тўғри” белгисини танланг.

- “МУҲИМ! Бугун шаҳарда COVID-19 га қарши дезинфекция вертолётлар орқали амалга оширилади. Барча қариндошларингизни ва дўстларингизни огоҳлантиринг!” СОХТА
- “Ўз-ўзини даволаш, айниқса антибиотиклар ёки рўйхатдан ўтмаган дори-дармонларни қабул қилиш ўлимга ва асоратларга олиб келиши мумкин”. ҲАҚИҚАТ
- “Олимлар коронавирус учун энг яхши воситалар - саримсоқ, асал, лимон ва занжабил эканлигини аникладилар. Куйидаги рецептга қаранг! Ўзингизни ва яқинларингизни кутқаринг!” СОХТА
- “Холсизлик аломатлари: иситма, йўтал, чарчоқ бўлса, Сиз дарҳол яшаш жойингиздаги тиббий муассасага мурожаат қилишингиз ёки COVID-19 масалалари бўйича ягона 112 рақамига қўнғироқ, қилишингиз керак”. ҲАҚИҚАТ.

2. Хитойга, хитойликларга, хитой маҳсулотларига, таомларига ва бошқ, негатив муносабат, қабул қиласлик, нафрат қандай номланади? Таклиф этилган тўртта жавобдан битта тўғрисини танланг:

- Чайнафобия
- Синофобия
- Синафлан
- Ксенофобия

3. Қуйидаги мисолда “Адоват тили”ни “розилик тили”нинг қайси ифодаси билан алмаштириш мумкин - “Нега улар юзлаб соқолли одамларни дамбалага киргизиши? Арабистонда вируслари билан ўтириб, уларни қутқаришларини худодан сўрашсин!”. Куйидагилардан тўғри вариантни танланг:

- “Хавфли касалликка чалинган Ҳаж зиёратидан қайтган инсонларнинг аэропортга келиши маҳаллий аҳолининг ташвишларига сабаб бўлмоқда. Мамлакатда эпидемия тўлқинининг пайдо бўлишига олиб келмаслик учун расмийлар бундай турухларнинг мамлакатга келишининг олдини олишлари керак”.
- “Бу диндорлар бизга вирусни олиб келишиди, шунинг учун уларни шаҳарга киритмасдан, уларнинг динларига мувофиқ, даволамасдан, уларни масжидда изоляция қилишимиз керак эди”. НОТЎҒРИ
- “Биз инфекция даражаси юкори бўлган мамлакатлардан одамларнинг катта оқими, аэропортда керакли текширувлар ва кузатувларсиз, мамлакатда юкумли касалликнинг кучайишига олиб келиши мумкинлигидан хавотирдамиз. Барча келганларни текшириш ва назорат қилиш керак”. ТЎҒРИ

5-мавзу.

«Адоват тили»нинг объектлари.
Ҳимоя хусусиятлари.

Назарий тестлар:

1. Тўғри таърифни танланг. “Адоват тили”нинг мақсади нима?

- Бу давлат идоралари, мансабдор шахслар ва уларнинг оила аъзолари.
- Бу “Адоват тили” йўналтирилган гурухлар ва шахслардир (мамлакат қонунчилиги ва халқаро ҳуқуқ билан ҳимояланган тавсифномага кўра).
- Бу халқаро ташкилотлар, лойиҳалар, нодавлат ташкилотлари.

2. Инсонни дискриминациядан ҳимоя қиладиган меъёрлар қаерда келтирилган? Тўғри жавобларни танланг:

- Миллий қонунчилик - конституция ва Жиноят кодексида.
- 1964 йилги шахсларни дискриминациядан ҳимоя қилувчи Халқаро Хартияда.
- Халқаро ҳуқуқий хужжатлар: Инсон ҳуқуклари умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуклар тўғрисидаги халқаро пакт, Equal Rights Trust Тенглик тамойиллари декларациясида.
- Бирлашган миллатлар ташкилотининг жаҳон Конституциясида.

3. Халқаро қонунчиликка биноан шахсга нисбатан қайси турдаги дискриминацияга йўл қўйилади?

- Инсонларнинг ёшига кўра.
- Сиёсий қарашларга кўра.
- Жинсий мансублигига кўра;
- Барча турлари тақиқланган.

Амалий тестлар:

1. Халқаро ҳуқуққа мувофиқ дискриминациядан ҳимояланган тавсифномаларнинг рўйхатини танланг:

- Миллий озчиликлар
- Вегетерианлар
- Ногиронлиги бор шахслар
- Филателистлар

2. Қўйидаги иборалар ҳақоратга кирадими:

- Писка кўзли ёввойилар
- Бефойда ҳодим ЙЎҚ
- Семиз хола
- Порахўр амалдорлар ЙЎҚ

3. Гапларнинг турларини аниқланг: фикр, стереотиплар, нотўғри фикр:

- Мен шифокорларни яхши кўраман, чунки улар доимо меҳрибон. Нотўғри фикр.
- Баъзи шифокорларнинг менга нисбатан меҳрибон бўлиши менга ёқади. Фикр билдириш.
- Шифокорлар - меҳрибон инсонлар. Стереотип

6-мавзу.

«Адоват тили»ни қўллаш бўйича эслатмалар: усуллари ва воситалари

Назарий тестлар:

1. “Нафрат тилига йўқ денг” (No Hate Speech Movement) ҳаракати ҳақида нималарни биласиз?

- Ушбу ҳаракат Марказий Осиё мамлакатлари хукуматлари томонидан ижтимоий тармоқларда “Адоват тили”нинг олдини олиш учун ташкил этилган.
- Ушбу ҳаракат Европа Кенгашининг онлайн тарғибот кампанияси.
- Ҳаракат Хиндистондаги аёллар ташкилотлари томонидан аёллар ва қизларга нисбатан оиласадаги зўравонликка қарши асос солинган.

2. Медиа- ва ахборий саводхонлик (МАС) нима?

- Инсоннинг ёзиш, фикрларини ифода этиш ва оммавий ахборот воситаларини ўқиш, ҳар хил шаклдаги медиа маҳсулотларнинг максимал миқдорини кўриш эркинлиги.
- Инсоннинг маълумот олиш имкониятини ҳисобга оловчи ўрта маҳсус таълим муассасасини тутатганилиги тўғрисида гувоҳнома.
- Муаммоларни таҳлил қилиш ва қарор қабул қилиш учун фойдаланиладиган маълумотларни олиш, тушуниш, баҳолаш, мослаштириш, яратиш, сақлаш ва тақдим этиш учун зарур бўлган ваколатлар тўплами.

3. Сизнинг олдингизда сохта маълумотлар борлигини Сиз қандай аниқлай оласиз? Тўғри жавобларни танланг:

- Ижтимоий тармоқларда репост қилиш орқали ва кўришлар сонига қараб. Кўришлар кўп сонли бўлса, демак, бу сохта маълумот.
- Маълумотни камида 2-3 та ишончли манбадан, шу жумладан, расмий манбалардан текширгандан сўнг.
- Замонавий техник воситалардан, фотосуратларни, видеофейкларни текширишга мўлжалланган дастурлардан фойдаланган ҳолда.
- Маълумотни яқин дўйстлар ва қариндошлардан сўраб, аниқлик киритиб олгандан сўнг.

Амалий тестлар:

1. Ижтимоий тармоқлардаги ушбу хабарга қандай муносабатда бўлар эдингиз - “Мен барча ногиронларни далага олиб бориб, олдинлари қилишгани каби у ерда уларни қолдирадим. Фақат энг кучли ва соғлом инсонлар яшасин - бу табиий танлов!”:

- Ўзингизнинг тасмангиздаги контентни кўрмаслик учун фойдаланувчи ёки ҳисоб қайдномасини блокланг.
- Модераторга шикоят ёзинг, хабар ёки шарҳ, видео, фотосурат жамоат қоидаларини бузажанлигини айтинг.
- Репост қилинг, шунда иложи борича кўпроқ одамлар унинг қанчалик нотўғри хабар эканлигини кўради.

2. Мұхаррир журналистга нафрат ва күришлар сони күп бўлиши учун мақола тайёрлашни ва қаҳрамоннинг фотосуратини ёқимсиз кўринишда топиши буюрди. Журналист нима қилиши керак?

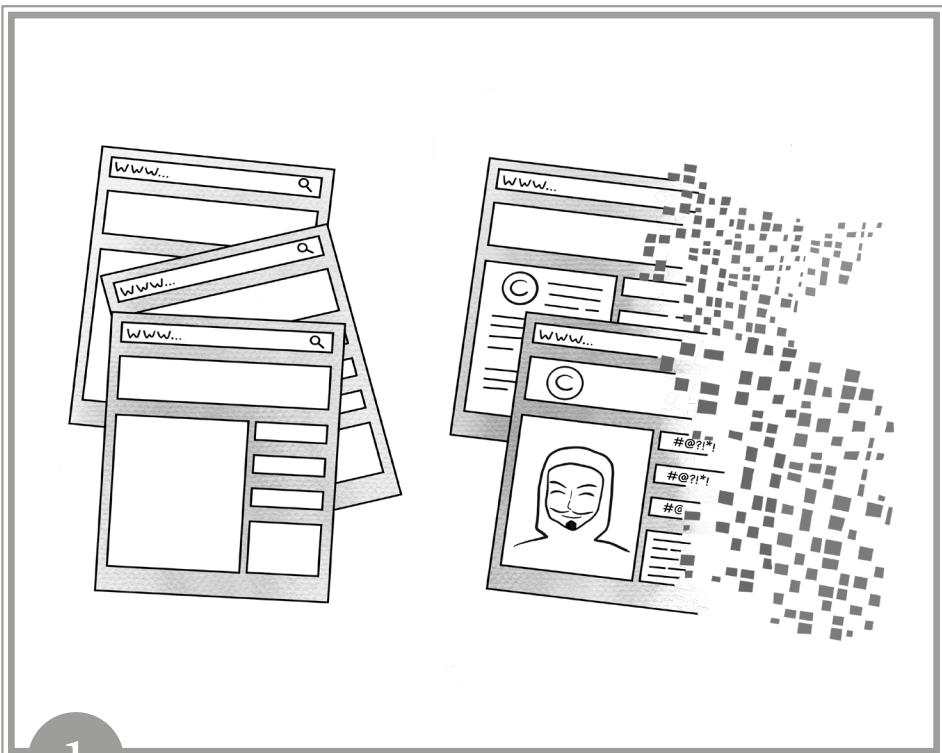
- Вазифани бажариши керак, чунки у мұхаррирга бўйсуниши лозим.
- Тахририят унга оширилган тўловни тўлаши шарти билан топшириқни бажаришга рози бўлиши керак, чунки мақола кўришлар сони орқали қўшимча даромад келтиради.
- Топширикни рад этиш ва йигилишида бундай материалларга йўл қўйилмаслигини мұҳокама қилиш, агар ҳеч ким кўллаб-куватламаса - ўз ишида ахлоқий меъёrlарни бузмаслик учун ишдан бўшаш керак.

3. Университетингиз профессори қуидаги очиқ постни ёзди: “... Аёлларни уриш мумкин, баъзида эса, кепрак”. Сиз қандай йўл тутасиз?

- У аксарият эркакларнинг позициясини ифода этгани сабабли унинг постини қўллаб-куватлайман ва баҳам кўраман.
- Ўзимнинг шарҳини пост остига ёзаман, қандай “Адоват тили” белгиларини кўрганимни кўрсатман ва постни ўчириб ташлашни ва аёллардан кечирим сўрашни таклиф қиласман.
- Ҳамфикрлар билан келишиб олман ва унинг орқасига “Мен аёллардан нафраланувчи ва зўравонман!” деган ёзувни ёпишираман.

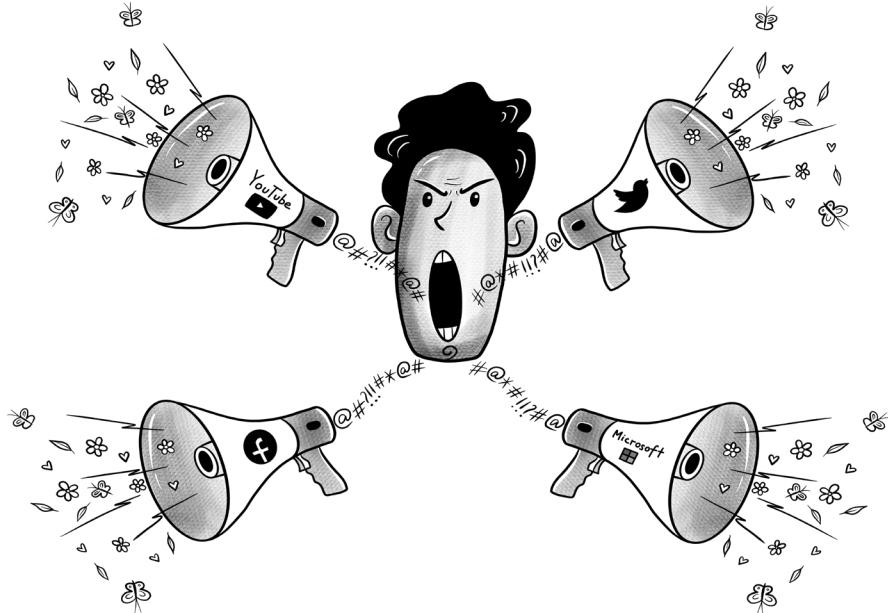
2-ҚҰШИМЧА

Қизиқарлы далиллар

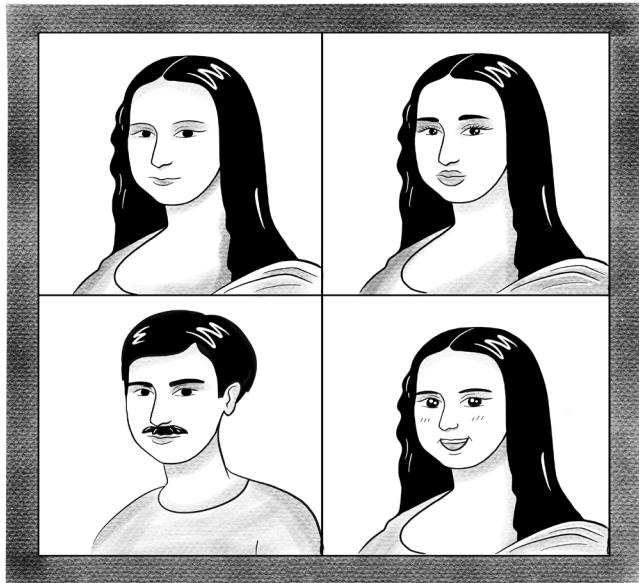
1.

Нидерландия тажрибаси дикқатта сазовордир. Ушбу мамлакатда камситишига қарши қатъий қонунлар қабул қилинган ва 95% ҳолларда муаллифлар ёки сайт эгаларига ахборотларнинг ноқонунийлигини кўрсатувчи кўрсатмалар ёки далиллар уларни ишдан четлатишга етарли асос бўла олади. «Маджента» жамғармаси ўзининг онлайн камситишлар бўйича шикоятлар бўйими орқали 1000 дан ортиқ “адоват тили”ни олиб ташлашга муваффақ бўлди. Бу унинг муаллифларига ёки сайт эгаларига “Адоват тили”нинг таркибини олиб ташлаш бўйича сўровларни юбориш орқали амалга оширилди.

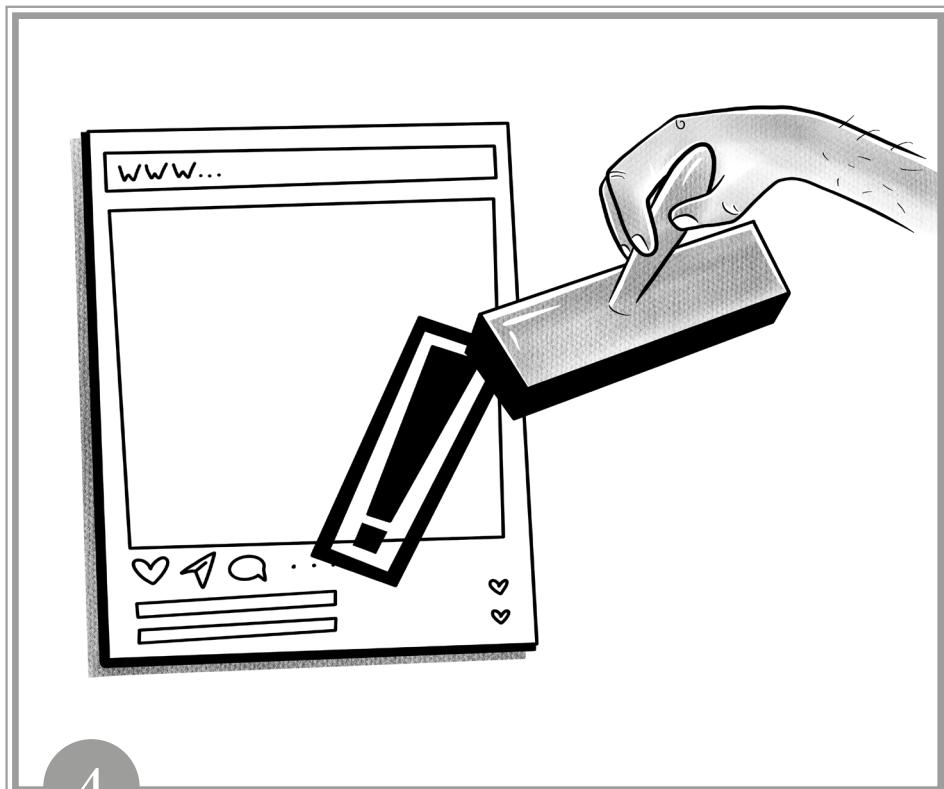
2.

2016 йилда Европа Комиссияси ва түрттә асосий ижтимо-
ий медиаплатформалар Интернетта нафратни ноқонуний
құзғатишига қарши кураш одоб-ахлоқ қоидаларини қабул қил-
дилар (ЕСРІ Бөш сиёсатининг 15-сонли асосий тавсияларига
қаранг. - 2 бет ////URL: <https://rm.coe.int/-15-/16808b7673>).
Ушбу ҳужжат Facebook, Twitter, YouTube ва Microsoft томони-
дан Европада бундай таркибнинг тарқалишига қарши кура-
шиш бүйича қатор мажбуриятларни ўз ичига олади.

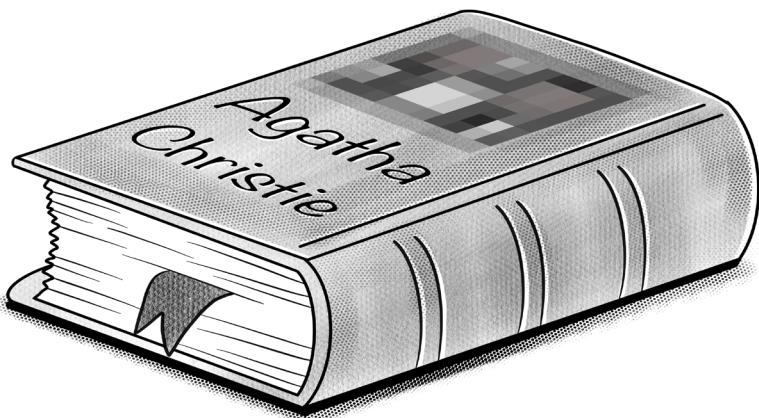
3.

Сохта маълумот яратишнинг замонавий технологиялари ҳар дақиқада ривожланмоқда. Агар 10 йил олдин биз матнлар ва фотосуратларни осонгина сохталашиб мумкин деб ҳисобласак ва энг ишончли маълумот видео бўлса, бугунги кунда ижодкорлар ихтиёрида deep fake асл видеолари бўлган ҳар қандай одамнинг тасвири ва овози билан ҳақиқий видео яратиш мумкин бўлган чуқур сохта технология яратилган. Аммо сохта ахборотларни яратиш технологиялари билан бир вақтда уларни аниқлаш усуллари ишлаб чиқилмоқда - веб-сайтлар, платформалар, қайта ишланган фотосуратларни, видеофильмларни таниб олиш учун дастурлар, асл фото ва видео манбалари, тортилган жойи ва санаси аниқланган; шунингдек, плагиатни аниқлаш, матнларни манипуляция қилиш манбалари. Албатта, баъзи технологиялар сохтага қарши технологиялардан олдинда туради, аммо уларни билиш ва янги ишланмалардан хабардор бўлиш, уларни қўллаш замонавий медиа ходимининг мажбурий ваколатидир.

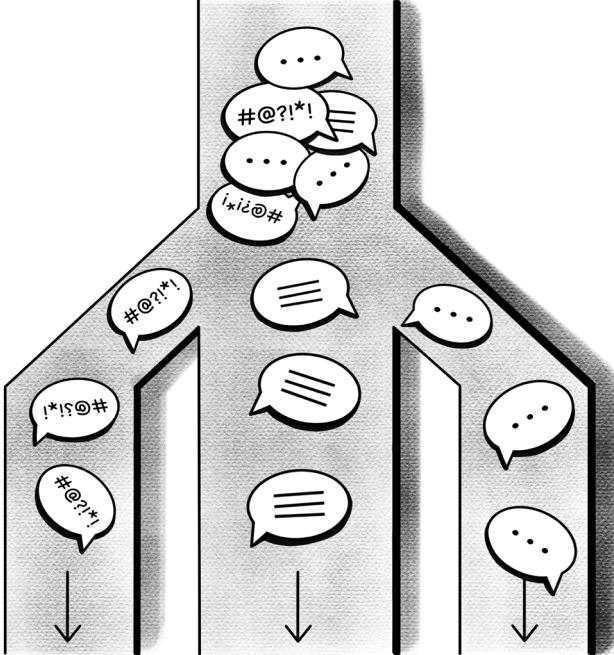
4.

Америка ижтимоий тармоқлари фойдаланувчилари давлатдан келаётган ташвиқот ва ташвиқотни аниқлаш учун ҳукумат ахборот воситалари таркибини белгилайди.

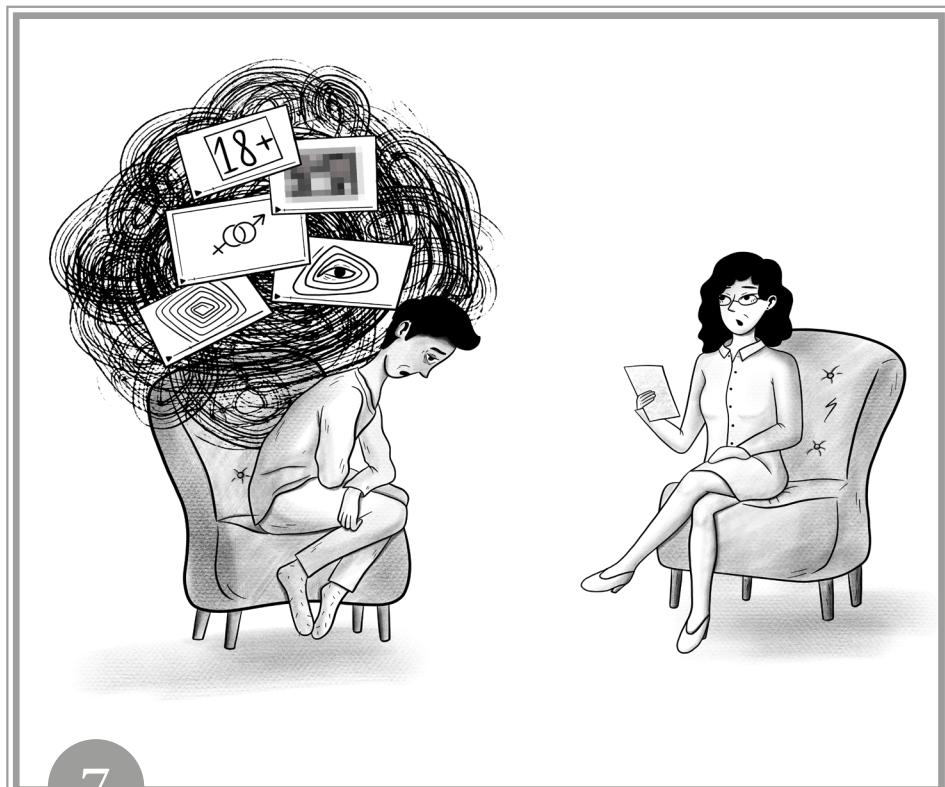
5.

Инглиз ёзувчиси Агата Кристининг детектив романи Англияда 1939 йилда "Ўн негр боласи" (узб. англ. Ten Little Niggers), Америкада бир йил ўтгач шу китоб "Ҳеч ким қолмади" номи билан чоп этилади (англ. And Then There Were None). Кўшма Штатларда улар niggers сўзини жамоат жойида ишлатмасликка қарор қилишди.

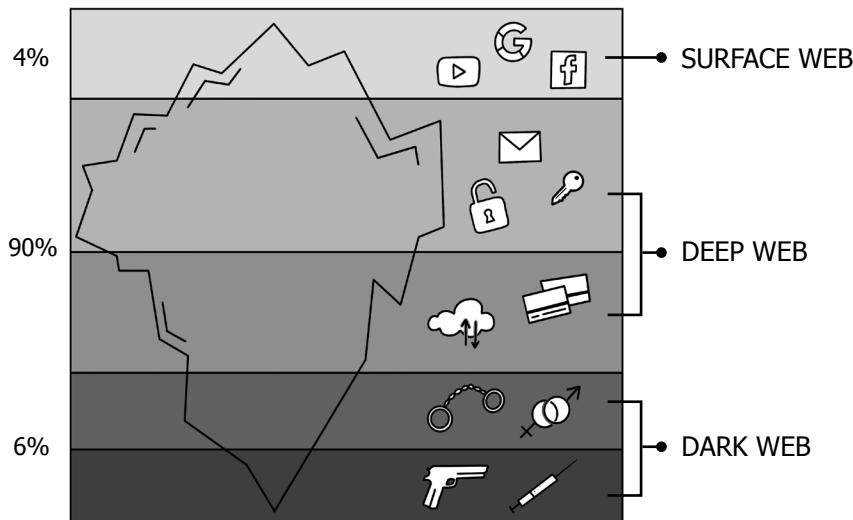
6.

«Нью Йорк таймс» веб-сайттарында контент менежерлари Папа Франциско ҳақидаги материалдардың резонанси ҳақида билиб, фойдаланувчилар учун қоюда киритдилар: изох берішдан олдин сиз матндан ўтишиңгиз керак, натижада, шарх кераклы жойга жойланышы керак. Веб-сайттарда мұнозаралы мавзуны рақиблар ҳеч қаңон бир-бирини тинглашмайды ва уларнинг тортишувлари бўлмайди.

7.

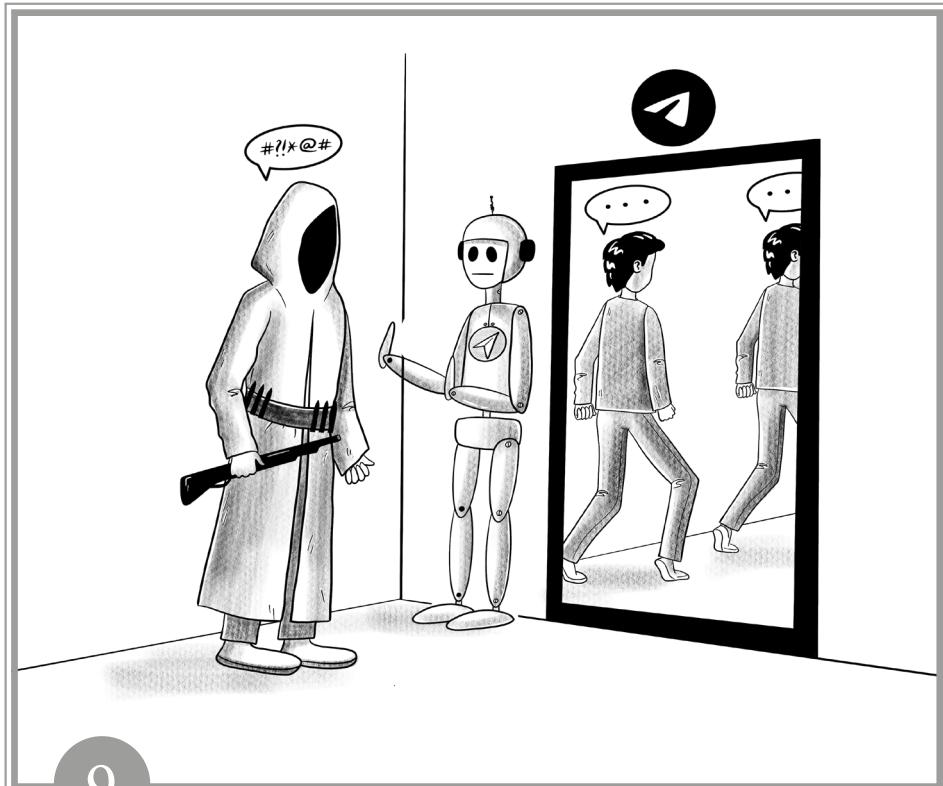
Ижтимоий тармоқ модераторлари жуда күчли стрессни бошдан кечирадилар. Масалан, YouTube модераторлари, тақиқланған таркибни күриш ва скрин бўйича З ойлик ишдан сўнг, руҳшуносларга носозликлар бўйича мурожаат қилишади, фото- ва видеоматериаллар уларга жуда оғир руҳий шикаст етказишидан шикоят қиласидилар. Баъзилар бардош беролмай, ўз лавозимидан воз кечишади ва ишдан бўшагандан кейин ҳам узоқ вақт стрессни бошдан кечиришади.

8.

Интернет 5 босқичдан иборат:

- 1) Биринчи босқич Surface Web деб номланади. Бу бутун Интернет-нинг атиги 4 фойзини ташкил этади. Бу ҳаммамиз ҳар куни фойдаланадиган Интернет: ижтимоий тармоқлар, таниқли қидирув тизимлари, янгиликлар, блоглар, онлайн кинотеатрлар;
- 2) Интернетнинг иккинчи босқичи – оддий фойдаланувчилар учун ёпиқ бўлган қизиқиши мазмуни;
- 3) Учинчи даража - ноқонуний фаолиятни амалга оширадиган ташкилотларнинг тақиқланган веб-сайтлари.
- 4) Тўртинчи ва бешинчи даражалар – DarkNet. Инсон ақл-идроқидан ташқари бўлган инсон тажрибаси ва бошқалар.

9.

Telegram терроризмга қарши курашга ҳомийлиги учун 2018 йилда блокланган. Ўшандан бери мессенжерда қўшимча ҳимоя воситалари ва ҳар қандай экстремистик ташвиқотни аниқлаш ва олиб ташлаш усуллари ҳамда бутун дунё бўйлаб фойдаланувчнинг шахсий ҳаётидан воз кечмасдан террорчилик ҳужумларнинг олдини олиш механизмлари ишлаб чиқилди. Мессенжер эгаси Павел Дуров таъкидлайди: "Сўнгти 6 йил ичida ўнлаб мамлакатларда ўтказган тажрибамиз шуни кўрсатадики, террорчиликка қарши кураш ва шахсий ёзишмаларнинг шахсий ҳаёти ҳукуқи бир-бирини инкор этмайди. Умид қиласманки, жаҳон амалиёти ва замонавий технологияларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш Россия қонун чиқарувчиларига ушбу икки вазифани бирлаштиришга ёрдам беради".

3-ҚҰШИМЧА

ИНТЕРФАОЛ ЎҚИТИШ УЧУН ГЛОССАРИЙ

В

ВСПЫШКА (чақнаш) – тез ва тузилган тескари алоқа ўрнатиш усули ҳисобланади. Бу усул ҳам ўзаро мұлоқотни яхшилаш учун құлланилади, бунда ҳар ким ўз фикрини эркин ифода этади. Ўқувчиларнинг мунозара пайтида айтған гаплари бошқа ўқувчилар ёки ўқитувчи томонидан изохланмайды. Ўқитувчи ўқувчиларга ўз мұлоқазалари, фикри учун миннатдорчилік билдириши мүмкін.

Д

ДИСКУССИЯ (мунозара) – маълум бир муаммо бўйича очиқ ва эркин фикр алмашишга асосланган ўқитиш усули. Талабаларнинг баёнлари ўзларининг фикрларини акс эттириши ва бошқаларнинг фикрига асосланган бўлиши мүмкін. Мұҳокама жуфтликда, кичик гуруҳда ёки бутун гурух иштироқида ўтказилиши мүмкін.

К

КАЗУС (НОҚУЛАЙ ҲОЛАТ, ХОДИСА) – таълим ёки ҳәёттій мисол, воқеа, унинг таҳлили муаммони ҳал қилишга олиб келадиган хulosага эришишга имкон беради. Ҳодиса билан ишлаш шаклларидан бири ахлоқий дилемма усули ҳисобланади. Қарор учун таклиф қилинган дилемма бир нечта талабларга жавоб бериши керак:

– таркиб жиҳатидан қулай бўлиши;

- ҳақиқатан ҳам мұхим ахлоқий мұаммоларни күтариши;
- қонуний ва ахлоқий қарорга эга бўлиши керак.

КЕЙС – ҳақиқий вазиятни (иши) тавсифлаш шаклидаги ўқув намунаси. Бу ўқувчиларга ўқув амалиётини ижтимоий воқелик билан боғлашга имкон беради. Шунингдек, мунозарали мавзуларни ўқув дастурига киритиш орқали мунозарани камроқ мавҳумлаштиришга имкон беради.

Л

ЛЕКЦИЯ С ПРЕЗЕНТАЦИЕЙ (Такди-мотли маъруза) – талабаларни маърузага киритилган асосий тушунчалар, атамалар, контекст билан боғлиқ бўлган - media соҳасидаги долзарб жараёнлар ва тенденциялар билан таништириш усули.

М

МИНУТНЫЙ ОПРОС (дақиқали сўров) – тезкор ва тизимли мұлоқазаларни шакллантириш усули. Дарс охирида талабаларга олдиндан тайёрланган учта саволдан иборат варақлар тарқатилади, уларнинг ҳар бирiga бир дақиқа ичидаги жавоб беришлари керак:

- Сиз бугун қандай мұхим (ёки "нима мұхим ...") маълумотни олдингиз?

- Сиз бугун қандай мұхим нарсаларни билиб олдингиз? (Бугун дарсда қандай мұхим маҳоратта эга бўлдингиз?)
- Сиз нимани умуман тушунмадингиз?

Кўп ҳолларда талабаларга жавоб ёзиш учун 5 дақиқа вақт кетади

P

РАБОТА В МАЛОЙ ГРУППЕ (кичик гурӯҳларда ишлаш) – таълимнинг энг мұхим интерактив усуулларидан бири-дир. Ишга киришишдан олдин ўқитувчи талабаларни кичик гурӯҳларга турли усууллар билан бирластиради: ўйин элементлари ёрдамида, болаларнинг ҳисоб-китоби, севимли рангига ёки мавсумига қараб ҳисоблаш, ва ҳоказо). Гуруҳ иши мураккаб ўқув ёки ҳаётий муаммоларнинг ечимини биргалиқда ишлаб чиқишига қаратилган. Гуруҳ бажарган ишларининг натижаларини эркин шаклда бутун аудиторияга тақдим этади (тақдимот). Кичик гурӯҳларда ишлаш учун ажратилган вақт ҳал килинаётган муаммо ёки масаланинг мураккаблигига боғлиқ ва 10-30 дақиқа.

РАБОТА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ИСТОЧНИКАМИ / РАБОТА С ТЕКСТОМ ПО МЕТОДУ PQ4R (Маълумот манбалари билан ишлеш / PQ4R усули бўйича матн билан ишлеш – янги билимларни эгаллаш ва уни ўзлаштириш босқичида, ҳам индивидуал иш фаолиятини, ҳам кичик гурӯҳларда ишлеш учун ишлатиладиган интерактив ўқи-

тиш усули хисобланади. Усулнинг номи бош ҳарфлар билан очилади, бу эса уни қўллашнинг алоҳида босқичларининг мазмунини англатади.

P (preview/дастлабки шарҳ): талабалар сарлавҳага, матнга ва тасвирларга кўз юргутиради.

Q (question/саволлар): – талабалар сарлавҳага, матнга ва тасвирларга савол тузадилар.

R (read/ўқиши): – ҳар бир талаба матнни ўзига диққат билан ўқиб беради ва саволларга жавоб беришга ҳаракат қилади. Матндан мұхим ўринлар тегишли калит сўзлар кўринишида белгилана-ди ва қайд этилади.

R (reflect/фикрлаш): – талабалар асосий тушунчалар ёки мисолларни ўхшатишига ҳаракат қилишади, улар мұаммо ёки матндан маълумотлардан фойдаланишининг афзалликлари ҳақида фикр юритадилар: матн мазмуни сарлавҳага мос келганми, журналистиканинг ахлоқий тамойиллари бузилганмими, инсон ҳуқуқлари ҳурмат қилинганми ва ҳоказо.

R (recite/ўқи): – ҳар бир талаба қисқа ёзувлар қиласи ёки ўрганилаётган материалнинг асосий мазмунини график кўринишида тақдим этади ва бошқалар билан мұхокама қиласи ёки ўз ёзувларини овоз чиқариб ўзи ўқийди.

R (review/резюме) — талаба ушбу босқичида ахборот манбаларидан ху-лоса чиқаради.

О

ОБРАТНАЯ СВЯЗЬ (тескари алоқа) - бошқа шахсга (ёки гурухга) уларнинг ҳаракатлари қандай қабул қилинган-лиги, бошқа одамларга қандай таъ-сири борлиги, умуман вазият ҳақида маълумот бериш. Тренингдаги фикр-мулоҳазалар тренинг иштирокчиларига таъсир ўтказишга, уларни фикрларини, ҳис-туйғуларини, ҳис-туйғуларини, ҳаракатларини таҳ-лил қилишга ундашга имкон беради. Фикр-мулоҳаза түғри, мулойим ва тактик бўлиши керак.

Ушбу курсда талабалардан тезкор фикр-мулоҳазаларни олиш учун иккита усул таклиф этилади: "Дақиқали са-вол" ва "Чақнаш".

ОЦЕНОЧНЫЙ ЛИСТ (баҳолаш варажчи) - материални ўзлаштиришдаги ютуқларни аниқ белгилашга имкон берадиган усул: дарслар бошида баҳо бериш - ўқувчилар мавзусидаги билим дараражаси, дарсдан кейин - талабалар олинган билимларни, асосий атамалар ва тушунчаларни қандай эгаллаганлиги, ёдда сақлаганлигини ва тушуниш дараражасини баҳолаш. Шунингдек, мавзуларнинг ўрганилиш дараражасини аниқлаш мақсадида машғулотнинг ўрталарида ҳам баҳолаш мумкин.

С

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА В ПЕРИОД МЕЖДУ ЗАНЯТИЯМИ (машғулот орасида мустақил ишлар) - усул талабаларга дарс мавзуси билан ишлаш вақтини кўпайтиришга, мавзу ҳақида турли хил манбалардан керакли маъ-

лумотларни кўпроқ олишга, улар би-лан танишишга имкон беради.

